

ANEKSIONISTIČKE TENDENCIJE BUGARSKE VLADE

IZJAVA Bertranda Rasela, Zan-Pol Sartra, Vladimira Dedijera i Lorana Svarca o političkim posledicama okupacije Čehoslovačke i bugarskim aneksionističkim pretenzijama na Balkanu, objavljena svojevremeno u londonskom »Tajmsu«, izazvala je u Sofiji očekivano grubu reakciju. Sedmorica bugarskih intelektualaca uputili su 15. oktobra pismo redakcijama sofijskih listova u kome, u nedostatku argumentata, pokušavaju da moralno diskvalifikuju potpisnike izjave u »Tajmsu«. Indigniran

»Saznali smo da se izvestan broj Bugara koji se smatraju piscima i umetnicima suprotstavio jednim demantijem našoj deklaraciji od 9. oktobra. Zadržavamo bez ikakve izmene naše stavove. Stavše, koristimo ovu priliku da podvučemo da smo razotkrili aneksionističke tendencije bugarske vlade navodeći jedan tekst koji u tom pogledu ne ostavlja nikakve sumnje. Mogli bismo da navedemo bar još dvadeset drugih tekstova koje potpisnici bugarskog »demantija« oči-

tim tekstem, u kome se kaže da su Rasel, Sartr, Dedijer i Svarc »potpisali ovaj optužujući tekst koji su sačinili drugi ljudi i servirali im ga«. Zan-Pol Sartr svojeručno je napisao odgovor na bugarske optužbe sa kojima su se u potpunosti saglasili Rasel, Dedijer i Svarc. Pismo, koje objavljujemo u ovom broju, uputili su nam potpisnici, uz napomenu da će ovih dana biti objavljeno u londonskom »Tajmsu« i pariskom »Mondu«. Pismo glasi:

gledno ne mogu ignorisati. Bilo bi korisno da izjavimo o potpisnicima takozvanog demantija, u onoj meri u kojoj on teži da podrži aneksionističke pretenzije njihove vlade, da ne zaslužuju ni ime pisaca ili umetnika, ni socijalista, ni intelektualaca. Reč je o jednoj nesrećnoj hordi propagandista koje ambicija i strah primoravaju da servilno podržavaju sovjetsku agresiju. I neka ne uobražavaju čak ni da su političari: oni su marionete čije konce drže političari. Na

isti način, »filozof« Panajot Gindev, koji izjavljuje da je »jedini model socijalizma onaj koji se praktikuje u Sovjetskom Savezu i da su opšti principi socijalizma obavezni za sve zemlje«, vaskrsavajući tako Svetu alijansu, predstavlja samo glupana koji uzalud pokušava da jednu disciplinu, sa kojom nema nikakve veze, stavi u službu diktature analfabeta. U ime časti bugarskog naroda i uspomene na Georgi Dimitrova, jednoga od onih retkih koji je znao da u izvesnim odlučnim trenucima pomiri revolucionarnu vernost sa intelektualnim integritetom, nadamo se da u Bugarskoj postoje istinski pisci, koji su učtunkani i koji, ovaj, ne mogu biti drugde nego na jedinom mestu koje režim ostavlja za časne ličnosti: u zatvoru.

Pariz, 3. XI 1968.

Bertrand Rasel
Zan-Pol Sartr
Vladimir Dedijer
Loran Svarc

SARTR

RASLOJAVANJE ČITALACA

OVOGODIŠNJI Mesec dana knjige protiče u znaku kulturno-propagandne akcije »Knjiga i radne organizacije«. Pokretači ove akcije pripremili su prilično bogat program raznovrsnih aktivnosti sa ciljem da akcija ne bude neka vrsta kampanje nego rezime dosadašnjih napora i trenutak kada se pokreću i neke dugoročnije inicijative. U tom smislu angažovali su se, pored Kulturno-prosvetne zajednice Srbije, Republičkog sekretarijata za obrazovanje i kulturu, Udruženja književnika i Društva bibliotekara i društvene organizacije Socijalistički Savez (prvi put) sindikati i Savez omladine. Svaka od ovih organizacija i institucija učinice u okvirima svojih mogućnosti sve da zamišljena akcija da očekivane rezultate.

Težište akcije bačeno je na opštine i od njihove se pomoći i razumevanja očekuju najveći rezultati. Od njih se u prvom redu očekuje da poklone pažnju bibliotekama u svojoj sredini i da sa radnim organizacijama razmotre mogućnosti proširenja postojećih biblioteka i stvaranja ograna u radnim organizacijama u kojima za to postoje mogućnosti a ogranci nisu oformljeni. Izdavači su spremni da iz svojih fondova izdvoje jedan deo i stave ga na raspolaganje pokretačima akcije. Kao i svake godine, organizuju se prodajne izložbe knjiga, književne večeri, susreti sa piscima, na televiziji se uvodi emisija »Izlog knjiga«, razmatra se mogućnost formiranja pokretne knjižare, otvaranja biblioteka u banjama, stvaranja čitaonica u vozovima i autobusima.

To su, razume se, samo neke u nizu akcija koje su pokrenute tokom ovoga meseca ili čije se pokretanje očekuje za koji dan. O mnogima od ovih akcija u javnosti se već govorilo ili će se govoriti. Sigurno je da će se rezultati tih akcija, kada one budu obavljene, podvrgnuti analizama i da će tek tada moći da se vidi gde su značajni rezultati, koje su akcije premašile očekivanja i koje su dale rezultate manje no što su se predviđali.

Svakako najkrupniji problem pred kojim stoje učesnici ove akcije jeste: na koji način postojećem fondu knjiga u bibliotekama privući nove interesente. Ostaje da se ustanovi da li u bibliotekama nema dovoljno knjiga (a nesumnjivo je da postoje takve biblioteke) ili da knjige možda nemaju dovoljno čitalaca (a očiglednost te činjenice ne treba posebno naglašavati). Broj čitalaca u bibliotekama, doduše, pokazuje izvestan porast, ali taj porast nije onakav kakav bi se mogao očekivati. Ostaje i problem promene socijalne strukture čitalaca. Prema sadašnjim analizama većinu čitalaca u javnim bibliotekama predstavlja srednjoškolska i studentska omladina, dok radničke i seljačke omladine gotovo i nema. Jedan od paradoksa je i taj da, recimo, penzioneri predstavljaju mnogo veći procenat čitalaca nego lica koja su u radnom odnosu. Za radnike u nekim fabričkim bibliotekama karakteristično je da čitaju uglavnom knjige koje mogu da budu korisne za njihovo stručno osposobljavanje, dok se za ostale knjige interesuju u manjoj meri. Uprkos razvoju izdavačke delatnosti, mi još nismo postigli onu granicu koja po međunarodnim standardima deli nerazvijene zemlje od razvijenih — četiri knjige na jednog čitaoca. Ta granica se poslednjih godina pomerila od 1,2 na nešto preko 3 knjige na jednog čitaoca, ali granični broj četiri još nije prekoračen.

Međutim, ima izvesnih znakova koji bi govorili da se interesovanje publike pomera od literature lakog žanra prema ozbiljnijoj literaturi. Tačnije rečeno, broj čitalaca opada u »meduprostoru« između takozvane lake literature koja se graniči sa šundom i ozbiljne literature koja zahteva veće intelektualne napore. I, tako imamo u Beogradu, na primer, situaciju da je među srednjoškolskom omladinom najčitaniji pesnik Bodler (prema informacijama koje smo dobili iz nekoliko javnih biblioteka), a da se isto tako među srednjoškolicima, rado čitaju romani u sveskama prilično problematične vrednosti. Oseća se porast interesovanja za filozofsku, sociološku i političku literaturu, naročito za dela inostranih autora. Tome su svakako doprineli i izdavači koji su, ponekad, umeli pravovremeno da izdaju knjige koje bi u određenom trenutku mogle da budu zanimljive.

Jednom reči, da bi sve ove akcije uspele potrebno je pronaći način da čitalac kome je knjiga namenjena ne bude ni za bibliotekare, ni za izdavača, niti za bilo koga ko vodi brigu o sudbini knjige večna nepoznata. Treba saznati u kojoj je meri, na primer, televizija izazvala interesovanje publike za Foknera i Golsvortija, i koji su to krugovi publike u kojima takvo interesovanje postoji. Čitalačka publika ne može se više posmatrati kao amorfna masa, jer ona odavno to više nije. Obavljen je proces njenog raslojavanja i mi danas imamo čitaoce romana, ljubitelje memoarske literature, one koji čitaju isključivo beletristiku i one koji delima lepe književnosti pretpostavljaju lektiru iz društvenih nauka. I to raslojavanje se oseća u manjoj ili većoj meri u svim socijalnim kategorijama. Od njega treba početi kao od realne činjenice. Prema toj činjenici podešavati različite akcije, imajući je na umu pri formiranju biblioteka, izdavanju knjiga, finansiranju izdavačkih poduhvata i svim akcijama koje su vezane za knjigu.

ŠUND na EKRANU

OVIH DANA na stranicama dnevnih listova, u svim republičkim centrima, u različitim diskusijama i na tribinama koje su organizovale mnoge kulturne institucije, počev od kulturno-prosvetnih zajednica pa do domova kulture, vodili su se razgovori o našem filmskom repertoaru. Iako su naši gledaoci imali prilike da poslednjih meseci vide i neka poznata dela svetske kinematografije, koja su ovenčana mnogim nagradama i bezbrojnim priznanjima kritike, gledaoci su se, uglavnom, suočavali — a to bi mogao da bude opšti rezime svih ovih diskusija — sa velikim brojem rdavih uvezenih filmova, tako da su se mnogi od njih pitali kako je do toga moglo da dođe. U tim razgovorima čulo se mnogo prekora distributera, isticalo se, možda pomalo preterano naglašeno, odsustvo svake repertoarske politike, podvlačilo se rdav ukus onih koji nabavljaju filmove i insistiralo se na tome da su distributeri zanemarili kulturnu i vaspitnu ulogu filma podređujući, vrlo često, svoju repertoarsku politiku trenutnim finansijskim interesima. Čuli su se, međutim, i glasovi u odbranu distributera. Naša publika, govorilo se, želi da se upozna sa što više svetskih kinematografija, a one nisu na podjednaku umetničkom nivou. Podvlačilo se i to da su dobri filmovi skupi i da neki od inostranih producenata »vezano« prodaju filmove: uz dva dobra treba otkupiti i jedan loš. Naravno, bilo je i mišljenja da je nivo publike takav da ona ne prihvata najznačajnija ostvarenja svetske kinematografije i da radije gleda jevtine melodrame, plitke komedije i svakovrsne ljubavne limunade.

Čini nam se da u toj tvrdnji leži osnovna zabluda naših distributera, a u njoj treba tražiti i razloge pogreškama u postojećoj repertoarskoj politici. Ima se utisak da distributeri nemaju tačnu predstavu o pravom nivou publike i o njenim stvarnim zahtevima. Prikazujući filmove Jugoslovenske kinoteke i mnoga značajna dela svetske kinematografije, televizija je učinila dosta na kultivanju ukusa filmske publike. Uspeli su dobri jugoslovenski filmovi kod publike, interesovanje za filmove čehoslovačkog novog talasa, rasprodate ulaznice za cikluse filmova poznatih reditelja, koje prikazuju Jugoslovenska kinoteka, Kulturni centar i slične institucije, najbolji su dokaz u prilog ovom tvrdjenju. Može se navesti izvestan broj takozvanih negativnih primera, koji bi potkrepili ovo mišljenje: publika napušta predstave loših italijanskih vesterna (koji su ovih dana davali fizionomiju bioskopskom repertoaru u mnogim gradovima), očevidno je odsustvo svakog interesovanja za neduhovite komedije takozvanog lakog žanra; činjenica je da se filmovi za koje se očekivalo da će biti komercijalni prikazuju pred polupraznim dvoranama a postoji i bezbroj drugih dokaza koji bi, možda, bili uverljiviji od ovih.

Sve je to, između ostalog, i posledica jednog konzervativnog shvatanja filma po kome bi postojali »viši« i »niži« žanrovi, pa bi, tako, adaptacije romana i značajnih dela svetske

književnosti, psihološke i socijalne drame i antiradni filmovi po sebi išli u neki »viši« žanr, a kriminalni filmovi, vesterni, revije, produkcije popularnih komičara itd., u »niži«. Odatle proizlazi da publika filmove »više« kategorije neće da gleda, a da filmove »niže« vrste želi da vidi. Međutim, publika hoće da gleda i dobre psihološke drame i dobre vesterne i ne želi da vidi rdave, recimo, socijalne melodrame, kao što su joj strane i neduhovite revije. Nije, dakle, reč

o stavu, pozitivnom ili negativnom, prema komercijalnom filmu (jer su se na račun komercijalizma čule mnoge gorke optužbe), nego o jednom pogrešnom shvatanju po kome su rdavi filmovi komercijalni, a dobri to nisu.

Time se, dobrim delom, može objasniti prisustvo izvesnih, najblaže rečeno, skandaloznih filmova na repertoaru i odsustvo nekih filmova za koje bi se moglo pretpostaviti da bi za publiku bili interesantni.

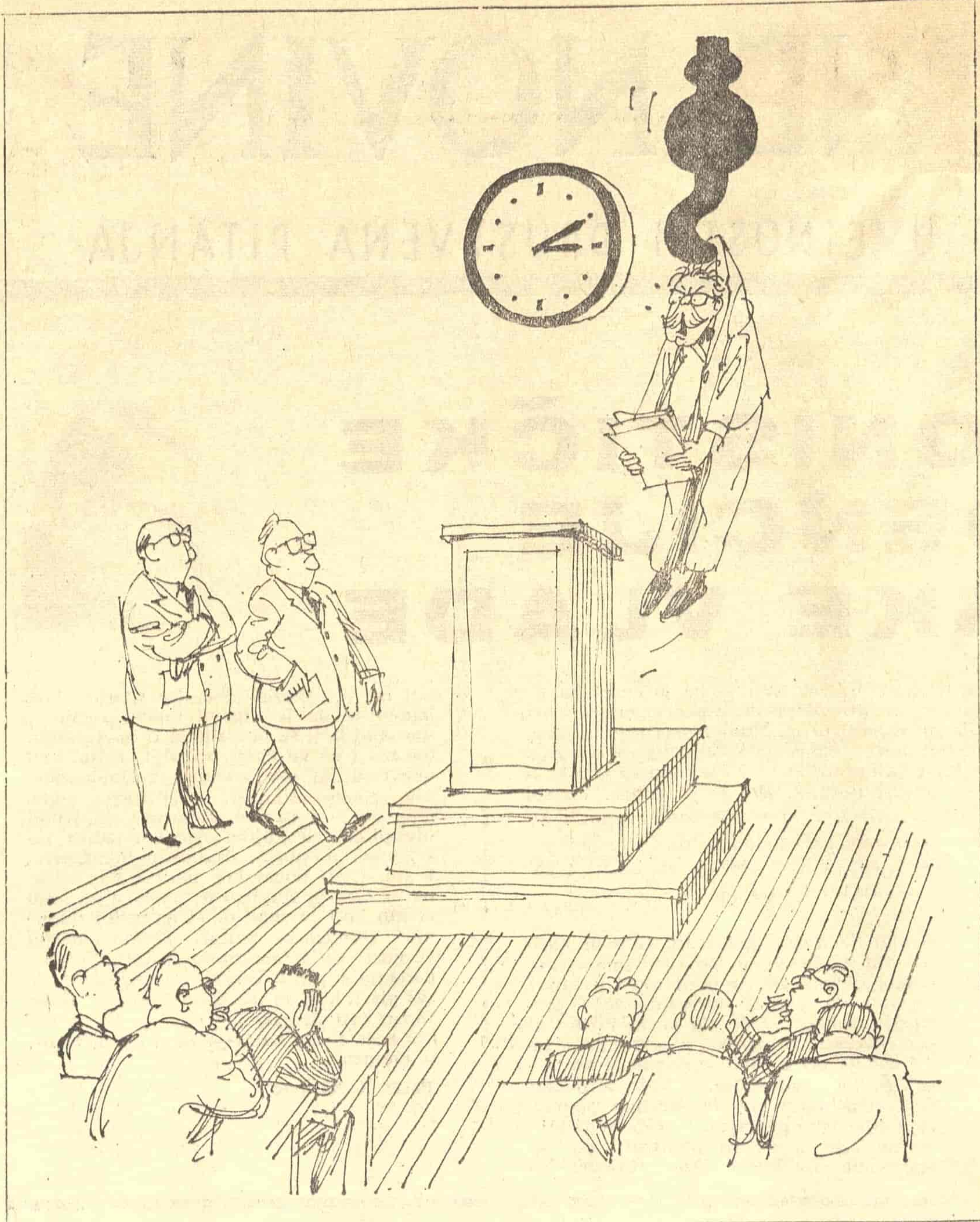
POVODOM BIJENALA
U STAVLOU
I PEDESETOGODIŠNJICE
PESNIKOVE SMRTI

U RANU ZORU početkom oktobra poslednje godine prošlog veka dva mladića su, po savetu svoje majke, napustila kradom »Pansion Konstan« u Stavlou, odnoseći do železničke stanice u obližnjem mestu onoliko stvari koliko su mogli sami da ponesu. Za njima je ostajao neplaćen tromesečni boravak i jedan sanduk pun knjiga i rukopisa. Stariji je imao devetnaest godina, njegov brat dve godine manje. U policijskoj prijavi stajala su dva malo neobična imena: Vilhelm i Albert de Kostrovicki.

Danas, na zgradi nekadašnjeg pansiona koji je postao »Hotel du Mal-aimé« stoji ploča na kojoj piše da je iz tog hotela 5. oktobra 1899. Gijom Apoliner »otišao u ranu zoru«. Okolnosti nisu objašnjene ali se podrazumevaju.

Stanovnici ove belgijske varoši od oko 5.000 stanovnika bili bi zaista prilično smešni, istina dosta dirljivo, kada bi na ovaj i na druge načine, kao što i čine, slavili samo uspomenu na jedan neplaćen hotelski račun i dičili se jednim neslavim bekstvom velikog pesnika. Ali tome odlasku »uz drvena zvana«, kako kažu Francuzi, prethodile su beskrajne šetnje po tužno-lepim šumovitim i močvarnim Ardenima, toliko drukčijim od blistavih mediteranskih predela koje je budući pesnik dotle posmatrao, prethodilo je svakodnevno prodiranje u život stanovnika male valonske varoši. Posle tih šetnji koje su hranile u Apolineru njegovu romantično-nostalgiju žicu, podstaknutu dve godine kasnije za vreme boravka u oblasti Rajne, pesnik u radanju slušao je uveče po pivnicama fantastične i tragične priče, kazivane na valonskom. Pored srednjovekovnih legendi, mitološko-herojskih, njegovu potrebu za retkim i neobičnim zadovoljavaju lokalne legende, sav onaj bogati valonski folklor koji on ovde crpe na izvoru. Jedno od čuvenih i u isti mah jedno od prvih Apolinerovih prozaičnih ostvarenja, »L'Enchanteur pourrissant«, dobrim delom je nastalo u Stavlou. Odatle potiče i njegova poetska priča iz zbirke »L'Héréditaire et Cie« koja nosi naslov na valonskom dijalektu, »Que vlo-« (Que voulez-vous?), u Stavlou su nastali ili se začeli i drugi prozni i poetski Apolinerovi tekstovi.

Ali u ovoj maloj varoši u Ardenima nije samo nastao iz Vilhema de Kostrovickog Gijom Apoliner; u njoj se rodio i »zlosrećno voljeni

apoliner 68

pesnik«, u njoj se začeo i »ubijeni pesnik«. Jer zanos koji su kod njega proizvodili ardenski predeli, l'automne malade et adorée, »les fruits qui tombent sans que les cueilles«, rečica Amblev sa svojim stvarnim biserom i miškim elfima, pridružio se zanos koji je izazvala Marija Diboja, »Marie«, lepa i blaga kćerka koja ga je očarala da bi zatim ostavila bol u njegovom srcu, kao što će posle nje učiniti tolike druge. Rađajući se za poeziju, Apoliner se u Stavlou rodio i za ljubav i patnju, njenu neizbežnu pratilju.

Imajući sve ovo na umu, grupa pesnikova belgijskih obožavalaca, Kamiš Delekto, Arman Ejsmans i dr., među kojima je bilo i pesnikova savremenika, osnovala je u Stavlou »Društvo prijatelja Gijoma Apoliner« čiji je jedan od počasnih predsednika bio i Zan Kokto. Njihov prvi značajan poduhvat bilo je osnivanje muzeja, koji je svečano otvoren 14. juna 1954. godine pod imenom »Gijom Apoliner, njegov prijatelj i njegovo vreme«. Od prvobitne skromne zbirke uspomena koja je potekla od dobre volje onih koji su bili bliski pesniku, počevši od Zakline Apoliner, ova ustanova se pretvorila u pravi muzej koji je u isti mah dokumentacioni centar. U ovome pobožno čuvanom pesnikovom hramu koji se danas nalazi u Gradskoj kući, pesnikov krevet i noćni sto iz »Pansiona Konstan« okruženi su slikanim i pisanim dokumentima koji pričaju o pesnikovom kratkom i uzbuđljivom životu. Apolinerov portret iz 1905. od Edmona Pulena, njegov portret od Markusija. Ulja i akvareli Marije Loransen, one druge Marije zbog koje je pesnik patio i čiju je uspomenu ponekad, kao u pesmi »Marie«, spajao sa uspomenu na Mariju Diboja iz Stavloa. Zatim pisma, rukopisi dela, originalna i retka izdanja... Prevodi pesnikova dela iz celog sveta (među kojima i zbirka prozaičnih prevoda »Modro oko«, izdata u Novom Sadu), knjige i članci o njemu, muzičke partiture za njegove čuvene pesme. Ovaj muzej koji obogaćuje svoje posetioce raznovrsnim apolinerovskim sadržajem, i sam se stalno bogati. Njegovi posetioći, domaći i strani, većinom »apolineristi«, ili bar poštovaoci pesnikovi, daju svoje priloge pohodeći muzej: umetničke slike, kolaže posvećene Apolineru, studije, članke... Muzej živi, razvija se, čuvajući jednu takođe stalno živu uspomenu. Toj atmosferi života i prisnosti doprinosi kustos, Arman Ejsmans, arhitekta i slikar, čija je živahna rečitost poznata svakome ko ga je bar jedanput sreo.

Razvijajući dalje svoju aktivnost, »Apolinerovi prijatelji« su pre deset godina počeli da organuju bijenale posvećene pesniku, međunarodnu književnu manifestaciju, čiji je osnovni cilj proučavanje Apolinerovog velikog dela i njegovog neiscrpnog bogatstva, izmenu iskustava u tom proučavanju i, razume se, samim tim, upoznavanje i zblizavanje brojnih »apolinerista« iz celog sveta. Pet dosadašnjih bijenala okupljalo je prosečno oko 150 velikih i malih sveštenika Apolinerovog kulta i običnih vernika, zblizanih zajedničkim interesovanjem i zajedničkom ljubavlju i poštovanjem. Akta simpozijuma koja se štampaju ostaju kao pisani dokumenti zanimljivih i plodonosnih referata i diskusija. Njihov sadržaj pridružuje se bogatom materijalu koji svake

godine sadrži po jedan broj časopisa La Revue des Lettres modernes, posvećen Apolineru, ne računajući, razume se, ono što se o njemu širom sveta objavljuje u drugim publikacijama, knjigama, časopisima i listovima.

GIJOM APOLINER

Ovogodišnji bijenale, održan 29, 30, i 31. avgusta, imao je poseban značaj: pored uobičajenog zadatka on je u isti mah imao da obeleži pedesetogodišnjicu pesnikove smrti. Okvirna tema kolokvijuma bila je: Apoliner, francuski pesnik, evropski duh. Samim »razgovorima« — čitanju referata i diskusij, prethodili su »apolinerovski susreti«, susreti starih i novih poznanika u sali nekadašnjeg književnog društva »La Fougère« na čijem je jednom skupu, sedamdeset godina ranije mladi »ruski grof« de Kostrovicki pročitao jednu ljubavnu pesmu inspirisanu osećanjima prema lepoj Mariji Diboja.

Najzad počinju »razgovori« koje otvara najveći današnji »apolinerista«, Mišel Dekoden, sa univerziteta u Tuluzi, autor niza radova o Apolineru, čiji je poslednji veliki poduhvat izdavanje, pre dve godine, celokupnih pesnikova dela, pravi književno-istorijski i izdavačko-bibliofilski podvig. Zatim dolaze referati o pesniku, o njegovom životu i njegovim delima i diskusija, pravi vatrometi erudicije koja ipak najčešće nije sama sebi cilj. U toku referata i diskusije Apoliner i njegove prijateljice pred očima učesnika defiluju sve one žene koje je pesnik voleo onom svojom toplom i nestrpljivom ljubavlju, isključivom i nepomirljivom, koja se prelila u sva njegova dela, pesnička i prozna koja često nisu manje poetska nego ona prva. Ani Plejden, Lujza de Kolinji, Madlen Paž, Linda de Molina... Govori se i o nekoj, do sada nepoznatoj, Ruskinji. Kosmopolit po rođenju i po intelektualnim sklonostima, Apoliner je takav i u ljubavi. Ako nisu ušle u njegov život, i žene naših krajeva ušle su u njegovo delo. Mara iz romana »Les Onze mille vierges«, Njera iz pripovetke »L'Otmika«.

Drugi referent koji govori o Apolinerovom romanu »La Femme assise« (onom u kome se takođe govori o otmici kao običaju balkan-

Nastavak na 12. strani

Mihailo B. Pavlović

Onako, izgred

Božidar BOŽOVIĆ

Svi bismo glavne role

I POZORISTA su počela da nas snabdejavu senzacijama. Šta se zapravo dešava u Srpskom narodnom pozorištu u Novom Sadu iz novinskih izveštaja još nije sasvim jasno. Očigledno je da su u pitanju ozbiljni problemi i neslaganja oko samoupravnih odnosa u kući, odnosa koji, kako tvrde predstavnici ansambla, nisu ni dovoljno poštovani a kamoli razvijani, pa je čak umetničko osoblje u gorem položaju od administracije.

Od druge je vrste neobični događaj u Slovenskom narodnom gledalištu u Ljubljani. Poznati dramski umetnik, inače cenjen filmski glumac i svojevremeno prvak Jugoslovenskog dramskog pozorišta u Beogradu, Bert Sotlar, nezadovoljan podelom uloga u alternaciji na premijeri »Hamleta«, samovoljno se pojavio na sceni u ulozu kralja, tako da je njegovom zgranutom kolegi preostalo da na brzinu preuzme ulogu prvog glumca koju je Sotlar trebalo te večeri da igra. Sa ovim događajem mogla bi do mile volje da se tera šega, da nije žalosno što je tako postupio umetnik čije lične osobine javnost ne zanimaju, ali koji za tu javnost oličava uglednog člana jedne časne i plemenite profesije.

I na drugim stranama u životu, sve do politike, mnogi bi hteli, pa su i pokušavali, da se na mala vrata uguraju na scenu dodeljujući sebi glavnu ulogu. U organizovanom društvu međutim, to, ne može da »upali«: čak ni u fudbalu u timu ne može da igra svako ko hoće, već onaj ko je trenutno najbolji.

Bruka oko Salona

NEPRIJATNA AFERA oko dodeljivanja nagrade za sliku na ovogodišnjem Oktobarskom salonu najzad je dobila epilog, najbolji mogući u stvorenoj situaciji: naknadna nagrada pripala je Lazaru Vujakliji, jednom slikaru koji je zaista značajan umetnik i koji je ostavio snažan pečat na naše slikarstvo u protekloj deceniji i po.

To, međutim, ne pravda žiri i organizacioni odbor za neopravdanu pogrešku sa slikom Bate Mihajlovića, koji ničim nije zaslužio da se oko njegovog imena, i nagrade, stvori tako mučna situacija.

Ne treba kriti da je izvestan broj beogradskih umetnika imao, čak, stav da Mihajlović, koji godinama živi i radi u Parizu te je koliko jugoslovenskih toliko, ako ne i više, pariski slikar, a priori ne bi mogao da dobije nagradu beogradskog Salona. Poštujući svačije mišljenje, jer ima nešto argumenata i u prilog ovakvog shvatanja, mislim da je to ipak nepravda. Po analogiji bi ispalo da, recimo, Lubarda, pored toga što je beogradski i jugoslovenski ne bi bio ipak i crnogorski slikar i da, primera radi, ne bi mogao da dobije nagradu jednog titogradskog Salona.

Pitanje je da li se nagraduju, na ovakvim izložbama, najbolja dela, ili se, možda, žele da stimulišu najbolja dela mladih umetnika, ili nešto treće. U tom bi smislu bilo korisno da se za Salon, Triennale i slične izložbe-institucije, koje se redovno organizuju, preciznije definišu propozicije, tako da se mogućnosti za zabune, nesporazume i različita tumačenja što više smanje. Mihajlović bez nagrade nije ništa gori od Mihajlovića sa nagradom. Ali svima nama koji smo čuli saopštenje prilikom predaje nagrada ostao je otužan, pa i gorak ukus u ustima.

Do viđenja čitaocima

PO TREĆI PUT za ovih šest godina, otkako sam prvi put počeo da vodim stalnu rubriku sa sadašnjim naslovom, osećam potrebu da neko vreme odustanem od vođenja redovnog stupca. Ovaj posao, to znaju samo oni koji su se njime bavili, takav je da ne može neprekidno da u njemu saradujem s vremenom na vreme, nestane mu inspiracije, presuši stil. Potreban mu je odmor i promena.

Kako i inače predstoje izmene u izgledu i obliku »Književnih novina«, izmene na kojima se sada radi, čini mi se da je trenutak da bar neko vreme ustupim prostor drugim potrebama lista. To, naravno, ne znači da ću prestati da u njemu saradujem s vremenom na vreme, onda kad mislim da o nekoj temi imam šta da kažem a što može interesovati čitaoce.

Možda sam ponekad povredio, neopravdano, nečija osećanja. To mi je jako žao, ali je, i pored sveg truda da se izbegne, to u ovom poslu izgleda neizbežno. Čovek jedino može da piše iskreno ono što misli, i da iza toga stoji dokle god ga, eventualno, život ne demantuje.

U tom radu najprijetnija su mi bila ohrabrenja i mišljenja čitalaca, pismena i usmena, kojih nije bilo malo.

PRIMLJENE KNJIGE

Slobodan Rakitić: RASKI NAPEVI, zbirka pesama, »Prosveta«, Beograd 1968, str. 72.

Aleksandar Vučo: ALGE, zbirka pesama, »Prosveta«, Beograd 1968, str. 100.

Dušan Kostić: SLEP UMORNE VODE, zbirka pesama, »Prosveta«, Beograd 1968, str. 64.

Beno Zupančić: IZMAGLICA, roman, »Prosveta«, Beograd 1968, preveo Gojko Janjušević, str. 440.

Stanko Juriša: PRELAZAK MOSTA, zbirka pesama, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, biblioteka »Razlog«, Zagreb 1968, str. 40.

Ivan Slamnig: LIMB, zbirka pesama, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, biblioteka »Razlog«, Zagreb 1968, str. 40.

Vlado Gotovac: PREPIJE PO SJECANJU, zbirka pesama, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, biblioteka »Razlog«, Zagreb 1968, str. 88.

Danko Grlić: ZASTO, zbirka eseja, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, biblioteka »Razlog«, Zagreb 1968, str. 164.

Milan Mirić: OSTATAK ISKUSENJA, pripovetke, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, biblioteka »Razlog«, Zagreb 1968, str. 164.

Dubravko Ivančan: PIJESMA NA PUTU, zbirka pesama, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, biblioteka »Razlog«, Zagreb 1968, str. 48.

Mate Ganza: OPUSTOSENJA, zbirka pesama, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, biblioteka »Razlog«, Zagreb 1968, str. 96.

Zeljko Falout: IZGON, zbirka pesama, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, biblioteka »Razlog«, Zagreb 1968, str. 64.

Danijel Dragojević: NEVRIJEME I DRUGO, zbirka pesama, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, biblioteka »Razlog«, Zagreb 1968, str. 64.

Nikica Petrak: RAZGOVOR SA DUHOVIMA, zbirka pesama, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, biblioteka »Razlog«, Zagreb 1968, str. 48.

Ante Stamač: SMJER, zbirka pesama, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, biblioteka »Razlog«, Zagreb 1968, str. 48.

Zvonko Milković: KRENIMO U RANO JUTRO, putopisi, Kulturno-prosvetno vijeće općine Vraždin, Vraždin, 1968, str. 336.

*** MILORAD PANIC-SUREP, spomenica izdata povodom pesnikove smrti, Narodna biblioteka SRS, Beograd 1968, str. 52.

Stanko J. Vrga: UCUTKANI TREPTAJI, zbirka pesama, Izdanje autora, Bela Crkva 1967, str. 104.

Jovan Vargaš: »SRCE ZA SVA SRCA«, zbirka pesama, »Posavski tokovi«, Slavonski Brod 1968, str. 22.

Ljubica Ostojić Finci: »VRIJEME ZA UKRAS«, zbirka pesama, »Svjetlost«, Sarajevo 1968, str. 48.

Đura Daničić i estetika

Ivo Tartalja: »ĐURE DANIČIĆA LEKCIJE IZ ESTETIKE«, »Prosveta«, Beograd 1968.

POSLE SMRTI Alekse Vukomanovića, na beogradskom Liceju i zatim na Velikoj školi, od kraja 1859. do kraja 1864. godine, istoriju srpske i opšte književnosti, slovensku filologiju i estetiku predavao je Đura Daničić. U tom okviru estetici nije ostajalo mnogo mesta, ali je za istoriju srpske estetike i školstva od interesa znati kako je taj predmet Daničić predavao, u kom obimu i koliko je originalan bio. Dugo se, međutim, mislilo da su se Daničićeva predavanja zadržala u nekoj arhivi, propala u ratovima ili možda izgorela (Miodrag Popović, »Đura Daničić«, Beograd, 1959, str. 146), ali je Ivo Tartalja otkrio u Državnom arhivu Srbije studentske beleške Daničićevih predavanja i na njih ukazao u svojoj disertaciji »Počeci rada na istoriji opšte književnosti kod Srba« (1964), a sada je u knjizi »Đure Daničića lekcije iz estetike« publikovao te beleške, proprativši ih uvodom i komentarima.

Često se događa da istraživač preceni predmet svog istraživanja i nehotice mu prida veći značaj od onoga koji stvarno ima. Tartalja je, međutim, s jedne strane precenio Daničićeva bavljenja estetikom, a s druge ga umnogome potcenio. Nastojeći da pokaže koliko je Daničić bio kvalifikovan za predavača estetike, on je prevideo neke njegove stavove antiestetičke prirode, kao što je, na primer, stav da je plivalište važnije od pozorišta, jer je prvo potrebno i korisno svakom čoveku, a drugo služi samo besposlenim i imućnim ljudima. On je, isto tako, netačno naveo mišljenje Jovana Boškovića da je Daničić »sa oduševljenjem (?) predavao slovensku filologiju, opštu istoriju književnosti i estetiku«. A u ogledu o Đuri Daničiću Bošković kaže nešto sasvim drugo: da je Daničić »veoma korisno predavao slovensku filologiju, opštu istoriju književnosti i estetiku« (vidi: »Orao«, veliki ilustrirani kalendar za 1876. godinu, Novi Sad, 1875, str. 43).

Mnogo je verovatnije da Daničić, koji je uvek bio prvenstveno okrenut filologiji, nije rado predavao jednu nauku za koju se nije posebno pripremao i da je jedva dočekao da se oslobodi predavanja iz estetike. U to nas, uostalom, uverava i Stojan Novaković, koji govoreći u »Beleškama o Đuri Daničiću« o Daničićevom ponovnom dolasku na Veliku školu 1873. godine, kaže: »Rad u školi manje mu je brige davao, jer je sad predavao samo svoj predmet; nije mu zadavala brige ni istorija književnosti opšte i srpske — kao što bejaše u pređašnje vreme — a kamo li estetika« (vidi: »Godišnjica Nikole Čupića«, knjiga VIII, Beograd, 1886, str. 435). Nema, dakle, sumnje da je Daničić estetiku predavao po dužnosti, a ne po vokaciji i ličnom interesovanju — kako Tartalja sugerise.

Dok ovom sugestijom nastoji da uveliča Daničićevu estetičku aktivnost, svojim stavom prema nađenim beleškama Daničićevih predavanja Tartalja, čini se, umanjuje njen značaj. Daničić je odredio da se čak i njegova predavanja iz filologije bace u vatru, jer njima nije bio zadovoljan, pa je, naravno, predavanjima iz estetike morao biti još nezadovoljniji. Teško je verovati da je on, uz svu svoju savestnost i akribiju dao svojim đacima »autorizovanu skriptu«, kako misli Tartalja. Zato je iz pijeteta prema velikom naučniku ove »nagove« lekcije u prepisu punom raznih omašaka i gresaka, trebalo tretirati s mnogo više uzdržanosti i skepsa i u njima videti samo konture Daničićevih predavanja.

Što se tiče izvora Daničićevih predavanja, Tartalja je s puno prava ukazao na »Estetiku« Franca Fikera i uvode u estetičko obrazovanje na latinskom (1842) i nemačkom jeziku (1849) Tobiasa Gotfrida Sreera. Za Sreera se i ranije pretpostavljalo da je uticao na duhovno i naučno formiranje Đure Daničića, dok je Fikera kao uzor Daničićevih estetičkih shvatanja otkrio sam Tartalja. Ali čini se da se Daničić takođe koristio »Estetikom« Morica Karijera i »Učenjem o ukusu« Vilhelma Traugota Kruga. Već sam plan Daničićevih izlaganja može se nazreti u planu Karijerovog dela. Svi bitni problemi kojima se Daničić bavio nalaze se i kod Karijera, i to istim redom izloženi: ideja lepog, forma, vrste lepoga: lepo od prirode i lepo od čoveka, (poetički) entuzijazam, genije i talenat, umetnost, deoba umetnosti i izlaganje teorija pojedinih umetnosti. Postoji i izvesna sličnost između Daničićeve i Karijerove definicije lepote i njihovog formalističkog shvatanja lepote, dok u Daničićevim stavovima o uzvišenom nalazimo elemente Karijerovog shvatanja, potkrepljene i primerima koji se nalaze kod Karijera: Mojsijevim rečima kojima se karakterise božja moć i Horacijevim stihovima kojima se karakterise postojanost čoveka. U Daničićevom objašnjenju tragičnog nalazimo primer Sokratove smrti koji se takođe nalazi kod Karijera. A Daničić se približava Karijeru i u tumačenju genija kao svog sepsstvenog zakonodavca.

Što se tiče Kruga, on je svakako neposredno, a ne preko skraćenog, ne sasvim tačnog i ne sasvim dobrog prevoda Vasilija Subotića, takođe uticao na Daničića. To se najviše može zapažati u Daničićevom izlaganju o »milini od lepoga« i u tretiranju nekih sekundarnih kategorija.

Kad je reč o značaju Daničića kao estetičara Tartalja je sklon da taj značaj prvenstveno vidi u stvaranju estetičke terminologije, dokazujući to upoređenjem njegove terminologije s terminologijom Vasilija Subotića i Mihaila H. Ristića. Nedostaju upoređenja s drugim teoretičarima umetnosti u tom pogledu. Bilo bi, na primer, neophodno da se zaključak o tome donosi tek nakon upoređenja njegove terminologije s terminologijom Jovana Andrejevića u »Odlomcima estetičkim«, objavljenim u »Danici« 1863. godine, čime bi, čini se, značaj Daničićeve terminologije bio nešto umanjen.

Za razvoj estetičke misli kod Srba važnije je utvrditi s kojim se estetičkim pravcem Daničićeva predavanja najviše slažu. I Fiker i Sreer zastupaju jednu eklektičku didaktičku

estetiku, koja je na margini velikih estetičkih sistema. Ali, ugledajući se donekle na Karijera, Daničić je stajao u jednoj od glavnih estetičkih struja svoga vremena, i to aktuelno, jer se Karijerova knjiga pojavila iste godine kada je on otpočeo predavanja na Liceju. I tako je jedna varijanta hegelovske estetike, koja je bila i antihegelovska naglašavanjem kulne strane i individualnog karaktera umetnosti (vidi: Iberveg-Hajnceove »Osnove istorije filozofije«, III deo, Berlin, 1888. VII izdanje, str. 438), preko Daničića ušla u srpsku estetiku u isto vreme kada se pojavila u mnogo razvijenijoj i naprednijoj, nemačkoj estetici.

Marljivi naučni radnik Ivo Tartalja obavio je jedan obiman i težak posao, ali, na žalost, njegov trud nije dao adekvatan rezultat. Pa ipak, njegov entuzijazam i veština u rekonstrukciji izgubljenih ili zaboravljenih duhovnih napora prošlosti čine ga kvalifikovanim da nastavi putem kojim je pošao. Njegova istraživanja o počecima rada na istoriji opšte književnosti kod Srba je značajniji rezultat od ove nove knjige, ali i ona je od izvesne koristi za upotpunjavanje slike o srpskoj kulturnoj prošlosti.

Dragan M. Jeremić

KRITIKA

Pravo kao klasna tvorevina

Dr Ljubomir Tadić: »PREDMET PRAVNIH NAUKA«, Institut društvenih nauka, Beograd 1967.

MEDU velikim brojem studija i istraživačkih radova koje je u poslednje vreme publikovao Institut društvenih nauka u Beogradu, neki od njih privlače posebnu pažnju. Jedan od takvih zapaženih radova je i »Predmet pravnih nauka«, čiji je autor poznati pisac u oblasti teorije države i prava profesor Ljubomir Tadić. Izuzetan značaj ove teorijske studije prističe iz razvitka humanističkih nauka uopšte, a posebno pravne teorije, koja je pored politike najstarija društvena nauka. Sam po sebi taj razvitak koji naročito dolazi do izražaja tokom poslednjih decenija predstavlja dokaz napora i potrebe za naučnim pristupom ljudskom društvu koji je u opštem naučnom razvitku nesumnjivo znatno zaostajao iza prirodnih nauka.

Ovaj rad prof. Lj. Tadića predstavlja analizu koja treba da posluži, s jedne strane, metodološkom osvetljavanju problema pravne nauke uopšte (posebno njenog predmeta), a s druge strane, raspravljanju nekih krupnijih praktično i teorijski otvorenih pitanja prava, pre svega, u socijalističkom društvu.

U uvodnom delu pisac na veoma koncizan i pregledan način daje izlaganje o pojmu pravne nauke (iuris prudentiae) o čemu za razliku od drugih pa čak i potpuno suprotnih mišlje-

nja prihvata Kelsenovo mišljenje po kome je pravna nauka (iurisprudencija za razliku od pravne istorije, pravne sociologije ili pravne filozofije) u stvari jedna socijalna tehnika i ističe da samo ime »pravna nauka« (iurisprudencija) može sjediniti tako heterogene oblasti kao što su jurisprudencija, pravna istorija, pravna sociologija i filozofija prava i dodaje da ovde nije reč o pravnoj nauci već pre o pravnim naukama koje se ne razlikuju toliko po svom predmetu koliko po svojim metodama. Autor posebno naglašava da termin »pravna nauka« obično podrazumeva jurisprudenciju, a veoma retko pravnu istoriju, pravnu sociologiju ili filozofiju prava.

Raspravljajući o predmetu jurisprudencije pisac se rukovodi originalnom koncepcijom a to je da ovaj fenomen (predmet pravne nauke) prikaže od prvih njegovih istorijskih zametaka (embriona) do današnjih dana i na kraju izvede zaključak da predmet jurisprudencije predstavljaju pravila koja nauka utvrđuje, a utvrđivanje ovih pravila i njihovo povezivanje predstavlja pravi predmet pravne nauke (str. 39). Na taj način, pisac svoje izlaganje gradi na najboljoj tradiciji kauzalno-genetske analize. To mu omogućuje konstatacija da je jurisprudencija sistematizovano iskustvo koje utvrđuje opšte principe o položaju i ulozi individua u privatno-svojinskim odnosima građanskog društva.

Govoreći o predmetu posebnih nauka o pravu pisac se uglavnom zadržava na objašnjavanju istorije prava, sociologije prava i filozofije prava.

Po shvatanju pisca, predmet istorije prava obuhvata bivše pravo, pravo koje više ne važi, ali je nekad važno i imalo uticaja na pozitivno pravo. Time se odmah daje premisa za razliku između pozitivnog prava i istorije prava. Osvetljavajući predmet pravne nauke, pisac ne polazi samo od pravnih instituta rimskog prava već u analizu uključuje čitavu genezu prava počev od Hamurabijevih zakona, preko pravnog uređenja stare Grčke, srednjovekovnog staleškog prava, pa do novije istorije, a ta analiza čitave geneze prava, prava koja su nekad važila, je u stvari predmet istorije prava.

Što ni danas nije jasno šta je predmet sociologije prava, iako je ona relativno mlada nauka, pisac je najpre izneo najvažnije pravce ovog gledanja na pravo da bi na kraju zaključio da je zadatak sociologije prava da svojim istraživanjima i analizama pruži pravu sliku razvojnog procesa onih institucija koje su odgrale odlučujuću ulogu u nastanku modernog prava. Ovo svoje tvrđenje je potkrepio primerima iz nekih delova naučnih istraživanja Vebera, Erliha i Pašukanisa.

U poslednjem poglavlju, po našem mišljenju i najznačajnijem, koje se odnosi na jurisprudenciju i marksističko shvatanje prava, pisac daje kritičku analizu nekih teorija koje su pokušale da ocene marksističko shvatanje prava. U tom smislu pisac skreće pažnju na pitanje marksističke kritike prava i pokazuje da autentični marksizam (Marksova kritika) ne poriče pravo niti da pravo može biti reducirano na neku vrstu sociološke jurisprudencije kao što su mislili neki sovjetski teoretičari prava ranog perioda.

Za Marksa pravo je u suštini nešto praktično tj. ono ima vrednosni karakter pošto implicira um (duh) i slobodu. Marksove analize građanskog društva i njegovog prava pokazuju da su buržoaski pojmovi slobode i jednakosti bazirani na privatnoj svojini kao materijalnom supstratu prava, ostali formalni i jednostrani. Zato stalno upućuje na pravljene razlike između buržoaskog pojma prava i buržoaske pravne stvarnosti, između »vrijednosnog« i »činjeničkog« elementa. »U principu se proklamuje neodvojivost slobode i jednakosti, u stvarnosti vlada siromaštvo kao eklatantan primer nejednakosti u građanskom društvu« (str. 53).

Raspravljajući o pitanju prirodnog prava i perspektivi ljudskog prava pisac daje komparativnu analizu revolucionarnog prirodnog prava i marksizma, naglašavajući da prirodna legalna potreba nije naročita osobina revolucionarnog marksizma već suština istorijskog procesa ljudske borbe za slobodu i jednakost. U tom smislu kada govori o pravu kao klasnoj tvorevini i ljudskoj borbi za povoljnije uslove egzistencije pisac na veoma slikovit način iznosi osnovne karakteristike prava: »Bogatstvo i nasilje na paradoksalan način koriste se pravom protiv siromaštva i bijede« (str. 56).

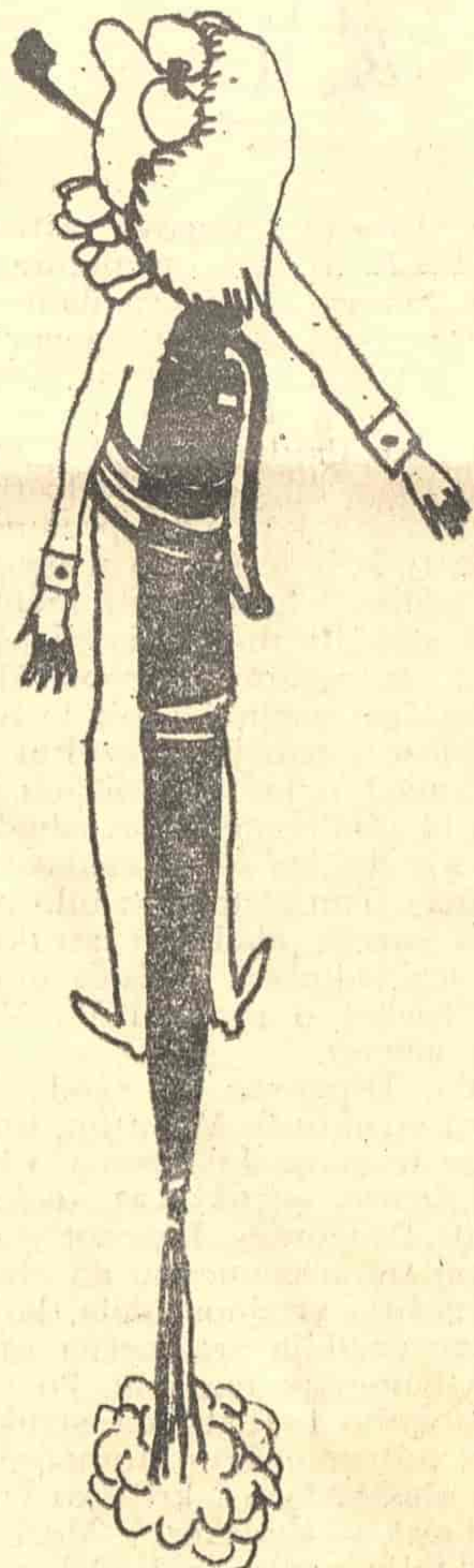
Konačno pisac razmatra odnos između negativne i pozitivne slobode i njenog značaja za socijalizam. Pokazujući da negativna sloboda »politička, subjektivno-javnopravna« nije dovoljna za izgradnju socijalističkog društva, pisac takođe kritikuje one kvazi-marksističke koncepcije koje potcenjuju značaj političke slobode kao nužnog preduslova za stvarnu socijalističku demokratiju. Bez snažne socijalne i političke kritike i odlučne uloge javnosti socijalističko društvo nije sposobno da postane veća socijalna i vitalna forma nego što je buržoasko društvo, naprotiv ono je osuđeno da se degeneriše pre ili kasnije u okamenjenu formu birokratske diktature nemoćne da reprodukuje dalji razvitak socijalističkog društva.

U celini gledano, knjiga prof. dr Lj. Tadića zanimljiva je kako po tematici tako i po sadržini i zaslužuje punu pažnju i šire interesovanje kako pravnika tako i sociologa. Služeći se bogatom literaturom, autor je uspeo da otkrije i ukaže na osnovne karakteristike pravne nauke, posebno njenog predmeta.

Prema stavu iz predgovora, koji se može sasvim primiti, ova knjiga predstavlja neophodan uvodni deo budućih rasprava o pravu i pravnim naukama uopšte. Stoga je treba primiti kao prethodni teorijsko-metodološki okvir i pripremu za jednu opsežniju i sistematskiju studiju o pravu i pravnoj nauci.

Miloš Mijalković

Matija
BEČKOVIĆ

Ne daj
se
junački
sine

Ne daj se junački sine,
Ne daj se pasjim poganima,
Ne daj se ništarobi, ništajudima, svakoj tranji,
Ne daj se fukari, kastizima, imbrečima, peksimetu,
Ne daj se pokari, rdi od rde, tankolozovićima, nemrcipušakama,
Ne daj se funjarama, pošušnjarama, nikogovićima, goloskocima,
Ne daj se mizerijama, vuncupima, saltanetima, zastidima,
Ne daj se dženabetu, čutucima, džarama, gnijevu, ništavilu,
Ne daj se ičmileti, pismileti, svakoj mileti.

A junački sine, a pile od sokola,
A ne daj se nesojima, svaštočinjama, avetinjama, abezinama,
grdilima,

Ne daj se protuvama, remetama, splaćinama, kupljevinu, vegama,
Ne daj se jamarima, ugasama, uštvama, biznima,
Ne daj se kimetu, poruganju, garibima, posrešima,
Ne daj se živome živistišanu, dimu od govna, balegama od govna,
Govnima od sto govna, steljama od samara,
Ne daj se, munjo nesbeska.

A ne upusti se mrcu,
E će te krevom iza vrata, e će te po rbatu sinji kukavče,
E će ti mozak prosuti po bunjaku, a će ti čelo u iljadu komata,
E će ti glavu u tirinte,
E će ti pući pogiblja ko što je svakome tvome
E će ti vrat slomiti ko što su mnozini,
Ozemljavićeš jezik, kućke će ti ga polokati,
Omastićeš konopac, studeni kamen će ti u vilice uvaliti,
Neće ti bastati dipi davove u njegove grede,
No cić, muć, ne ževni, bolje ti je,
Nijesi ni prvi ni potonji,
Jaće selo od hajduka.

Nako te ne mognu, nako im ne paneš šaka,
Nako te ne uvate na njilove velike udice i vještime,
U njilova gvožđa, u velike vlačegce i naprave,
U sindžire, u lisčine, u ripila, u bukagije,
U negve, u bate, u vučare, u putila, u mišolovke
Ja mlim ne znaju kako će ti kuću iskopat,
Ka da im je prvi put,
Nej ig zastidjet ne boj se.

Ne daj se junački sine, stisni petlju,
Ne nasladi dušmana, munjo od munje,
Da te ne pojede tmuša, mračava, karamluk, gazap,
Da ne obršiš nedje u potočinu pa ni jaog majko,
Taman nonje u prekuću pa tu čuj tu vidji,
Majka ti kukala ko što ti je,
Goniće ti očinskoga oca, omrćne te zanavjek,
Ja mnim im smeta obraz, ona pusta ljuckovina,
Čuješ svakakva ološ, kad se ono uturi, ko gurbeti.

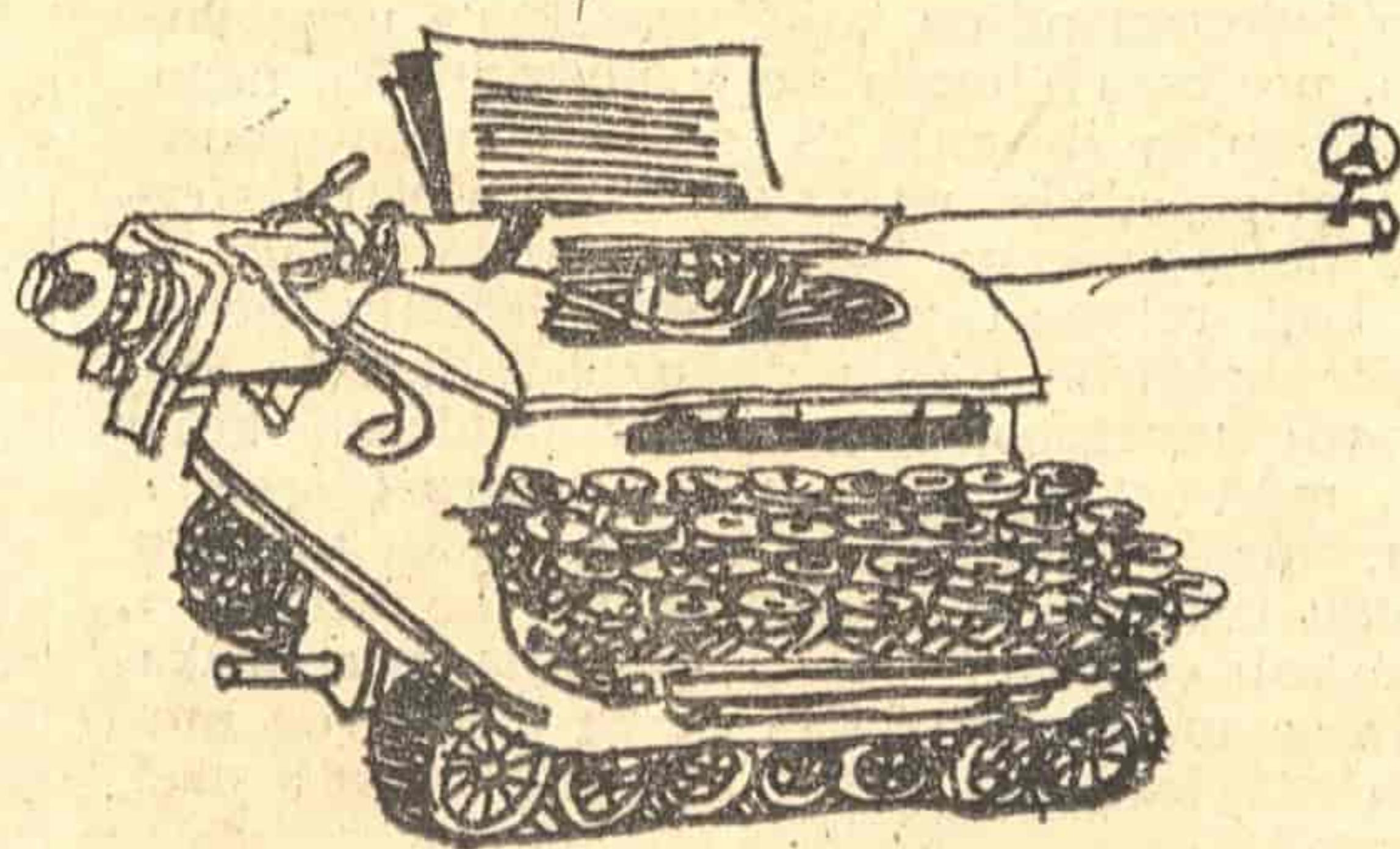
Baciće te na velike robije, pod bedeme, pod voltove,
U kazamate, u buvare, u dušegupke, iza debelijeg duvara,
U bezdanice od iljadu sezanja,
Pa ni groba ni mramora,
Ni vran kos.

Turice te pod brave, pod zaklope, pod prijevore,
Pod katance lojem zalivene,
Snaće te svaki taksirat,
Goniće ti taramaniju,
Anate ih mate, pi, strva im se ne znalo,
Samo li im ko uspe da meću u prkno.

Kad ti se okarine, kad grinu, kad zasuču, kad ispreže,
Kad nagrade sa svake strane, kad zapulježaju,
Iz omara, iz čekara, iz dula, iz dereža,
Kad salete močugama, ljemezima, tojagama, čepanicama,
Jargama, držalicama, kosištima, bubuljem, zipama, ridama,
Trupinama, krljama, kijacima, valjem, busama, valuticama,
Kad te funu, rinu, ljušte, oklape, šinu, šklepe, aknu,
Veliki puši, intovi, reponje, runješi, bareći, bambreci,
Tutumraci, zvrndovi, hajkači, bakovi, fuštuci,
Kad se stanu na tebe mjenjati ko na macu.

Kad te krenu merati vrecicama kremeštaka,
Voštiti mokrijem konopima, turati prinčicu na grlo,
Bićeš modar ko čivit, dobro će ti navesti čapru,
Napunice te degeneka i bubotića,
Daće ti što niko uzeti neće,
Neće ti ništa valjati na okršnji bijeli svijet,
Neće ti pomoći ni vruća varenika,
Lijep ti je zeleni grob pri tome!

VINJETE
U OVOM BROJU
IZRADIO
MOMO KAPOR

KRITIKA

Pozitivistička monografija

Radimir Ivanović: »MILUTIN USKOKOVIĆ«, »Nolit«, Beograd 1968.

POZITIVISTIČKI METOD u književnoj istoriji danas je, principijelno govoreći, zastareo. Ispitivanje biografskih pojedinosti, istorijskih okolnosti, duhovnih uticaja, svega onoga što predstavlja suštinu »univerzitetske« kritike i što je usmereno prema spoljnim okolnostima književnog dela, takvo ispitivanje pripada prošlosti. Svi moderni komentatori se slažu da je pisanje studija koje obavežno govore o »životu i delu« jednog autora načelno prevaziđeno. Ovo metodološko odbacivanje pozitivizma kao arhaičnog postupka koji je cvetao u doba Lansonova i našeg Škerlića nikako ne znači da on i danas u manjim književnim sredinama lišenim bogate i razuđene kritičke tradicije ne može biti itekako zanimljiv i vredan. Ne treba nikako smetnuti s uma činjenicu da mi nismo dobili u vreme prvotna pozitivističke književne istorije (Škerlić, Pavle Popović, itd.), a ni kasnije, sve ono bez čega se jedan potpuniji, pouzdaniji rad na književnoj istoriji i kritici ne da ni zamisliti i što prethodi, makar i u negativnom vidu, svakom dubljem, modernijem raspravljanju o književnosti: detaljne biografije, bibliografije, kritička izdanja celokupnih dela. Zato se i moglo desiti da se kod nas čuju glasovi pobune u teorijskom pogledu inače sasvim opravdani, protiv pozitivizma kad još nismo znali za mnoge tekstove da li odgovaraju originalu, ni kada su prvi put odštampani, ni ko je sve o njima pisao.

Monografija Radomira Ivanovića pisana je u pozitivističkom duhu. Ona osvetljava na najpotpuniji način život Milutina Uskokovića, zadržavajući samo parcijalno. Njegova analiza Uskokovićeve stvaralaštva je podrobna i rađena na osnovu dobrog poznavanja materijala u okvirima tradicionalne književne istorije o kojoj smo maločas govorili. Ova knjiga je plod višegodišnjih napora i traganja za raznovrsnim činjenicama. U njoj su izloženi podaci o Uskokovićevoj poreklu, detinjstvu, školovanju, javnoj aktivnosti, književnom stvaralaštvu hronološki posmatranom i, na kraju, o mutnim okolnostima pod kojima je romansijer izvršio samoubistvo. U monografiji je isto tako detaljno opisana sredina u kojoj je autor »Čedomira Ilića« živeo i radio. Ivanović je strasno, strpljivo i uporno istraživao sve ono što stoji ma u kakvoj vezi sa Uskokovićem. U faktografskom pogledu njegova knjiga je veoma bogata.

Ivanovićeve analize Uskokovićeve prirode i romana ne izlazi iz okvira manje ili više poznatih ocena i stavova. Ona je korektna, na svoj način iscrpna ali, na žalost, nedovoljno kreativna. Ivanović je, čini se, bio na putu da prevaziđe nivo jedne standardne pozitivističke komponovane monografije. Osećao je tu i tako gde je pravi tek koji vodi ka originalni-

jem, svežijem ispitivanju, ali kao da se plašio da napusti utrvene staze. Prihvativši jedan davno poznat metod rada, on je samo mestimično pokazivao želju da otkrije u Uskokovićevim delima nove vrednosti. Škerlićevi sudovi, izgleda, postaju s vremenom najviši, bezlični, neopozivi sud istorije. Zaboravlja se da ih je ipak izrekao samo jedan kritičar. Tako je i ovoga puta njegov sud bio odlučujući. Škerlićeva velika pogreška, kada je u pitanju Uskoković i ne samo Uskoković, sastojala se u tome što je on sudio o vrednosti dela u zavisnosti od stepena usaglašenosti ideoloških pogleda stvaraoča sa pogledima koje je on zastupao. Zato što Uskoković nije mislio o veličkoškolskoj generaciji sa početka ovoga veka onako laskavo kao što je to on mislio, kritičar se sa dosta oštrih reči okomio, iako u osnovi dobronamerno, na »Čedomira Ilića«, najbolji Uskokovićev roman.

Radimir Ivanović je prihvatio bez pogovora pogrešne principe Škerlićeve ideološke kritike nastojeći da verno razradi i primeni njegove argumente. Na osnovu unapred usvojenih ideoloških shema koje apstraktno primenjuje, Ivanović sudi delu sa visine držeći se političkih i socioloških kriterijuma. Pre svega, Ivanović smatra da je pesimizam Milutina Uskokovića predstavljao za njega veliko opterećenje, koncepciju koja ga je sputavala; da je duže živeo on bi se, kaže Ivanović, oslobodio pesimizma. Ovakve stvari to zna i zašto je, uostalom, pesimizam u vrednosnom smislu inferiorniji prema optimizmu? Po mišljenju autora monografije, Uskoković greši kada opisuje preokret u Ilićevim filozofskim shvatanjima do kojeg je došlo zahvaljujući plimi spiritualizma krajem prošlog i početkom našeg stoleća. Ali on zaboravlja da je filozofska situacija tog perioda bila takva, da su mnogi intelektualci napustili scijentizam i prihvatili Bergsona. Bez ove idealističke tendencije, piše Ivanović, Uskoković bi bio pisac većeg formata: »Njegova su politička i sociološka čula mnogo slabije reagovala na stvarnost, manje je shvatala i zapazala od njegove izrazito slovenski emocionalno obojene pesničke duše«. Ovakav način ocenjivanja, koji istina nije karakterističan za odnos istoričara prema Uskokoviću u celini, ali koji naročito dolazi do izražaja prilikom analize »Čedomira Ilića«, predstavlja jednu dobro poznatu varijantu vulgarno-sociološke koncepcije. Po toj koncepciji, književni kritičar i istoričar najbolje zna šta bi romansijer trebalo da radi, kakvo stvarnost da naslikava, koji likovi smeju da budu pozitivni a koji moraju biti negativni. Ako odstupi od istine, opšte, svevažeće i večne, biće prekoran zbog ideološke kratkovidnosti. Postoji, dakle, model stvarnosti i dužnost je pisca da ga objektivno opiše. To su stare zablude i Ivanović, autor jedne u osnovi solidne i korisne monografije, trebalo bi da ih se što pre oslobodi.

Pavle Zorić

NEPREVEDENE KNJIGE

Isaac Bashevis Singer

THE MANOR

Farrar, Straus and Giroux, New York 1967.

PISAC koji piše na jeziku koji iz dana u dan sve više izumire (jidish), pisac koji piše o jednom svetu čija smrt nije proces nego gotova činjenica (jevrejske zajednice istočne Evrope) postao je živi klasik književne Amerike. To je istina koja zbunjuje, ali koju niko ne dovodi u pitanje. Svakom svojom novom knjigom Isak Bashevis Singer potvrđuje svoju pripadnost velikoj tradiciji pripovedačnja i, pomalo paradoksalno, podseća da se iza njegovog tradicionalističkog, gotovo anahroničnog književnog postupka krije moderan kreativni senzibilitet.

Roman »The Manor« (Imanje) ne pripada onom delu Singerove umetnosti u kojem se sa zanesenom usredsređenošću ispituju tajne fantastičnog, natprirodnog i demonskog u čoveku i svetu (o tome su »Književne novine« pisale povodom Singerove zbirke pripovedaka »Glupi Gimpel«); ovaj roman, koji se pojavio na jidiš jeziku (najpre u nastavcima) još 1955. godine, koji je tek prošle godine objavljen u engleskom prevodu (kažu da ga je bilo užasno teško prevesti) pisan je čistim realističkim pripovedačkim postupkom. Isak Bashevis Singer, pisac uz čije se ime susreću atributi »folklorni umetnik«, »fantastista«, »jidiš-modernista«, »religiozni umetnik« je pre svega majstor pripovedanja. »Kad pričаш priču, onda pričaj priču«, kaže on; i to čini.

»The Manor« je porodična hronika koja je u isto vreme i široka freska jedne epohe. Opisana zbivanja odigravaju se između 1863. godine neuspele pobune Poljaka protiv Rusa, i kraja XIX veka. To je bilo vreme nagle modernizacije života u Poljskoj i »haskales«, jevrejske prosvetljenosti, kad su, saglasno opštim tendencijama, stare, tradicionalne, religiozne vrednosti zamenjivane novima; kad su Jevreji, uključujući se u tokove ekonomskog i intelektualnog preporoda, počeli da napuštaju svoja geta i sela i da prihvataju nove, radikalne ideje koje će izmeniti svet, njihov život u njemu, da se uključuju u tokove jedne epohe koja će, na kraju, njima samima doneti smrt i uništenje. Singer majstorski oživljava te dane kad su se surovo i bolno kidale veze sa prošlošću, kad su se sukobljavali nauka i Bog, socijalizam i mesijanstvo, nagli uspori i nepovratna pada-

nja, kad se život, kao i uvek, samo u specifičnim okvirima, kretao između sreće i tragedije. Singerov roman je priča o porodičnoj pobožnoj Jevrejima Kalmana Jakobija, sposobnog i poštenog čoveka, koji spremno i odlučno prihvata mogućnosti koje njegovom poslovnom smislu nudi novo vreme; ali se on sa podjednako odlučnošću odupire novim revolucionarnim idejama i životnim shvatanjima koji zahtevaju uvek nove navike i običaje i znače presudan raskid sa starijim životnim vrednostima. Singerov roman je istorija Jakobijevih dilema, njegovih unutrašnjih sukoba, nesporazuma koji razaraju njegovu smirenu porodičnu sreću; to je priča o Jakobijevom »materijalnom usponu i duhovnom padu«, o sudbini na koju, svojom neumoljivom logikom, deluju spoljašnje okolnosti pred kojima čovek, uprkos svom verovanju da postupa prema vlastitom slobodnom izboru, neprestano ispoljava svoju nemoć. »The Manor« je jedna od onih većinih priča o roditeljima i deci koje se pišu u svakom vremenu i koje ispisuje svako vreme; to je onaj sudbinski sukob koji je garantija i preduslov svakog napretka, onaj stvaralački nesporazum između generacija koji ostavlja za sobom obilje gorčine i neraščišćenih odnosa.

Isprepletene putanje ljudskih sudbina koje ovo delo čine živim svedočenstvom o jednom prohujalom vremenu ne dolaze u ovom romanu od svoga kraja. »The Manor« je samo prvi deo jedne obimne freske koja u toku ove godine treba da bude upotpunjena. Smireni narativni tok Singerovog dela odlikuje se fascinirajućom jednostavnošću koja, neosetno i nenametljivo, pretvara čitaoca ne u posmatrača, nego u saučesnika zbivanja. Singerov pomalo monoton pripovedački ritam otkriva radosti i strahote postojanja na isti onaj majstorski način koji rekreira intelektualnu istoriju generacije kojoj je i sam pisac pripadao. U Singerovoj umetnosti ima obilje mudrosti koja nije mudrost intelekta nego mudrost srca i ona, imaginativno oplemenjena, svaku njegovu knjigu čini zapisom o čovekovoj konačnosti i ljudskoj večnosti. To je najbolja preporuka koja se može dati da bi se za delo ovog modernog tradicionaliste zainteresovali i naši izdavači.

Dušan Puvacić

Ogledi o ogledalu

Miodrag Drugovac: »PODVIŽNO OGLEDALO«, Makedonska kniga, Skopje 1968.

ROMAN JE — kaže se — matura književnosti. To isto moglo bi se reći i o književnoj kritici, a pogotovu o kritici romana, kojoj su posvećeni ogledi Miodraga Drugovca. Sledstveno, ovi kritički ogledi predstavljali bi jedno novo i ubedljivo svedočenje o zrelosti makedonske literature. Oni svedoče da se ta savremena literatura već odavno ne bori za svoje »mesto pod suncem«, već za više i adekvatnije mesto; to je za samu egzistenciju, već za postizanje što više i što univerzalnije vrednosti. U sadašnjoj društveno-kulturnoj situaciji, označena zrelost i vrednost odsudno potencira potrebu za međusobnim upoznavanjem (i prožimanjem) makedonske književnosti i književnosti na srpskohrvatskom jeziku. A potreba za tim upoznavanjem navodi nas da upoznamo potrebu za prevodnjem ove Drugovčeve knjige, koja nas može informisati o najsavremenijem, najzrelijem vidu makedonske literature. O romanima St. Popova, J. Boškovskog, Đ. Abadžijeva, J. Leova, Sl. Janevskog, V. Maleskog, K. Solunskog, S. Drakula i D. Soleva.

Sam autor veli da ova njegova kritička esejistika nije »nikakav roman o romanima«. Svejedno, ona je jedna savremena, nadahnuta literatura o literaturi, a njegov »predgovor« je sadržajan programatski esej o eseju. Ovaj esej nas obavestava, na prvom mestu, o samom metodi Drugovčeve esejistike. Odmah se vidi da zrelost toga metoda odgovara zrelosti novog makedonskog romana koji čini predmet Drugovčevih ogleda (i koji je stasao u deceniji od 1956. do 1964. godine). Spomenuti metod dijalektički spreže strukturalno objašnjenje književne tvorevine sa njenim antropološkim tumačenjem. Po našem esejisti (koji je marksist od lukačevske loze), teorijski rezultat ovakve sprege bio bi »uvod u još nenapisanu poetiku romana«, koja bi obuhvatala prevashodno »sistem odnosa kojim se objašnjava pojedinačni lik romana«. Tim sistemom bilo bi uslovljeno jedinstvo raznih akcija u strukturi romana, a od ovoga jedinstva zavisice umetnička vrednost dela (ogled o romanu V. Maleskog »Ono što beše nebo«).

Kako izgleda, Drugovac ne svodi totalitet dela na njegovu strukturu. Međutim, imajući u vidu upozorenje Romana Jakobsona o krajnjoj dvosmislenosti izraza »struktura«, ovde ne bismo diskutovali Drugovčev koncept strukture. Ograničili bismo se na primedbu da umetničku strukturu nadmašuje vrednost dela, koja bi, u očima M. Drugovca, bila srazmerna njegovom humanom i aktivnom potencijalu. Po svoj prilici, to je i pobudilo esejistu da strukturalnu analizu dopuni antropološkim tumačenjem, — kojim je ovde obuhvaćeno i kritičko vrednovanje dela (vrednost = ljudskost). Može biti da Drugovac najdulje zadire u ljudsko biće romaneskni junaka, kada ih tumači kao ranjenike: »Sve ličnosti Koca Solunskog su... manje ili više ranjene« (podvukao M. D.). Čovek je u iskušenju da ovu originalnu interpretaciju uopšti. Zaista, baš time što pokazuje da ljudi jesu defektne jedinke, pisac ih podstiče da od sebe načine perfektnog, celovitog, isceljenog čoveka. Baš u tome bi se sastojao humani i aktivni potencijal romana, dakle njegova vrednost.

Ovakvim intelektualnim metodom Drugovac uspeva, manje ili više, da obuhvati celinu razmatranog dela. Istovremeno, svojim intuitivnim prilazom, on ne retko uspeva da pronikne u najosobniju suštinu datog romana i njegovog junaka. Na taj način, prikazujući individualnost romanesknog ostvarenja, on daje umetničku individualnost samom tom prikazu, — koji se, stoga, i oblikuje kao samosvojna esejistička »literatura o literaturi«. Intuicija našeg esejista prodire naročito duboko u sudbinu Igna Podzemskog, u tu ličnu tragediju koju on opisuje kao kraj nedorečenog života, odnosno — kao smrt bez življenja: »Minuo je život, a kao da nije ni postojao« (esej o V. Maleskom).

U Drugovčevim esejima o makedonskom romanu — nas podjednako zanima i ta esejistika, i taj roman, i makedonski svet i čovek. Ovu esejistiku odlikuje, između ostalog, i piščeva zračna, živa intuicija, kojom njegovi ogledi nadvišavaju suvoparnu estetičku skolastiku, kao i kritičku feljtonistiku. Sadejstvujući da takvom intuicijom, autorova pouzdana i razgranata sudbina dopire do nekih osobnosti savremenog romana. Do specifičnog odnosa junak — sredina, to će reći — do onoga što čini kristalizaciju os moderne romaneskne strukture. Za Drugovca, ovaj odnos je »permanentni

dijalog sa realnošću«. Dakle, svojevrstni konflikt (kao što je »sudar između oca i sina«, ili, u jednom istom licu, sudar sina sa revolucionarom). Usled ovakvih sukoba u središtu svoje strukture, pa i u biću svoga heroja, savremeni roman težio bi da bude bliži drami (i lirici) nego epu.

Prožimajući dramsku radnju koju Drugovac opredeljuje kao samodelatnost romaneskni likova, ocrtani sukobi obuhvataju, takođe, i moralne, često kostolomne i tragične konflikte, koji predstavljaju dubinsku dimenziju prikazanih romana. No, ako nas utisak ne vara, Drugovčeva misaona sonda spušta se najmanje duboko baš u tu dubinsku dimenziju, — gde zapire o tradicionalni, okamenjeni dualizam dobra i zla, odnosno — o kontrast između pozitivnog i negativnog junaka. (Izgleda, uostalom, da dijalektika najteže prodire u sakralni lavirint etike). Drugovac afirmiše i simpatiče pozitivne junake poput Kirkova (iz »Solunskih atentatora« J. Boškovskog), a oni mahom liče na legendarnog Rahmetova, pa i na neke Malrove figure koje vaju odnos akcije i smrti: »I naša smrt — objavljuju oni — treba da bude deo akcije«.

Pošto se ovde ne može potanko pretresati Drugovčeva etička koncepcija, kao ni njegova estetička misao o strukturi, to se valja ograničiti na napomenu da on u akciji nalazi zajednički imenitelj umetničkih i moralnih vrednosti: »Istinski humanizam je u suštini nezamisliv bez akcije« (ogled »Atentator Konstantin Kirkov«). Biće da mu ovaj imenitelj omogućuje da zapazi dijalektički odnos između stendalovskog »pokretnog ogledala« i bodlerovskog »omadijanog ogledala«. Ono prvo bilo bi »magično« upravo zato što je sposobno da se preokrene u delujuće, pokretačko ogledalo. Ono bi postajalo neka vrsta sočiva koje svetlost umetničke istine prikuplja u fokusu, da bi je transformisalo u temperaturu i energiju čina.

Fokus je romaneskni junak: tačka susreta čitaoca sa piscem. Susret, međutim, odigrava se ne samo kao zagrljaj, već i kao sudar (recimo, kao sudar sa Monom Samonikovim, beživotnim junakom-manekenom Dimitra Soleva). Tako, susreći se sa ovim darovitim esejistom, mi se srećemo ne samo sa devetoricom savremenih makedonskih romansijera, nego i sa njihovim junacima, u kojima prepoznajemo svoje savremenike, — pa i sebe same.

Radojica Tautović

Čitka publicistika

Zvonimir Kulundžić: »POLITIKA I KORUPCIJA U KRALJEVSKOJ JUGOSLAVIJI«, »Stvarnost«, Zagreb 1968.

POSMATRAJUĆI korupciju u staroj Jugoslaviji, kao deo sistema njene vlasti i kao svrhu i smisao vlasti, Zvonimir Kulundžić je u svojoj bogato dokumentovanoj knjizi pisao o najznačajnijim aferama koje su se zbile u periodu od 1918. do sloma »Kraljevine« Jugoslavije. Razumljivo je da je Kulundžić najviše pažnje posvetio takozvanoj Našičkoj aferi u kojoj je bio teško kompromitovan čitav niz ministara, narodnih poslanika, poslovnih ljudi različite vrste, advokata i novinara. U Kulundžićevom pričanju oživela je i ličnost Rade Pašića, sina Nikole Pašića, čije je ime, u vreme između dva rata, bilo sinonim za korupciju i korupcionaštvo. Svoje mesto dobio je i Radičev ubica Puniša Račić kao što je o različitim aferama Milana Stojadinovića Kulundžić takođe opširno govorio.

Kao i dosad u svom proučavanju vremena stare Jugoslavije Kulundžić se koristio iskazima preživelih savremenika-svedoka, štampom, literaturom, legalnim, polulegalnim ili ilegalnim brošurama, stenografskim beleškama Narodne skupštine i Senata i svim onim što je moglo da mu koristi da prikaže u punoj svetlosti sve korupcionističke afere i njihove glavne aktere. Novinar od rase i dara Kulundžić piše živo i zanimljivo i njegova knjiga se na nekim mestima čita kao roman. Ali istovremeno ponekad se Kulundžić isuviše zanese problematikom o kojoj govori i počinje da teži ka izvlesnoj senzacionalnosti koju bi eventualno savremeno novinarstvo moglo da prihvati, ali koja, u jednoj ozbiljnoj koncipiranoj knjizi kao što je Kulundžićeva, može prilično da smeta.

Koristeći se različitim izvorima Kulundžić nije u podjednako meri bio kritičan prema svim dostupnim dokumentima. On sa podjednako verom citira zvanični dokumentat ili izvor iz stenografskih beleški sa sudske rasprave u Našicama kao što se koristi i pisanjem Cicvaričevog »Beogradskog dnevnika« koje nijedan ozbiljan istoričar ne bi mogao da uzima ozbiljno. Isto tako Kulundžić je bio ponekad sklon da prema istorijskim ličnostima za koje nema mnogo simpatija bude nepravedan i da im zamera i ono u čemu su one u pravu. Učešće u zaveri protiv kneza Nikole crnogorskog za svakoga onog ko poznaje crnogorsku istoriju pre može da predstavlja čast nego verolomstvo i izdaju. Slikajući mračnu ličnost Puniše Račića Kulundžić mu zamera i to što je Račić učestvovao u zaveri protivu kralja Nikole.

Naravno, kada je reč o knjizi od nekoliko stotina strana onda neke greške, propusti i ostalo moraju da se potkradu, kao što u krajnjoj liniji nijedna od tih grešaka ne treba da ostane neispravljena.

U poređenju sa Kulundžićevom knjigom o atentatu na Stjepana Radića knjiga »Politika i korupcija u kraljevskoj Jugoslaviji« predstavlja mnogo manje ozbiljan naučni rad. Njena najveća vrednost je u tome što je dato obilje materijala, što su citirani mnogi izvori i što je obilje podataka grupisano na jedno mesto. Više publicistička nego istorijska Kulundžićeva knjiga čita se sa interesovanjem, ali i zaboravlja kao novinarski senzacionalistički spis.

Predrag Protić

Socijalistička revolucija i politička vlast

Ljubomir
TADIĆ

Članak Ljubomira Tadića »Socijalistička revolucija i politička vlast« je njegov izlaganje na ovogodišnjoj Korčulanskoj letnjoj školi.

»Državi je potrebno vrlo surovo vaspitanje od strane naroda.«

Karl Marx, Kritika Gotskog programa

SOCIJALISTIČKA REVOLUCIJA (u Marxovom smislu) istovremeno je klasni pokret za osvajanje političke vlasti (uključujući prethodno razaranje legitimne buržoaske vlasti) i pokret protiv političke vlasti kao takve. Ali usmjerenost socijalističke revolucije na osvajanje političke vlasti od strane radničke klase (»osvajanje demokratije«), kao akt nasilja, stoji od samog početka, u svjetlu Marxove misli, u sjenci velikog cilja socijalne ili socijalističke revolucije, tj. ukidanja klase i klasne vladavine. Ako bi socijalistička revolucija svoje sile upotrijebila isključivo za rušenje stare i izgradnju nove političke strukture, ako bi to bio njen jedini i krajnji cilj, ona, u najboljem slučaju, ne bi premašila nivo političke, via facti građanske revolucije, ili se ne bi razlikovala od onih »revolucija« kojima danas obiluju militaristički prevrati raznih fašističkih ili generalističkih »gorila« — klika, odnosno političkih zavjera, državnih udara i pučeva. Socijalistička revolucija može da koristi političko nasilje samo kao sredstvo za temeljnu kvalitativnu promjenu svekolike društvene strukture i samo pod tim uslovom može steći ne samo istorijski smisao nego i etičku podlogu i opravdanje. Upravo u tom smislu se, kao što je poznato, izjašnjava i sam Marx: »Revolucija uopšte — obaranje postojećih vlasti i rastakanje starih odnosa — jeste politički akt. Bez revolucije socijalizam se ne može izvesti. Njemu je potreban ovaj politički akt ukoliko mu je potrebno razaranje i rastakanje. Ali tamo gdje počinje njegova organizujuća djelatnost, gdje se pojavljuje njegov samocij, njegova duša, tamo socijalizam odbacuje svoj politički ometač.« (Upor. Karl Marx / Friedrich Engels, Werke, Bd. I, Dietz, Berlin 1958, str. 409)

Ova misao ne može biti jasnija: svaka (pa i socijalistička) revolucija ima politički karakter ukoliko ruši staru vlast i ukoliko to rušenje stare vlasti krči nove puteve napretka i razvika društva. Ali upotreba političkog nasilja, tog svojevrsnog »carskog reza« na društvenom tijelu (koje, uzgred budi rečeno, Marx nije smatrao apsolutnom pretpostavkom socijalističke revolucije), ima sasvim podređen karakter u Marxovoj praktičnoj teoriji klasne borbe i društvenog sukoba. Ono jest i mora biti stalno potčinjeno »krajnjem cilju« te borbe — ostvarenju društvenog stanja koje Marx naziva »besklasnim društvom«, stanja sa kojim se okončava »preistorija« čovječanstva i na čijem tlu tek može započeti prava ljudska istorija. Marx dijeli uvjerenje da je društveni antagonizam, koji je u »preistoriji« čovječanstva najčešće kulminirao u sukobima između nacija i država, tj. u bezumnom ratnom pustošenju, moguće usmeriti umnim tokovima revolucionarne promjene koja u svojim njeđrima nosi sjedinjene ideale socijalne uopije i prirodnog prava, tj. ostvarenje ljudske sreće i ljudske slobode na zemlji.

Stoga se u najdubljoj intimi marksizma, u ideji besklasnog društva, krije misao o humanom miru koja životinjskoj »struggle for life« protivstavlja perspektivu »naturalizovanog čovjeka« i »humanizovane prirode«. Kada toga ne bi bilo, a još više: kada se svaki praktični korak u borbi za novo društvo ne bi mjerio tim »krajnjim ciljem« kao vrhunskom kritičkom instancom, odnosno kada »besklasno društvo« ne bi bilo prisutno, barem pojedinim svojim segmentima, u svakom praktičnom činu revolucije, onda se upotreba sile u ime socijalizma i marksizma zbilja ne bi mogla niti opravdati, niti razlikovati od bilo kakvog bezumnog ugnjetavanja kojim obiluje cijela »preistorija« čovječanstva.

Marx je bio duboko svjestan mogućnosti i domašaja političke revolucije, jer je pred svojim očima imao primjer Velike francuske revolucije i njenog najistaknutijeg protagonista Robespierrea koji je, kako kaže Marx, nemastinu kao smetnju čiste demokratije štediteljnosti. Robespierre je pri tom vjerovao u svemoć političkog razuma i političke volje, jednom riječju u svemoć politike, a da istovremeno nije bio svjestan granica politike kao politike. (Ibid., str. 402).

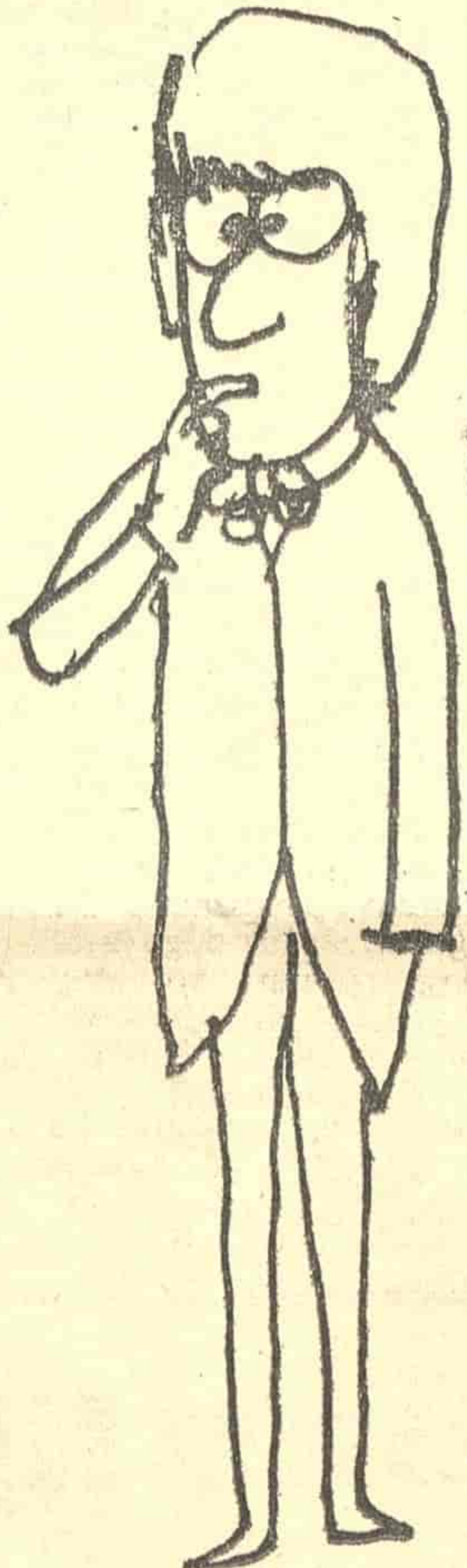
Pa ipak, moglo bi se reći da i Marx za svoju ideju »diktature proletarijata« u izvjesnom smislu duguje »političkom razumu« francuske revolucije jer, kao što je poznato, misao o revolucionarnom diktaturi izražena je, prije njega, Engelsa i Lenjina, kod Rousseau-a i njegovih jakobinskih sljedbenika. Na ovu okolnost upućuje je najjasnije Herbert Marcuse u svom eseju »Etika i revolucija«. (Upor. Herbert Marcuse, Kultur und Gesellschaft, 2, Suhrkamp, Frankfurt a/Main 1966, str. 130 i dalje, kao i moj prevod integralnog teksta u časopisu »Pregled«, Sarajevo 1968, br. 9, str. 307—316.) U teoriji i praksi revolucionarne diktature (»totalitarne demokratije«) nasilje predstavlja nužan i bitan element društvenog napretka, što znači da se samo pomoću prinude ljudi mogu osloboditi nemoralnih i represivnih odnosa u kojima žive. Ova politička filozofija zastupa tezu da se klin klinom izbija: čovjek mora biti prinuđen da bude slobodan. Otuda je i mogla nastati teorija tzv. vaspitne, mađa privremene diktature.

Postavlja se pitanje: u čemu revolucionarna

diktatura, kao vaspitna diktatura, nalazi svoje opravdanje?

Odgovor je slijedeći: legitimnost upotrebe revolucionarnog nasilja nalazi se u samoj istoriji. Ako su, naime, nasilje i žrtve, bijeda i nepravda bili stalni pratioci dosadašnje istorije, zašto ne bi bilo moguće da se jedno »zlo po sebi«, kao što je nasilje, pokrene u drugom, suprotnom pravcu i stavi u službu napretka, tj. one stvaralačke slobode koja bi u korijenu sasjekla nesreću i nepravdu i stvorila objektivnu mogućnost za smirivanje ljudske borbe za samoodržanje. Ako istorija, kao što je govorio stari Hegel, nije »tlo sreće«, zašto se istorijska nesreća, patnja i žrtve miliona ljudi u besmislenim ratovima i trvenjima ne bi sile u praktičnu energiju masa stavljeni u službu revolucije kao ishodišta veće slobode i sreće »demosa«?

Teorija i praksa plebejske diktature ovdje rado ističe Robespierreovu misao o nužnom razlikovanju »despotizma slobode« od »despotizma tiranije«. Vaspitna diktatura kao despotizam slobode ponovo vraća modernu odredbu demokratije kao vladavine većine, formulisanu od Locke-a, na antičke izvore, tj. na Aristotelovo shvatanje demokratije kao vladavine siromasnih. Međutim, ljudska sloboda i sreća ne mogu spontano da uspiju bez organizovanog napora i vaspitanja narodnih masa. Ovdje se zamišlja svojevrsno »starateljsko vođenje ili rukovođenje« tih masa od strane narodnih vođa jer se pretpostavlja da oni bolje poznaju puteve koji vode slobodi: »totalitarna demokratija« na taj način

predstavlja dirigovanu demokratiju. (Privremeno ostavljamo po strani pitanje da li je ovdje zbilja riječ o demokratiji ili o jednom specifičnom političkom obliku koji na nju samo liči.)

Ideja diktature sirotinje morala je otuđena od odbaci hrišćansku dogmu o spasu, svetosti i nepovredivosti života i da stvori prostor za istorijsku žrtvu. Ovu misao Walter Benjamin oštro formuliše na slijedeći način: »Pogrešno je i nisko pravilo da opstanak stoji više nego pravedan opstanak, ako opstanak treba da znači goli opstanak, pošto se »čovjek upravo ni po koju cijenu ne poklama sa golim ljudskim životom... ili integritetom njegove tjelesne ličnosti... Jer šta bi onda suštinski razlikovalo čovjeka od životinja ili biljaka?« (Upor. Walter Benjamin, Zur Kritik der Gewalt, Suhrkamp, Frankfurt a/Main 1965, str. 62.)

Drugim riječima, ako je političko nasilje bilo stalna konstanta dosadašnje ljudske isto-

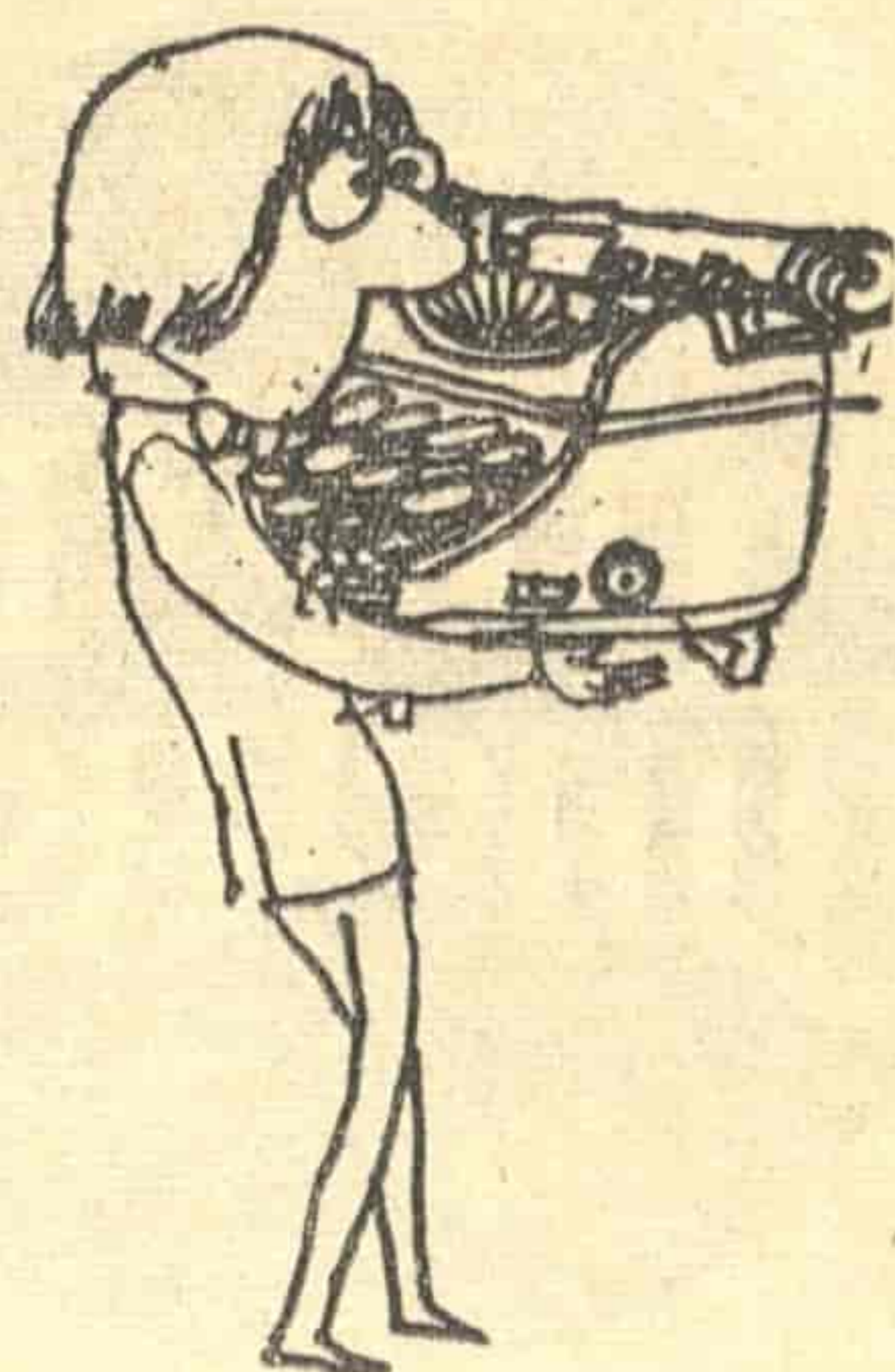
rije (preistorije u Marxovom smislu) i ako je iz njega proistekla politička vlast bila stalno u rukama privilegovanih gospodara svijeta koji su stajali iznad proizvođača, zar onda i sluge nemaju ne samo pravo nego i dužnost da ih upotrijebe protivu dosadašnjih robovlasnika, ali ne da bi sluge postali novi gospodari, nego samo, kako reče Benjamin, kao »nasilno sredstvo za pravedne ciljeve«, tj. za takav opstanak koji neće biti sveden na goli život, već će izražavati život dostojan čovjeka i njegovog stvaralačkog djela, za život u miru, u radosti stvaranja, kao pozitivnim odlikama slobode i sreće čovjekove?

Ne kriju li se možda u tome sav smisao i značaj revolucionarnog terora, svekolika uloga gijotine i revolucionarnog tribunala, kao oruđa »pravde odozdo« (Ernst Bloch), za razliku od »pravde odozgo« koju simbolično izražava Damoklov mač? Jer, podsjetimo se Marxove misli da diktatura proletarijata mora da posluži ljudskoj, a ne djelimično klasnoj emancipaciji. pošto i nepravda koja je učinjena i koja se čini proletarijatu nije nikakva posebna nepravda nego nepravda uopšte.

Marx je stigao da doživi jedan »model« diktature proletarijata i to opet na klasičnom terenu »političkog razuma« — u Francuskoj. To je bila Pariska komuna od 1871. godine. Stoga je mogao ne samo da provjeri svoje stavove o socijalističkoj revoluciji koje je zastupao već dvadeset i sedam godina, nego i da stvori nove i bogatije predstave i zaključke.

U pripremnom rukopisu za svoj »Građanski rat u Francuskoj« (koji nije objavljen na našem jeziku), Marx je pisao da »Komuna ne uklanja klasnu borbu kroz koju radne klase žele postići ukidanje svih klasa i... klasne vladavine, pošto ona ne zastupa nikakav posebni interes. Ona zastupa oslobođenje »rada«, tj. oslobođenje osnovnih i prirodnih uslova individualnog i socijalnog života, koji samo uzurpacijom, obmanom i vještačkim spletkama manje može da se nametne većini. Ali ona stvara racionalni međustadijum u kome ova klasna borba može da prolazi svoje različite faze na racionalniji i humaniji način (podvukao Lj. T.)... Ona započinje... svoj veliki cilj ukoliko, s jedne strane, ukida neproduktivnu i štetnu djelatnost državnih parazita, ukoliko uklanja uzroke zbog kojih je bio žrtvovan dionovski dio nacionalnog proizvoda da bi se zasitilo državno čudovište; s druge strane, stvarni lokalni i nacionalni posao upravljanja obavlja uz radničku nadnicu. Ona stoga započinje s neizmjernom štednjom, ekonomskom reformom, kao i sa političkim preobražajem.« (Upor. Karl Marx / Friedrich Engels, Werke, Bd. 17, Dietz, Berlin 1962, str. 545/546.)

Kao što se vidi, i oblik i sadržaj Pariske komune kao »idealnog tipa« diktature proletarijata opisan je i jasno i jednostavno. Prije svega, politička pobjeda radničke klase nad buržoazijom ne znači prestanak klasne borbe. Međutim, društveni sukob sada bitno mijenja svoju funkciju jer gubi obilježja terorističkog paroksizma svojstvenog jakobinskoj diktaturi. Diktatura proletarijata, kao »racionalni međustadijum«, istina, i dalje koristi društveni sukob kao sredstvo društvenog napretka, ali ga koristi na »racionalniji i humaniji način«. Ona već pokazuje »svoj samocij« i »svoju dušu« ukoliko uklanja uzurpaciju, obmanu i vještačke spletke parazitske manjine, da bi produktivna većina došla do svojih prava i svoje slobode. Stoga Pariska komuna ne odvla »ekonomsku reformu« od »političkog preobražaja«, pošto se oslobođenje radničke klase, a preko nje i cijelog društva, ne može postići bez političkog ustrojstva koje počiva na »neizmjernoj štednji«, tj. jeftinoj vladi. Da bi se obilježilo kraj političke i početak socijalne revolucije, ekonomska reforma mora prvenstveno da pogodi levijatansku vladinu vlast, tj. da iz korijena počupa parazitske izrasline državnih, birokratskih funkcija iz kojih još može da se reprodukuje besmisleno političko nasilje u službi socijalnog ugnjetavanja, sve i kada se izvrši eksproprijacija privatne svojine. U činjenici da ne zastupa nikakav posebni interes upravo se i sastoji opštečovječanski karakter proleterske vladavine, njena univerzalnost i oslobodilačka uloga. Kada toga ne bi bilo ona ne bi imala nikakvog opravdanja da se izuzme iz dionovske serije ugnjetanih strahovlada kojima obiluje istorija klasnog društva.

Upravo zato je Marx visoko cijenio i posebno isticao revolucionarnu mjeru Pariske komune koja se sastojala u podsjećanju korijena fizičke sile državnog poretka. Sa izuzetnom simpatijom on je istakao proglas Centralnog komiteta Nacionalne garde od 22. marta u kome se kaže da nacionalna milicija štiti sada građane od vlade, umjesto stalnog vlastodršca koji je štiti vladu protiv građana. I dalje: »Nezavisna policija« bila je uklonjena, a njena surovost zamijenjena slugama Komune«. (Ibid., str. 544) Prirodan je Marxov zaključak da se racionalnost i humanost klasne borbe, koja političku revoluciju preobraća u socijalističku revoluciju, ne može obezbijediti pod prisilom i pritiskom tajne, »nezavisne policije«. Jer politika kao djelo i praksa slobodnih građana nikada ne može doći do izražaja gdje god postoji arkanska praksa poretka bez slobode, tj. gdje, u najmanju ruku, nema slobode govora. »Voditi politiku« bez javno izražene borbe mišljenja, bez slobodnog dijaloga kao racionalnog i humanog oblika društvenog sukoba, pomoću koga se jedino i može postići humana saglasnost, dođuše, moguće je ako se politika isključivo shvati kao apodiktika izvjesnost, moranje, sirova moć i čutljivo izvršavanje zadataka u tzv. dobro organizovanoj državi. U tom slučaju govor i jezik imaju mesta, kako je mislio Hobbes, samo ukoliko pomoću njih možemo naredivati i primati naredjenja.

Međutim, takav način mišljenja isključuje promjenljive konstelacije u praktičnom životu, područje tzv. »imponderabilija«, vjerovatnoće i jačeg argumenta, pa stoga i ne pomišlja da se pomoću disputa može postići upravo najčvršće, najiskrenije i najpostojanije jedinstvo. On to ne shvata jer je, volens-nolens, njegov model politike vojni logor i kasarska disciplina. Ali Aristotel je prvi utvrdio da se dijalektičko-retorički postupak dokazivanja (u politici), za razliku od teorijsko-apodiktičkog postupka (u egzaktnoj nauci), razlikuje upravo po tome što je jedna stvar utoliko bolje i sigurnije zasnovana, ukoliko se navodi više dokaznih obilježja koja za nju govore. Jer dijalektika Agore je drukčija od dijalektike Liceja i Akademije, a sasvim drukčija od »dijalektike« kasarne i svake militarizovane političke organizacije. (Upor. Eugène Thionville, De la théorie des lieux communs dans les topiques d'Aristote et des principales modifications qu'elle a subies jusqu'à nos jours, Auguste Durand, Paris 1855, str. 25.)

Istina je da gubitak smisla za dijalektiku, retoriku i topiku ima svoju dugu istoriju koja teče od antike do modernog vremena i postiče svoj vrhunac sa nastankom centralizovane i birokratizovane državne mašinerije. Ovo stanje duha najbolje izražava Hobbesova politička doktrina ili »socijalna filozofija« koja u društvenom sukobljavanju vidi zlo koje se može iskorijeniti samo pomoću »javnog mača« apsolutnog suverena. Društvena stabilnost i odozgo nametnuta pravda državnog poretka trebalo bi da budu čvrsto jemstvo socijalnog samoodržanja i nasilno postignute saglasnosti, kako Hobbes tumači prirodno-pravnu teoriju društvenog ugovora.

Cijela građanska misao, osobito poslije revolucionarnih borbi u kojima su plebejske mase barem povremeno dolazile do riječi, nastojala je da se nade zadovoljavajuća formula statičke integracije društvenog i političkog sistema nasuprot »anarhičnoj« dinamici socijalnog sukoba. Umjesto neizvjesnosti socijalne dinamike (prakse!), trebalo je da zatvoren, konzistentan i autarhičan politički sistem obezbijedi ako ne idiličnu, a ono mirnu koegzistenciju egoizma i ljudskih požuda pod patronatom državnog (javnog) prava. Konzervativna misao rukovodi se idejom da su ljudi od prirode dobri, sa niskim nagonima. Da ne bi palo u »anarhiju«, društvu je potrebna prinuda koju mogu vršiti samo pojedinci obdareni velikom moralnom snagom, sposobni da njeguju dobre, a koče loše nagone. Ova misao zastupa vlast elite nad anarhičnom i pobuni sklonom masom, vlast privilegovane manjine nad eksploataisanom većinom. Prema Josephu de Maistre-u, jednom od ideologa francuske Kontrarevolucije, dželat predstavlja glavnu osnovu društva. Rdava ljud-

Nastavak na 8. strani

Dušan
ANDELKOVIĆ MORE

Nisam shvatao čudesnu poruku mora,
al osećao sam njegovu nežnost kao odelo
i ležao sam tišinom uvijen,
sa oporom belom solju mesto pluća.

Postepeno je rastvaralo oblik u kom sam bio
zatvoren,
ispralo mi je ime, i vojske u sećanju, i lica.
Jedna riba je lagano ušla u mene,
praćaknula se trepereći umesto uskika.

Zatim je nestao prostor jer se spojio sa mnom,
sazvežđa su drhtala okolo od svežine,
providni brodovi i brda lebdeli su i mešali se
sa mrtvima i suncem u nekadašnjem grlu.

A onda se celo pretilo svojim glasom
kroz mene u talasima lepšim nego tišina.
Razaznao sam crni mulj ispod plave vode.
Spoznao sam da se izdvajam teturajući
ushičen.

Da li sam tada nosio svu njegovu mekotu?
Šta je imalo da kaže svemu što trepereći voli?

Nešto me je priljubljivalo uz zemlju
i kapalo na nju sa mojih udova.

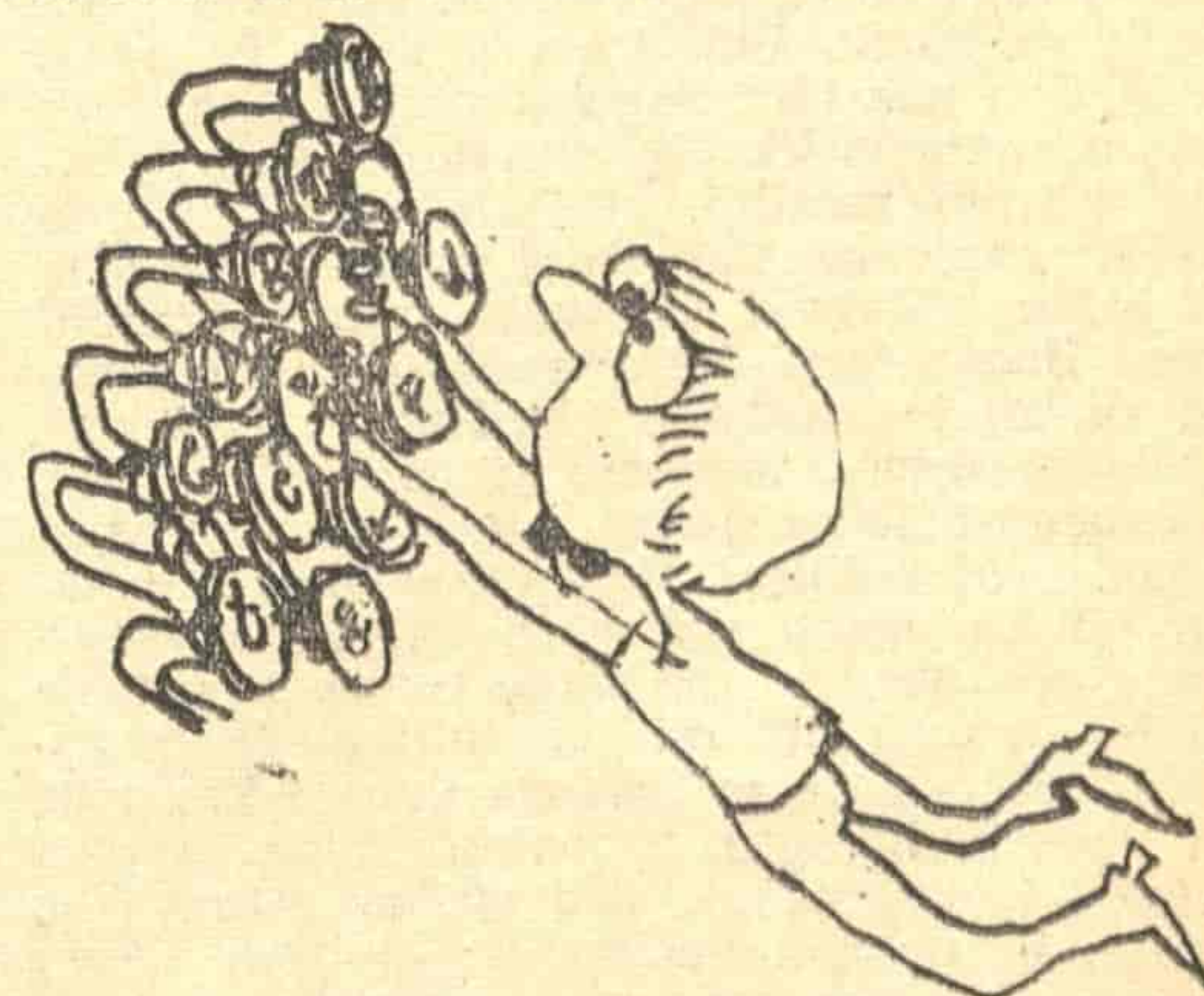
Malvazija

More je danju sasvim bistro,
prastara dubina zemlje sva se vidi
i prvi život u obliku riba.

A noću udiš dah novih dasaka
koje mirišu na šume i med,
slušaš spokojstvo smole i broj
to slatko kapanje vremena.

Spusti u sebi umirene šake,
široke skoro hiljadu godina,
kao da su rasle u tišini zemlje.

Skoro bez pokreta, puni malvazijom
glavu, nepostojeće čizme i džepove,
pa pevajući bez glasa sam klizni
u duboku mudrost izvan prolaznosti.

Lik u vodi

U plavoj vodi gleda nad belim
peskom, gleda smešnog račića,
on dodiruje nešto u njoj,
gleda u prozračnoj vodi ribe,
mreškanje negde duboko u sebi,
gleda svoje nejasno lice,
u njemu se ogleda drugo lice,
toliko gleda da joj suze teku.

Likovna Umetnost

DEVETI OKTOBARSKI SALON

NIJE LAKO načiniti neki zaključak o jednoj manifestaciji sa tako brojnim i tako raznovrsnim materijalom kao što je Oktobarski salon. Ali, ako on počiva na izvesnim principima, — koje u ovom slučaju predstavlja namjera da se prikaže nepristrasno sačinjen široki presek kroz aktuelno likovno stvaralaštvo u Republici, — onda su teškoće svedene na njihovu polaznu tačku. Ta polazna tačka je realna mogućnost da se željeni široki presek zaista postigne, — ne samo obuhvatanjem različitih disciplina i različitih stilskih shvatanja, već i njihovom aktuelnošću, što nije ni mali ni lak posao. Ta mogućnost je srećno proširena i delima iz oblasti primenjenih umetnosti, pa je time željeni široki presek, bez obzira da li je načinjen pristrasno ili nepristrasno, zaista načinjen što šire može biti. Uvažavajući sve ovo kao stvarnost, možemo se sada osvrnuti na onu drugu osobinu Salona, na njegovu aktuelnost. Pašće nam, kao prvo, u oči, da je na njemu (bar što se slikarstva i skulpture tiče) postignuta izvesna ravnoteža između apstraktnog i figuralnog shvatanja. Štaviše, skloni smo utisku da je ovo drugo shvatanje u porastu. Dok su pobornici apstrakcije još uvek u oblastima onoga što smo već i ranije videli, varirajući samo pojedine vrednosti svoga postupka, — boju ili karakter forme, — figuralisti su pokazali mnogo više mašte i dosetljivosti. Prva grupa je u duvek imala nekoliko izuzetno obdarenih umetnika, i u ovom, Devetom salonu, nema u tom pogledu nikakvih iznenađenja. Pod uslovom da pored Miloša Baijića, Miće Popovića, Zorana Petrovića, Vere Božičković ili Zorana Pavlovića, spomenemo ovoga puta Ivanku Živković, Eduarda Štepančića, Vukosavu Mijatović ili Miluna Mitrovića. Figuralisti su ovoga puta mnogo dinamičniji nego ranije, i njihova im tematika dopušta da idu od klasično organizovane kompozicije do nadrealizma, simbolike ili metafizičkih ekskurza. Navodeći one najpoznatije među njima, Đorđa Bošana, Milica Stankovića, Radena Miševića, Sašu Mišića, Aleksandra Lukovića, Ljubodraga Jankovića, Sinišu Vukovića ili Leonida Šekju, obavezni smo da ne mimoidemo nekoliko lepih iznenađenja, kao što su, na primer, Đorđe Ilić, Nadežda Prvulović, Tivadar Vanjek ili Muslim Mulić. Slične ćemo odnose zateći i kod grafike, praćene i ovoga puta već ranije utvrđenom činjenicom da je naša grafika u neprestanom usponu. Ukazujući na one najuglednije među njima, na Branislava Makeša, Miodraga Nagornog, Boška Karanovića, Bogdana Kršića, Emira Dragulja, Božidara Džmerkovića, Miloša Čirića ili Slavoljuba Čvorovića, moramo im u ovom Salonu pridružiti Mihaila Čumića, Zivka Đaka, Stevana Kneževića i Djeljoša Djokaja.

Skulptura je ovoga puta vidnije podeljena na figuralno i apstraktno nego ikada ranije. Razlog možda leži u tome što su sva izložena dela na takvoj visini da razlika u stilovima pada još više u oči. Međutim, mada je koncepcija jednoga Milana Vergovića, jednoga Riste Stijovića, jednoga Matije Vukovića ili Angeline Gatalice u oštroj stilskoj suprotnosti sa delima Aleksandra Zarina, Ane Viđen, Milije Glišića, Olge Jančić, Kolje Mitunovića ili Tomislava Kuzarića, podjednaka vrednost im dopušta da sačinjavaju jednu harmoničnu izložbenu celinu. Tu će harmoničnost još više opravdati izuzetno zanimljive skulpture Nebojše Mitrića, Slavoljuba Radojčića, Milorada Stupovskog i Miroslava Marković-Sandić. Dodajmo svemu ovome još i predmete primenjene umetnosti; desetine i desetine izvanrednih primeraka keramike, ta pisarija, grafičke opreme knjiga, umetničkih fotografija i dekorativne plastike, i željena stvaralačka aktuelnost ovoga Salona biće, po našem mišljenju, potpuno izjednačena s vrednošću njegovih ekspanata.

PORTRETI BEOGRADANA U GALERIJU KULTURNOG CENTRA BEOGRADA

DAVNO prepuštena nepravednom zaboravu, tematika se opet vraća u naše izložbene dvorane. Ona, sama po sebi, nije neuhvatljiva; problem je u tome što joj savremena umetnost uskraćuje podršku. Naći nešto od određenog sadržaja u enformelu, apstrakciji, pa čak i nadrealizmu, to bi, i pored zanimljivih, pa često i poetičnih ekskurza, bio pravi podvig. Pa ipak, ova izložba nas ohrabruje u nadi da se, tu i tamo, savremeno likovno stvaranje može povezati sa onim ranijim, bezmalo već klasičnim (naravno, više u tematskom smislu). Za ovakav jedan poduhvat su ovoga puta izabrani portreti Beogradana. Naravno da je naziv samo uslovan, ali je izložba, i pored rizika koji nosi sa sobom, ukazala ne samo na opravdanost već i mogućnost jedne takve antologije. Drugim rečima, ovaj pokušaj (jer, to je, bar u ovakvom obliku, samo pokušaj), uspeo je preko svakog očekivanja. I ne samo to; on nas može podržati u uverenju da neće biti nikakvih naročitih teškoća da se jednoga dana i kod nas, kao i svuda u svetu, uspostavi jedna galerija portreta kao sastavni deo nekog istorijskog muzeja, ili muzeja nacionalne kulture. To bi bilo ono što je vezano za jednu strogo određenu tematsku disciplinu. Međutim, ovakva jedna izložba ima i drugih vrлина, onih koje pripadaju osobinama stilova i škola, pa čak i jednom širem, društvenom aspektu našeg likovnog stvaranja. Zbog toga je ovaj poduhvat Kulturnog centra za svaku pohvalu, a lep utisak same izložbe obavezuje da se u tom pravcu deluje i dalje, jer uspeh jednog ovakvog poduhvata služi u isto vreme i kao podstrek.

Miodrag Kolarić

PRINCIP VERNOSTI FILM

Povodom filma »Rat i mir« Sergeja Bondarčuka

SCENA IZ FILMA »RAT I MIR« SERGEJA BONDARČUKA

UMNOGOME se razlikujući od istoimenog filma američkog reditelja Kinga Vidora, Bondarčukov superspektakl je pokušaj integralnog prenošenja Tolstojevog romana na film. Za razliku od ranijih pokušaja ekranizacije Tolstojevih dela — samo u SSSR-u bilo ih je oko tri-deset — koji su, obično očišćeni od dubinskog zračenja Tolstojeve reči, služili samo kao građa za stvaranje filmova lišenih prave suštine misli i emocija ruskoga klasika, Bondarčukov »Rat i mir« je demonstracija jednog rediteljskog postupka koji polazi od pretpostavke da je nemoguće pronaći jedan sažetiji oblik adaptacije koji bi na pravi način preneo suštinu Tolstojevog romana.

Da li se Tolstojev »Rat i mir«, u svom integralnom obliku, može preneti na film? Sergej Bondarčuk je poklonio podjednaku pažnju svim dimenzijama Tolstojevog romana, čak i onima koje je, zbog njihove specifične romaneskne strukture, bilo teško preneti na jezik drugog izražajnog sredstva. Sa radnjom koja teče na bezbroj izukrštanih vremenskih planova, sa čitavom galerijom likova razuđenih u gustom tkivu romana — epopeje, sa složenim sistemom monologa svojih junaka, pomoću kojih je Tolstoj oblikovao njihove karakterne i psihološke profile, ovaj »roman nad romanima« opirao se svakoj mehaničkoj adaptaciji, makoliko ona bila faktografski precizna, autentična u detaljima i sugestivna u prenošenju jednog romantičnog vremena punog velelepne raskoši, ratova i romantičnih ljubavnih strasti. Gradeći svet Tolstojevog romana, Bondarčuk je svemu hteo da pruži pečat verističke autentičnosti, počevši od kostima, nameštaja, raskošnih dvoraca i autentičnog izgleda Mo-

skve u vreme velikog požara iz 1812. pa do eksterijera u kojima su se odvijale bitke kod Sengrabena, Austerlica i Borodina.

Međutim, mora se priznati da je u ovaj grandiozni spektakl uloženo mnogo dobre volje, predanog rada i umetničkih ambicija; svaki kadar ovog filma je pouzdano odmeren u svojoj kompoziciji, Tolstojevi likovi su oživljeni sa punom merom psihološke karakterizacije, sa snažnim impulsima neodoljivog poziva za otkrivanjem pravoga smisla života, koji osećaju kao vrhovni ljudski imperativ u njemu, u njihovom vremenu osvajačkih ambicija i žestokih strasti.

Posto je — u prvom delu — u okviru jedne pedantne i brižljive rekonstrukcije smestio skoro sve epizode i likove iz romana i mestimično ih povezao pomoću glasa pripovedača, koji govori čas u ime Pjera Bezuhova, čas u ime Andreja Bolkonskog, Bondarčuk je u ovom delu grupisao zbivanje oko ključnih punktova događaja iz 1805. i »malog romana« o Nataši; taj prvi deo, nazvan »1805«, odvijao se u tromom tempu od epizode do epizode, zbivanje se sporo zgušnjavalo u razudenu fresku života aristokratskog vlastelinstva u Petrogradu, raskošnih balova i događaja koji su prethodili bici kod Austerlica. U drugoj epizodi, međutim, reditelj je vešto grupisao radnju oko lika Nataše (Ljudmila Saveljeva), lika u kome je sama srž ženstvenosti, gracije i poetičnosti, i povezao taj lik prema fonu koji obrazuju epizoda velikoga bala i folklorne scene iz narodnog života, propraćene izvornim baladama iz onoga vremena — epizode izuzetne vizuelne lepote i sugestivnosti (pre svega, Natašin prvi bal, zatim scena u Otradnom za vreme lova,

maskarada bele nedelje i Natašina igra u kući mužika).

Drugi deo filma grupisan je oko Borodinske bitke, velikog požara Moskve, povlačenja i poraza Napoleonove vojske i Natašinih venčanja. U Borodinskoj bici — kao uostalom, i u onoj kod Austerlica — Bondarčuk se trudio da nam dočara vernu i plastičnu sliku žestokog okršaja koji je označio početak Napoleonovog poraza u Rusiji. Utisak monumentalnosti se neodoljivo nameće u ovim širokim panoramama ratnog sukoba, puni mpirotehničkog bljeska, pokreta u kadru i autentičnih scenografskih i kostimografskih jedinica; brisane panorame, »filaže«, kadrovi namerne neoštine, snimci iz ruke, sve se to sliva u jednu zaglušnu orkestraciju punu kinestetičkog ritma i vizuelne lepote. Bondarčuk je, uopšte, sa najviše uspeha razvijao one delove filma koji su zahvalni u čisto filmskom smislu ili na bilo koji način scenski efektni, i ta brižljiva i pedantna rekonstrukcija »topografskih« obrisa Tolstojevog romana, svojom kvantitativnom nagomilanošću činjenica predstavljala je, na mahome, ozbiljne prepreke gledaocu u pogledu koji je iza nje morao da pronikne pravu suštinu ove filmske adaptacije »Rata i mira«.

Zato je možda i umereno upitati se da li ova dosledna i potpuna vernost režije jednoj romanesknoj strukturi, može da dovede gledaoca na sam izvor Tolstojeve vizije sveta, prostora i vremena? U krajnjoj liniji, ovaj raskošni spektakl nam se ukazuje kao veliko ogleдалo sa zamućenom žižom u sredini, koje pod širokim uglom hvata haotične odbleske jednog romantičnog vremena, i kao šarena freska čija se prava suština iscjpljuje njenom dekorativnom i vizuelnom preglednošću, autentičnom slikom epizode i sugestivnošću nekoliko glumačkih ostvarenja.

Za režiju Sergeja Bondarčuka takođe su karakteristične dve stvari: sa jedne strane, razgovetnost karaktera i suzdržanost glume u izbegavanju prenaplašene romantičarske patetike a sa druge strane — u oblasti filmske stilistike i izražajnih sredstava — korišćenje zastarelih metafora, pretapanja, dvostrukih ekspozicija, kadrova od nekoliko fotograma, pa čak i cepanje kadra na dva dela! To korišćenje zastarelih načina izražavanja, sem toga što nije pogodovalo tehničarima sinemaskopa, unosilo je ponavljanja i usporavalo ritam filma, ili je pojedinih scena dávalo obeležja stilizovane ilustracije.

Vrlo je teško, a možda i nemoguće, opisati rečima lik Pjera Bezuhova u tumačenju samo-ga Sergeja Bondarčuka: sve karakterne odlike ove zanimljive Tolstojeve ličnosti on je preneo sa izuzetnom fizičkom plastičnošću — rasujanost, sklonost ka preispitivanju svoje ličnosti i događaja oko sebe, odsustvo inicijative i, na kraju, preobražaj i aktivni protest kojim Pjer prevladuje svoj prvobitni fatalizam i neprotivljenje zlu.

I Andrej Bolkonski, u tumačenju Vjačeslava Tihonova, imao je nešto od te sklonosti za samoanalizu, ali je više otkrivao užareno intinjetno jezgro častoljubivog mladog čoveka, u početku raspetog između ambicije i želje za promenom sveta, a posle rane zadobijene kod Austerlica svesnog pune ništavnosti svojih častoljubivih ciljeva.

Bogdan Kalafatović

Karel Kosik o situaciji u posleratnoj Cehoslovačkoj

U SEPTEMBARSKOM BROJU časopisa »Slovenské pohľady« među najzanimljivijim prilozima nalazimo intervju sa poznatim češkim filozofom Karelom Kosikom, čiji smo esej »Naša današnja kriza« imali prilike da nedavno čitamo u »Književnim novinama«.

Prvo pitanje je glasilo, da li su češka i slovačka kultura, a posebno literatura, bile različito povezane sa razvojem cehoslovačkog socijalizma i zašto. Kosik odgovara da je 1968. vrlo izuzetna godina u mnogo čemu i da je na to pitanje moguće odgovoriti drugačije nego pre izvesnog vremena, tačnije pre januarskih događaja. Naime, on smatra da ta pitanja treba još uvek ostaviti otvorena, jer će vreme doneti tačnije odgovore. »Čovek naše kulture proteklih deset godina je potenciljalni revolucionar...«. Kao primer navodi usredsređivanje kulture, u tom periodu, na egzistencijalne probleme čoveka, na odgonetanje ko je čovek? To pitanje, ko je čovek, našlo je, kao što nam je poznato, mesta u cehoslovačkom filmu, pozorištu, literaturi, posebno prozi i filozofskim delima. U tom pitanju bila je sadržana i »kritičnost«, i »političnost«, i »revolucionarnost« čitave cehoslovačke kulture posleratnog perioda. I što je posebno važno, to nisu bili samo, kao što je često izgledalo, napadi na upravljanje zemljom, inostranu politiku, političare i sl., već je to bila suštinska polemika, koja je kroz diskusiju o »oficijelnoj« koncepciji čoveka predložila jednu sasvim drugačiju koncepciju, koja se dotle prenebregavala. Time nije bio napadnut birokratski sistem spolja, već njegova suština, bio je napadnut model čoveka koji je tom režimu »bio potreban«. Jer, kako kaže Kosik, ljudi se ne rađaju ni karijeristi, ni bezosećajni, ni ograničeni, ni nerazumni, već ih određeni sistem stvara za svoje potrebe. Za taj sistem bilo je normalno da čovek bude ograničen, neproblematičan, nedinamičan, nekulturan, nezalica, uprošćen. I što je najstrašnije, »oficijelni« čovek nije imao svest, jer je tu kategoriju oficijelna ideologija jednostavno ukinula kao nepotrebnu. Zato je umesto navedenog kultura u prvi plan stavila neke fenomene bez kojih čovek ne može biti potpuni čovek: humor, ironiju, smeh, grotesku, svest. Time su čoveku vraćene dimenzije koje mu je u izvesnom periodu birokratski aparat jednostavno oduzeo osiromašivši ga, unizivši ga, pretvorivši ga u predmet svoje manipulacije.

Drugo pitanje se odnosilo na specifičnost cehoslovačke posleratne situacije? Kosik ističe da je u tom periodu karakteristična

Filozofija se razvija

zamena filozofije, literature, filma, pozorišta publicistikom. Tačnije, ovim oblastima kulture bilo je onemogućeno da na svom terenu ispitaju, odgonetaju probleme, koji su suština svega: istina, vreme, čovek, priroda i sl. Zašto? Zato što ti problemi nisu samo suština kulture, već i politike. Prema tome, teorijsko razmatranje tih problema povlači za sobom izmenu izvesnih već utvrđenih gledišta, modela.

Treće pitanje se odnosilo na situaciju od završetka rata do 1948. »Činjenica staljinizma, kaže Kosik, ne bi smela da nam zaklanja izvesne sveopšte probleme, koji zavise od razvoja i »promenljivosti« generacija«. On ovde misli na to da se jedna generacija može jednostavno razvijati od mladalačke revolucionarnosti, kritičnosti, nekonformizma ka konformizmu, a prema tome i nerevolucionarnosti, konformizmu, nekritičnosti u zrelijim godinama. Mada je moguće i obratno. Kao primer mogu se navesti mnogi poznati umetnici i pisci čije se delo pretvorilo u propagandni materijal, sredstva agitacije. Kosik to objašnjava donekle iluzijom da postoji jedinstvena progresivna struja levice cehoslovačke kul-

ture i kulture socijalističkih zemalja uopšte. Malo je pisaca i intelektualaca koji su pre 1948. došli u sukob, kao Holan, Kalandra, Sajfert, Halas, sa stvarnošću, sa antisocijalističkom osnovom staljinizma. Većina je stvari shvatila dosta kasnije. Ili, kako to Kosik lucidno kaže: »Socijalizam, kao istorijska pojava, nesumnjivo je tako konkretna bogata stvarnost, da se ne može smestiti u ideološke šablone. To je živi pokret, koji traži i uvek će tražiti odgovarajuće forme realizacije i funkcionisanja«. Prema tome jedini izlaz je u tome da se, kao što je bilo započeto posle januara ove godine, »socijalizam poziva na kritičko mišljenje, filozofsko razmišljanje o osnovnim i najvažnijim stvarima, pa prema tome i o novom modelu socijalizma«. Jer, kao što to praksa pokazuje, nemoguće je stvoriti humanistički socijalizam a da se ne objasne neka osnovna filozofska pitanja, ako se ne razmotri dobro šta je za poslednjih sto godina socijalizam teoretski i praktično svetno stvarno dao (pariska komuna, oktobarska revolucija i sl.). Kada se stvarima tako priđe videće se da »staljinizam nije deformacija određene koncepcije socijalizma, već realizacija takve koncepcije socijalizma, koja se zasniva na određenim osnovama i pretpostavkama, koje njoj samoj a i njenim ideolozima i praktičarima nisu jasne«. Kao primer Kosik uzima politički rečnik staljinističkog doba, fraze kao »svozde- ne zakonitosti istorije«, »gvozdena disciplina«, »inženjeri ljudskih duša«, »prenosne poluge«, »društvo kao mehanizam« i sl. Taj jezik i nehote otkriva ono skriveno i neformulisano na čemu je ta koncepcija socijalizma zasnovana. Osnova te koncepcije socijalizma je određena koncepcija istorije, čoveka, stvarnosti, dijalektike, istine i dr. Pa ipak u praksi poslednjih dvadeset godina reč je o nečem sasvim drugom. Iz analiza filozofa, istoričara, ekonomista vidi se da je pomenuta koncepcija dovela jedino do toga da se čovek tretira kao homo economicus ili manipulativna jedinka i da je dijalektika svedena na najelementarnije crte, istina na puku utilitarizam.

Odgovarajući na sledeće pitanje Kosik je govorio o specifičnosti iskustva cehoslovačke filozofije. U odgovoru Kosik ponavlja svoju raniju tvrdnju da se u filozofiji kao i kulturi ne može ništa rešiti nasiljem ili zabašurivanjem. »Filozofija se razvija u dijalogu, u susretu misli s mišlju, ili misli sa stvarnošću. Mišljenje ipak nikada ne može izostati i ne

Povodom izvođenja Kongrinove komedije »Takav je svet« u Jugoslovenskom dramskom pozorištu u čast Blaženke Katalinić

KADA SE Blaženka Katalinić, za trenutak, pre nego što će se poslednji put spustiti zavesa, našla sama na sceni okružena mnogobrojnim korpama i buketima cveća, prizor je istovremeno budio setu i tugu: zar je velika umetnica, na izmaku svoje bogate aktivnosti, zaslužila ovakvu proslavu? U ogorčenju gotovo da zaželimo da niko od onih koje poštujemo i volimo ne obeležava jubileje na način koji sigurno baca senku na sve ono čega bi trebalo da se u ovoj izuzetnoj prilici prisetimo!

Jugoslovensko dramsko pozorište vodi veoma čudnu i zabrinjavajuću repertoarsku politiku: savremeni domaći dramski tekstovi su gotovo iščezli sa programa, a uporedo sa tim pasionirano se sve više traga po baštini drugih naroda i otkrivaju tekstovi u kojima je teško naći literarne ili scenske vrednosti prihvatljive za današnjeg gledaoca. Samo u atmosferi koja je trenutno premalo jugoslovenska moguće je naći dovoljno glasova u prilog izvođenja teksta kakav je Kongrinov »Takav je svet«. Udžbenici nikad nisu bili pravilo za vođenje umetničke politike, a najmanje danas! Tako je malo važno da li ćemo upoznati jednog »tipičnog« predstavnik engleske restauracije kada nismo imali čast i zadovoljstvo da osetimmo lepotu tolikih tekstova starije i novije literature naših naroda! Ni po čemu to nije ono nekadašnje Jugoslovensko dramsko pozorište: oduševljenje tekstom je lažno, inspiracije uopšte nema, a igra je anemična i konvencionalna. U toj dobi sa pretenzijama veoma dugo se priprema pojava Blaženke Katalinić u ulozi Ledi Višfort oko koje se sa naporom zapliće intriga ove komedije. Tako superiornog umetnici nije teško da zasenju svoju okolinu i da dominira pozorišnicom — ali ima li smisla da ona u času kada obeležava četrdeset pet godina umetničkog rada iznudaava od publike smeh na trivijalne replike i reči kao što su one »matora lorfax«?

Ovaj sladunjavi i gorki prizor ima, međutim, nečeg od pozorišnog života kroz koji je godinama prolazila Blaženka Katalinić. Nikad nije bila konvencionalna, a sada se od njene umetnosti pravi konvencija! Često su od nje tražili da igra u salonskim komedijama, melodramama, vodviljima poput ovog ili čak boljima; proricali su joj propast, a ona je opet triumfovala! Neprekidno je morala da se dokazuje kao umetnica i da ulogama produžuje sebi život na sceni. Retko bi se ko sa manje snage, temperamenta i vitalnosti održao ovako dugo i doživio da čuje lepe reči sa kojima je danas svi okružujemo. Sama je sebe glumicom načimla, sama sebe hrabrila i navikla na osmeh koji sve neprijatno skriva.

Katalinička nije glumica naše pozorišne tradicije: za nju likovi nisu gotovi pojmovi kojima se valja pokoravati već samo reči, postupci i iluzije koje ne egzistiraju u realnom svetu nezavisno od glumčeve prirode. A to znači: od glumca do uloge, a ne obrnuto! Umesto tipiziranja primač dobija lična kreativnost, tako da umetničko delovanje na sceni nije ničim unapred određeno. Glumac mora da unutar svakog dela zadobija svoj scenski identitet. Iz toga proizlazi da je igra isto što i samoosvajanje, tako da uspeh ne zavisi pre svega od teksta i reditelja već mogućnosti umetnika koji se nalaze na pozornici. Za nju su reči, boje, svetlo, rediteljske intencije i želje publike stopljene u jedan svet koji od aktera neprekidno nešto

T u g a

očekuje i traži! Pravi glumac senzibilitetom mora na sve to da reaguje i odgovara svim svojim stvaralačkim sposobnostima. Zbog toga on treba neprekidno da bude otvoren prema životu jer u protivnom preti mu opasnost da se ogradi šablonima i da sam postane nešto slično. Otuda kod Blaženke Katalinić permanentna neprilagodjenost i nepokornost — pa njenu igru nikad od prvog do poslednjeg pokreta ne krasi savršenstvo. To je gotovo po pravilu — strasno traganje za pravim izrazom. Pri tome njen temperament i snaga često se ispoljavaju veoma robusno, na mahove čak i neestetski, da bi u određenim situacijama dostigli gotovo neverovatno savršenstvo. Za nju forma nije u spoljnom obličju nego u unutar-njoj akciji koja se objektivizira kroz doživljaj upečatljiviji od svake realnosti. To je onaj čudesni fluid koji zna da osvetli samo velike individualnosti: ne igra se tu samo srcem i emocijama, već celim bićem, svim njegovim manama i vrlinama, stihiju obuzdava razum i oplemenjuje je pa se ona čini stvarnom i životnom. Svaki nastup je rizik i avantura, a da je drugačije zar bi Katalinička pristala da u jubilarnom raspoloženju bude suočena sa likom kakav je Ledi Višfort?

U svom scenskom životu, koji je mahom protekao u traganju za vlastitom umetničkom egzistencijom i približavanju samoj suštini glumačkog izraza, slavljena je znala stalno da uspostavlja odnos prema osvojenim vrednostima. Iz uloge u ulogu, ali i od uloge do uloge — tako da se individualnost sticala u neprekidnom snaženju unutar-njih podsticaja i uslovnosti koje proizlaze iz samih reči — pa superiornost nije toliko postignuta u mladosti koliko na vrhuncu karijere. Taj put vodi od Đulijete, i Roksane, preko Hasanaginice, Hedvige, Gige Baričeve, Gonerile, Ranjevske do Mare Nikšine Beneše, Klare Zahanasijan, Gospode Alving, Evgenije i ledi Breknel. Moguće je da se svih tih uloga ne sećamo sa uzbudenošću, ali ih svakako respektujemo. Takva je bila i ostala Blaženka Katalinić: glumica oko koje se ne okupljaju vatreni obožavaoci koliko pažljiva publika, jer ona ima autoriteta na po-

POZORIŠTE

zornici kome se neki pokoravaju a neki opiru. U svakom slučaju ona je ličnost, izuzetna po mnogo čemu i kontraverzna, jedna iz generacije naših najpoznatijih dramskih umetnika čijom se igrom i oformio naš savremeni pozorišni izraz.

Blaženka Katalinić nikada nije bila sentimentalna na pozornici i zašto je sada okruživati licemerjem i nekritičnošću? A to je upravo ono ponižavajuće što smo osetili u izvođenju Kongrinovog dela »Takav je ovaj svet«. Likovi su površno koncipirani, sredovečni muškarci prerušeni su u elegantne i napuderisane mladiće, a žene preobražene u ustreptale devojke koje umesto dopadanja izazivaju sažaljenje. Da bi se svemu tome dao nekakav lažni stil primenjen je sistem oponašanja otmelog sveta, uspostavljen govorjenja i izveštačenih pokreta uz frontalno obraćanje publici sa prosencijumima. Katalinička je ispoljila veštinu koja je drugima nedostajala, snalazila se veoma uspešno i u izvesnim situacijama bila je zaista veoma efektivna.

Ako još verujemo u predanje da se glumac pamti po poslednjoj ulozi — zaželimo da Katalinički ne bude poslednja i da ćemo je uskoro videti u rolama koje još nije zaigrala i koje sigurno s pravom priželjkuje. Uz reči Ljubinke Bobić da je svaka nova uloga slavije zbog kojeg vredi živeti i žrtvovati se.

Petar Volk

Miljenko ŽUBORSKI

Nokturno

Eh Dunave sedi nizbrdico pusta
ja sam život posvetio smrti
kome se pesma zaglavi u usta
u ponor se kune prevrnuti

Skrenuli smo sa večnoga drumu
vodom ribe plivale su peške
slavju pava pomenog uma
s mudracima rimuju se greške

Noć zvezdana svetlucaju vaške
mojoj dragoj Dunav noge glode
gripu dobih od te cure vraske
ja obolem a njoj nazeb prode

Lepa Luno gole nesaniče
ubila te pesma dvosmislena
da joj volim bele cevanice
školuje me večnost od malena

Mazimo se mladi sa večnošću
nepredviden uzdah mi se ote
rastavi se cura s nevinošću
zanemeše ribe od sramote

Po Dunavu mesečina pljušti
mesec peca neki ribar ljudi
ali noć se na istoku ljušti
obuci se draga idu ljudi.

Biserka Rajčić

MALI
EKTRAN

Uživajte u anonimnosti dok možete

NIKADA mi nije bilo sasvim jasno kako neko uopšte pristane da bude predsednik vlade. Od pre nekoliko večeri, kada sam video televizijsku emisiju »Kako Amerika bira predsednika« još mi je manje jasno!

Koliko rukovanja, koliko osmeha? Pa sva ona gužva! Isplati li se to uopšte? Pokušao sam da izbrojim koliko se puta budući predsednik mora rukovati. Za jedan sat vremena i zavrtilo mi se od cifre. A da ne govorimo o različitim bacilima koji se prenose putem stiska ruke.

I čemu sve to?

Više nikada neće moći da sedi u nekom bifeu i da naruči špricer.

Više nikada neće moći da uživa u onom tako neuporedivo slatkom vranjaku, kada automobili stoje pred zatvorenim semaforom, pa vozači oštre duh psujući jedan drugom majku. Uvek će drum pred njim biti prazan — uvek će gledati leđa policajaca koji čiste sve živo ispred njegovih kola.

Više nikada neće moći da ogovara svog predsednika i da izmišlja viceve o njemu.

Više nikada neće moći da razgovara sa decom — sva deca koju sretno drže u rukama bukete u celofanu i biće smrtno preplašena i zbunjena susretom sa velikim čovekom; i što je najgore: recitovaće glupe pesmice. Više nikada neće moći da čeka kod berbera na red za šišanje i da se žali na poroz. Znate li šta to sve znači?

Više nikada neće moći da se ušunja u svoju spavaću sobu na prstima u pola tri po noći, kada negde zaglavi sa društvom.

Više nikada neće smeti da popravi osiguranje u kući kada pregore, neće smeti, takođe, ni da istrese čilim u dvorištu, ni da ode po hleb i cigarete, a vrati se kroz dva dana jer je našao na nekog zanimljivog, ni da pozajmljuje novac dvadeset i sedmog u mesecu, ni da kupi kartu za bioskop od tapkaroša, ni da jede semenke, da prevrće stare knjige u antikvarnici, više nikada neće moći da stoji dva sata u muzeju pred nekom slikom a da ne sluša dosadno zujanje nekog upravnika koji iznosi planove za reorganizaciju i cifre potrebne za nove zbirke, više nikada neće moći da se krišom ljubi u parku na klupi, ni da se vozi drugom klasom voza, a usput na kartonskom koferu igra tablaneta, više nikada neće imati prilike da se zaljubi u trolejbuse u neku nepoznatu ženu i da pati kada siđe na idućoj stanici, nikada mu više neće verovati da je pogodio zeca u lovu — jer će svi misliti da je zec bio zagovoren, više nikada neće moći da se iznenadi kada ujutru pročita nešto o politici u novinama, jer će on praviti politiku — više nikada!

Više nikada neće biti sam. Uvek će uz njega biti čitav njegov narod. Moraće se družiti sa njim, čak i onda kada strašno poželi da mu niko nedeljom poslepodne ne dođe u goste.

Kad zrelo razmislim — toliko sam srećan što sam najbeznačajniji podanik da ne mogu da vam opišem! Odoh da sedim pred kafanom »Sunce« i uživam u sopstvenoj anonimnosti.

Ljubav

DOSPEO SAM u fazu kada mi svaki ljubavni film izaziva napade smeha. Čak i »Pravila igre« Zana Renoara. Više mi uopšte nije jasno kako neko može biti nesrećan zbog ljubavi, kada ima toliko drugih razloga za patnju — na primer, kada vas vole, pa ne znate kako da se sklonite. Gospode, kako smešno izgledaju te ljubavne peripetije kojima smo se divili u Kinoteci! Pa zar je moguće da se tako brzo promeni ukus i da tako moderan film kao što su »Pravila igre« kada se 1968. godine pojavio na televiziji deluje kao demodiran dun, koji lunja kroz polustrušeni zamak našeg sentimentalnog vaspitanja. Filmovi, izgleda, stare brže nego žene. I razvodi brakova sa njima su češći.

Mislim da su »Pravila igre« snimljena 1939. godine. Nisam stigao da to proverim u nekoj istoriji filma, tako da će me lako ispraviti svaki Vladimir Petrić. U svakom slučaju, kada sam ponovo ugledao one žene, koje su se uveliko provodile u vreme dok sam ja patio zatvoreno u rešetkama svog dečijeg kreveta, bez advokata, bez izgleda na bilo kakav provod, nisam mnogo zavideo muškarcima iz 1939. Imate su otkrivenu dušu, a noge pokrivene do člana. Obrnut odnos mi se mnogo više dopada.

Neka kaže ko šta hoće, ali naše savremenice su mnogo lepše. I što je najvažnije ne komplikuju odnose nepotrebnom patnjom.

Ako su zaljubljeni u nekoga, a on im ne uzvraća ljubav, istoga časa ga smrtno zamrzne, i kvit! Poezija se danas mnogo manje čita od rubrika o seksualnim problemima. Svet se najzad opametio. Ua, patnja! Ua, ljubavni jadi!

Kosmos

U ROKU od samo petnaestak dana videli smo dva filma iz kosmosa. Najpre se onaj mračni Šira žalio što mu u kosmički brod nisu ugradili treću slavinu za viski kao što su obećali, a zatim je Beregovoj pozdravio kongres komosoma. Jedan svemirski brod bio je kapitalistički — drugi socijalistički. Oba filma bila su prilično mutna, jer su kosmonauti leteli visoko. Napregao sam pažnju da otkrijem suštinske razlike, ali verovatno nisam dovoljno politički obrazovan — nisam primetio ništa.

Momo Kapor

u dijalogu

može se nadoknadi ni frazama, ni prinudom, ni ideologijom. Zabranom tzv. nemarksističkih smerova i odlukom apsolutnog monopola nazora sada je izrečena presuda i marksističkoj filozofiji. Ona je prestala da bude filozofija i postala ideologija. Današnju misao karakteriše postojanje nekoliko važnih filozofskih pravaca: pozitivizam, fenomenologija, egzistencijalizam, marksizam i dr. Posle 1948. u Čehoslovačkoj je onemogućena svaka konfrontacija marksizma sa njima. I, kako s pravom tvrdi Kosik, čehoslovačka filozofija je postala provincijska. Današnji pokušaji oslobađanja od provincijalnosti predstavljaju pre svega pokušaj uspostavljanja kontakta i dijaloga sa tim poznatim filozofskim pravcima. Slično kao što se u srednjem veku filozofija razvijala unutar teologije i u suprotnosti sa njom, i morala da pređe određeni stadijum, pre nego što je mogla da se oslobodi teologije i otvoreno joj se suprotstavi, za ovih dvadeset godina tako se razvijala filozofija unutar ideologije, i moralo je da prođe izvesno vreme dok se od unutrašnjih konfliktata filozofije i ideologije dospelo do tačke u kojoj se filozofija emancipovala od ideologije i postavila jednoznačno i otvoreno protiv nje.

Sa problemom demokratizma i demokratizacije posle januara povezano je i pitanje naroda i nacionalnosti. Još 1929. godine S. K. Njoman u svom članku »Križa naroda«, a 1930. Josef Hora u članku »Kultura i politika« su kritikovali pojavu koja je mnogo kasnije nazvana staljinizam, tj. pojavu kada se kritičko mišljenje zamenjuje lažnom sveću, a odgovornost masovnom neodgovornošću. Po Kosiku »staljinizam je danas proizvod i proizvođač određene istorijske forme masovnog društva, tj. takvog društva, u kome umesto odgovornih i kritičkih mislilaca i funkcionera istupa anonimnost neodgovorne mase, a umesto intersubjektivnih odnosa među ljudima, zasnovanih na mogućnosti dijaloga, sporazumu, mevanja, susreta, igre, itd., dolazi univerzalna manipulacija i dispozicija sa ljudima i stvarima. U tom smislu staljinizam mi se javlja kao sistem lakirovke, koji obuhvata i pojedina i narod«. Pomenuli smo članke Njoman i Hore zato što je njihova odbrana nacionalne specifičnosti veoma aktuelna i danas, posebno posle avgustovskih događaja. U čehoslovačkoj za vreme Masarika nacionalna specifičnost je predstavljala potpunu suprotnost staljinističkoj ideologiji, koja je u stvarnosti bila puka redukcija složene nacionalne problematike na nekoliko šablona.

Veoma je zanimljiv odgovor Kosika na pitanje šta misli o radikalnoj socijalističkoj levičici nesocijalističkog sveta, posebno o njenoj omladini. »Najvažnije od svega smatram neodgovornost intelektualca. Svaki čovek je odgovoran, a posebno intelektualac. Posebno, jer je glavna oblast njegove delatnosti mišljenje, odnos mišljenja prema stvarnosti... Intelektualac mora biti dosledan u svom mišljenju... Neodgovornost intelektualca počinje tada kada počinje da ne misli do kraja svoje misli. A to dovodi do nepoželjnih posledica...« Prema tome, revolucionar je bez obzira na porijek u kome živi samo onaj koji je svestan opasnosti, koju donosi polovično ili deformirano mišljenje.

Poslednje pitanje odnosilo se na mistifikaciju pojma intelektualac i radnik, bajku o povezanosti ruku i mozga, jedinstvu teorije i prakse. O toj mistifikaciji se poslednjih meseci veoma mnogo pisalo; posebno su vredni pažnje članci Havela i Vaculika u »Literarnim listima«. Prema Kosiku, taj savez bi trebalo ovako da izgleda: »Revolucionarni savez radnika i inteligencije trebalo bi da polazi od toga da se zasniva na uzajamnom i obostranom prožimanju i dijalogu.« Zato je i na Istoku i na Zapadu nenormalno što je inteligencija stavljena u položaj da mora da uverava ostale u svoju pozvanost, svoju »revolucionarnu mudrost i mudru revolucionarnost«. Revolucionarna mudrost i mudra revolucionarnost bi trebale da budu jedina garantija, jedino sredstvo u borbi protiv demagogije, ambicija pojedina, masovne neodgovornosti. Te dve dežve upravo su bile zajednički ideal tokom zimskih i prolećnih meseci na barikadama Pariza, Madrida, Meksika, u demonstracijama studenata u Stokholmu, Pragu i Bratislavi. Da li će se one u potpunosti realizovati i kada — odgovoriće vreme.

Književnost i savremeno društvo

Rober MARTO

Mesto poezije

MATEMATIČARI i fizičari nisu odgovorni za tokove stvaranja; oni napreduju obračunajući veliku pažnju na dalji razvoj svoga intelekta. Zna se da je svaki čovek na vlasti u mogućnosti, u ovom ili onom trenutku, da upotrebi čoveka od nauke u svoje lične svrhe, stavljaajući, na primer, na fabričke proizvode jednu od ovakvih etiketa: »Bog je s nama«, »Ni Bog ni gospodar«, »Bog je mrtav«, itd.; kako je osobina idolopoklonika da nisu praznoverni, odnosno da ne obračunaju pažnju na znamenja, oni idu za svojim idolom ili idolima, i ne pitajući kuda ih oni vode (odgovorilo bi im se da ih vode u bolji život), suprotno Gaskonjima koji su od Montlika dobili ovaj odgovor: »U smrt!« Sa oštrinom koja je dobro poznata, Rene Šar objavljuje ovu oštrinu: »Fizičar treba da dobro zna da je desna ruka jednog privremenog samodržca, otupeloga i verovatno kriminalnog«.

Pričali su mi da je nedavno jedan fizičar izjavio da je poezija u zadocnjenju, i da je stavljena van upotrebe u odnosu na nauku. Ali bilo bi promišljenije da je rekao da je poezija oglašena zastarelom ili da ju je opovrgla nauka, ako se, recimo, još jednom, to poređenje smatra baš neophodnim. U svakom slučaju, mišljenje toga fizičara osvetlilo je jednu zabludu koju treba po svaku cenu objasniti: poezija i nauka, pošto su obe od čoveka, istog su porekla i mogu se upoređivati prema ne znam kome merilu vrednosti, korisnosti i usavršenosti. Treba spojiti dve osnovne: saznanje i nauku; osnovna razlika između njih je u onome što je saznanje otkrilo u osnovi i trajnosti, dok nauka predstavlja onu sumu znanja koja raste čim se odlučilo da se pronalaze novi elementi i dodaju onima koji se već poseduju. Potpuno je jasno da se postupak naših savremenika sastoji u smenivanju saznanja naukom, i da se to prenosi u beskonačnost ili konačnost — u najmanju ruku dvosmisleno — u podudarnosti, istovetnosti uzroka i posledica. Tako se došlo do poverenja, pobeđničkog optimizma u tehnički progres, koji će, nesumnjivo, dovesti čoveka da bude u čovečanstvu ono što je svetac u zajednici svetitelja. Vidi se da se još uzima spoljašnost za unutrašnjost i veruje se da je magareća koža isto što i ona junakinja iz priče »O magarećoj koži«.

Potpuna nepravda postoji u tome načinu mišljenja jer bi inače trebalo priznati da samo savremenici svetlosti sudeluju u svetlosti, a da su oni koji su živeli pre pojave nove ere elektriciteta zauvek zaveštani tami, tamnim provalijama vekova, mračnjačkim milenijumima; u najbolju ruku, to bi trebalo da kaže da su Homer i Platon mogli istorijski da deluju samo u zabludama, i da su oni korisni samo ukoliko nas njihove zablude mogu poučiti. Može se veoma dobro saradivati sa naukom i tehničkim progresom bez potpunog prihvatanja svih onih zabluda koje zavode duhove, zabuna koje pojačavaju varoški brbljivci svih vrsta.

Nijedan čovek nije odbijen od saznanja, nijedan narod niti rasa, a i najnećećijem ljudskom plemenu data je iskra otkrića. Saznanje nudi stupnjeve u uspinjanju, ali ne progres u akumulaciji. Tako isto, neprekidna poema je vertikalnost koja obnavlja mrtve znake kao drvo svoje lišće. Ona sakuplja, crpe, prenosi znake sveta, i poezija nije na svakom mestu, već u njoj samoj, u pesmi. Ona je mesto i plod jednog akta sazivanja:

njen stalno menjajući lik ili oblik dokaz je njenog trajanja i njenog neugasivog ognja. Ona nema potrebe da trči sa naukom u osvajanje univerzuma, ona koja je kosmička od uvek i po svojoj prirodi. Kao Salamander i Feniks, ona uzima da bi živela sam život i proizlazi iz samoga grča smrti. Njeno vraćanje početku osigurava joj njeno delo beskonačne revolucije.

Fric ARNOLD

Veća svest o slobodi

VI ZNATE da književnici ne samo u Nemačkoj nego i u Francuskoj i Americi već duže vremena imaju veoma čudan odnos prema svom zanatu. Vi znate mnogobrojne diskusije o mogućnosti ili nemogućnosti da se napiše roman, kao i same sumnje književnika u sopstveni rad. Ja mislim da ta formalistička sumnja stoji u uzročnoj vezi s razočaranjem u dejstvo književnosti na društvene odnose. Verujem, međutim, da ta sumnja i taj problem proističu iz sužavanja nade u dejstvo na društvo. Ako se književnik nada da neposredno može o aktuelnim problemima, o političkim zbivanjima, o aktuelnim društvenim događajima da zauzme svoj stav i da pri tome izazove brzu reakciju, on mora da zna da je to samo u vrlo retkim slučajevima moguće, u slučajevima koji nemaju nikakve veze ni s kvalitetom književnosti ni s pravim zadacima literature. Dejstvo književnosti je dejstvo na dugu stazu. Književnost može da deluje samo na individuu, pri čemu, međutim, delujući na svakog pojedinca, deluje i na društvo. A nadu da se svest javnosti menja pod dejstvom liričara, dramatičara i romansijera, — tu nadu, mislim, ne treba napustiti, uprkos gorkim iskustvima poslednjih meseci i godina.

Naročito svetao primer za to — a ja mogu to da kažem lično i u ime svojih prijatelja, nemačkih književnika — bila je Čehoslovačka, jer tamo se pokazala takva solidarnost između literata i naroda kao celine o kakvoj smo jedva mogli i da sanjamo. Veliko razočaranje zbog slabljenja te solidarnosti (koliko se to danas može videti) teško je pogodilo i nemačke književnike. Ali i tamo se moglo videti da je to dejstvo — dejstvo na dugu stazu. Književnost je svest u celini menjala na spor način. Pa ako, kao što sam rekao u početku, nije mogla da spreči bombe i napalm, ona verovatno ipak može i verovatno će uvek moći da menja svest i moći će da održi svest o odgovornosti, što je samo književnost u stanju da čini. Samo ona pesma, samo onaj roman, samo ona pripovetka koja se obraća individualnom čitaocu, koja ga veže, može se nadati trajnosti, može se nadati da će na njegove predstave, na njegovu maštu, na njegovu energiju i na njegovu snagu odlučivanja tako uticati da on, indirektno, deluje povratno na društvo.

Ovim sam samo htelo da vam ukážem na jedan problem, za koji ne bih mogao da vam ponudim nikakvo teorijsko rešenje, jer se plašim da se isuviše krutim teorijskim tretiranjem tog uzajamnog dejstva može izgubiti iz vida prava vitalnost literature. A ja lično sam uvek više sklon tome da spoznam dilemu jedne situacije i nadu da se ipak ide dalje, nego da jednu dilemu preokrijem teorijom. I mada se moji prijatelji u Nemačkoj i ja, kao što sam rekao, nalazimo u jednom stanju melanholije, jer mislimo da nismo po-

»Poslije ustanka 17 juna sekretar Udruženja pisaca je naredio da se na Staljinovoj aleji dijele leci u kojima je pisalo kako je narod proigrao poverenje vlade, pa ga samo udvostručnim radom može povratiti. — Ako je tako, zar nije kudikamo jednostavnije da vlada raspusti narod i izabere drugi.«

Ovo »rješenje« pokazuje sav smisao one političke perversije koja »despotizam slobode« sunovraća u despotizam tiranije, u brahijalno nasilje. Da bi socijalizam mogao ispoljiti svoju dušu, socijalistička teorija tada da vlada mora biti prosti sluga naroda i da je ovaj može u svako doba opozvati; otuđena praksa političkog socijalizma, međutim, čini sve da narod stavi u totalnu zavisnost od vlade i da interese vlade i partije uzignie iznad interesa naroda (klase). Ova »vaspitna diktatura« ostvaruje svoju pedagošku ulogu tjeranjem naroda batinom u socijalistički raj. Ona to čini ne samo onda kada je ministarskih kancelarija nehuma »planira« buduće narodno blagostanje, ili kada iz sparušene agitropske centrale sudi i presuđuje o istini i ljepoti, već i onda kada nasilje stavlja u službu prevlasti tzv. čiste ekonomije. U oba slučaja ova politička pedagogija služi učvršćenju političke vlasti privilegovane manjine, konzervativne elite, nad radničkom klasom.

Da bi socijalna revolucija u Marxovom duhu probila levijatanski omotač političke ograničenosti, da se pravo i moral revolucije ne bi izvrgnuli u samovolju nekontrolisane političke vlasti, ona mora početi da uvažava pouke opšte istorije i naročito istorije buržoaske revolucije i svojih vlastitih istorijskih iskustava. Ona mora znati da u borbi protiv političkog apsolutizma nema boljeg lijeka od političke slobode zato što je politička sloboda najmanje ograničena od svih vidova političke ograničenosti. Ali politička sloboda ne može se nipošto svesti na partitokratiju, taj institucionalizovani pluralizam buržoaskog svijeta, zato što je njen pluralizam okrenut inovaciji i promjeni. Socijalistička revolucija mora odbaciti okostali pluralizam buržoaske demokratije sa istim razlogom kao i diktatorski monolizam staljinističkog tipa. Ona to čini svjesna okolnosti da oba modela osiguravaju vladavinu tiranskog konformizma, sive saglasnosti u zatvorenoj posvdi i bez provjetranja.

Ljubomir Tadić

KNJIŽEVNE NOVINE

U današnjem broju, na ovoj strani, objavljujemo odlomke referata koje su gosti iz inostranstva održali na ovogodišnjem Oktobarskom susretu pisaca u Beogradu na temu »Književnost i savremeno društvo«.

mu se ove godine urezala u pamćenje i u moralnu svest formulacija Aleksandra Dubčeka o socijalizmu koji će imati ljudski lik.

Valjda će zato svak da shvati zašto smo mi, čehoslovački pisci, isto kao i naš narod, s takvim oduševljenjem pozdravili januar 1968, zašto su se u nama probudila onakva nadanja kakva pre toga, u deformisanom i često okrutnom socijalizmu, nikada nismo imali. Kod nas se počelo ostvarivati nešto što je čak izgledalo neverovatno: počeo se ostvarivati san, san koji je dobio realne konture i koji je mogao da postane — a to kažem bez šovinizma i bez nekog mesijanskog buncanja — nada čovečanstva. Istina, to je bilo nešto neobično, bilo je tu oštih litica, nije to bilo lako. Ali tu se rađao socijalizam koji je rehabilitovao humanističku sadržinu tog pojma. Rađao se socijalizam koji je ljude izvlačio iz apatije, koji im je pružao perspektivu i budio u njima veru, u ranijim, ne dobrim vremenima malaksalu i zamorenu, i koji je trgao iz sna i racionalnu misao, u ranijim vremenima uspavanu i umotan u fraze i mitove. Rađao se socijalizam koji je ne deklarativno, već faktički bio stvar svih.

Komunistička partija i vlada Republike šle su sa svog nekadašnjeg pijedestala neprikladnosti i dobrovoljno se izložile kritici. One su morale da saslušaju i neprijatna mišljenja, ali su zato stekle takvu ljubav, poštovanje i autoritet kakav nisu imale nikada pre toga i koji je skoro zadivljujući kod našeg ironičnog, realnog naroda, koji po pravilu ne poštuje nikakve autoritete. Da li se može zamisliti da češki i slovački pisci teže povratku natrag — prema nekim smešnim prognozama navodno čak nekud u kapitalizam? Ne, mi ne želimo da se vraćamo i nama nije moguć nikakav povratak. Mi ne želimo da se vraćamo u kapitalizam, ne želimo da se vraćamo buržoaskoj demokratiji, ne želimo da se vraćamo na staljinizam. Mi želimo da idemo dalje. Putem koji je naš i čiji cilj za nas predstavlja sve. [...]

Želeo bih da od srca zahvalim svima koji su prema nama dobronamerni i koji su nam izrazili toliko mnogo i tako iskrenih simpatija. Mi smo upoznali prekrasno prijateljstvo, imamo prijatelje u svim zemljama sveta, mislimo na njih duboko dirnuti. Ponovo smo i u savršeno pravo vreme saznali kakve hrabre prijatelje imamo u zemlji koja je danas domaćin našeg simpozijuma. Veruje se da se to nikada ne može zaboraviti.

Ali ne može se zaboraviti ni suprotnost ovog prijateljstva — indiferentnost koju smo, na žalost, takode morali da upoznamo. No, šteta je na nju trošiti reči.

Ja dobro znam da pravi književnici i ne mogu da žele drugo društvo nego pravедno društvo, gde neće biti onih koji bi radi društvenog bogatstva eksploatisali druge, gde neće biti straha, gde će nasuprot misli stajati samo misao i mišta drugo, gde neće biti čuvara i čuvarnih, tlačitelja i potlačenih i gde će ljudi biti stvarno jednaki.

Mnogo stvari se može učiniti, ali ne može se misao iščupati iz glave i nada iz srca.

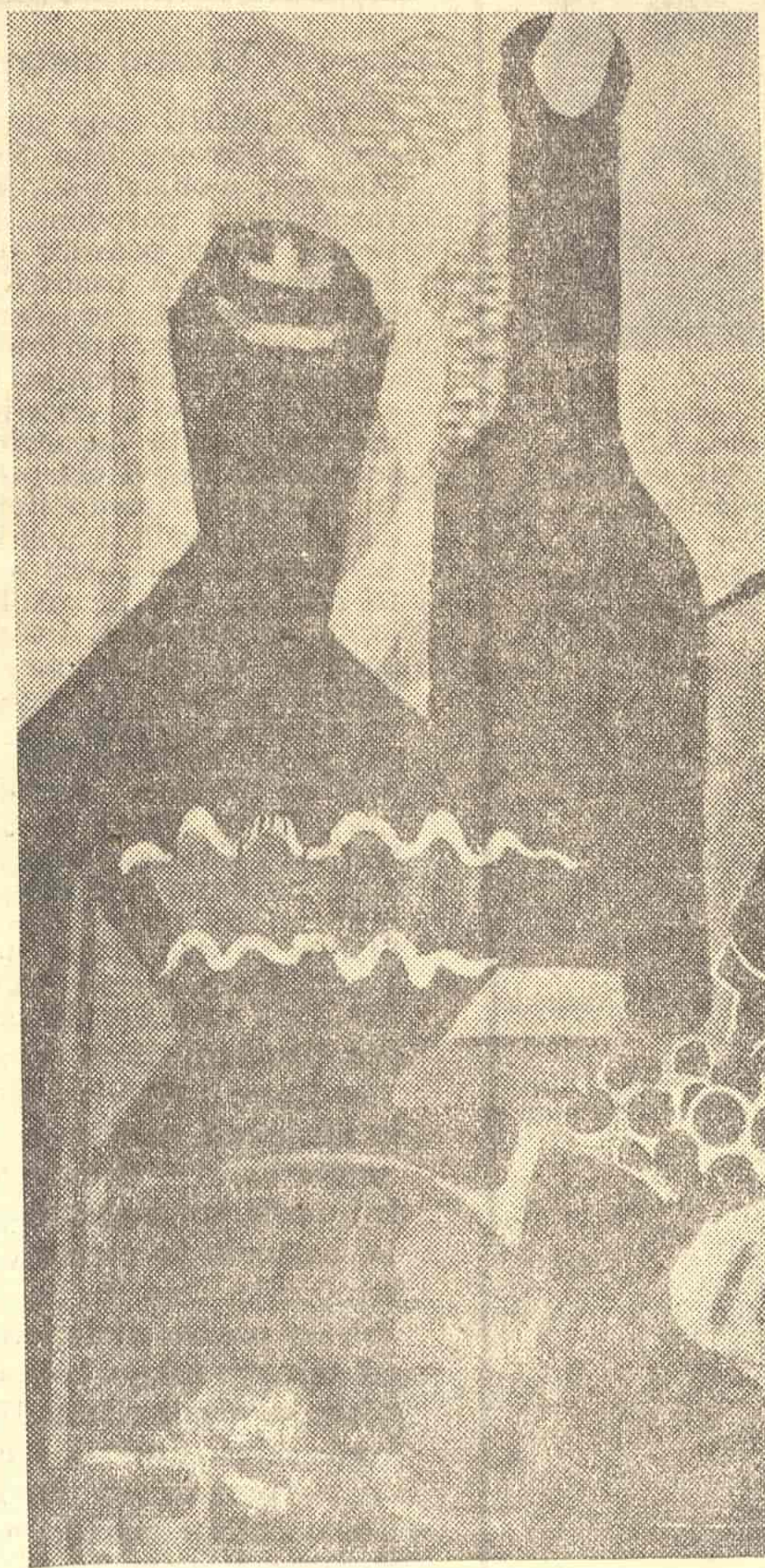
Boris SUČKOV

Socijalistički realizam je živo shvatanje

SOCIJALISTIČKI REALIZAM nije metod nego ime nove pojave u svetskoj umetnosti. On nije ograničen formalnim oznakama ili čvrstim formama. Ovde se ukazivalo na Staljinu. Govorilo se da je Staljin umetnost posmatrao utilitaristički. To nije sasvim tako. Mi to znamo. Znači li šta je govorio Staljin piscima kada je sa njima razgovarao? On im je govorio: pišite istinu. Eto šta je govorio Staljin piscima.

Naša literatura se nije razvijala u vakuumu, ni u idealnim uslovima nego u atmosferi najvećih fašističkih pretnji. Sovjetska literatura nije poznavala samo zlatno doba pravata — dvadesete godine, kada se ona samo najavljivala, ona je proizvela svoj razvitak i u tridesetim godinama, a jedan od njenih snažnih uzleta bila je literatura koju su stvorili sovjetski pisci u godinama velikog antifašističkog otadžbinskog rata. Ta literatura je bila dostojna da izrazi podvig sovjetskog naroda, te ideje koje je sovjetski narod branio. Ona je bila prožeta istinskim osećanjem istorijske odgovornosti i osećanjem duga ne samo prema svojoj domovini nego i prema celom čovečanstvu. Naša literatura je oplakala onih dvadeset miliona poginulih; time smo platili njihovu pogibiju. I nije potrebno misliti, nije potrebno predstavljati stvar tako da je ta literatura bila proizvod birokratskog uma. U svakoj literaturi postoje razni ljudi i razni umetnici. Čini mi se da je zadatak kritičara i ispitivača, ako hoće da bude objektivni, da vidi tu mnogolikost pojava, da ne svodi te pojave u uske, čvrste i neistorijske forme.

Sta je to socijalistički realizam? Ja bih, na primer, htelo da čujem od onih koji se ne slažu sa ovim shvatanjem šta oni pod tim razumevaju? Jedino što sam čuo i to ponavljam da je to konkretni birokratski način rukovođenja u literaturi. Za mene i za moje kolege socijalistički realizam je živo shvatanje. Ono je vezano pre svega za istorizam umetničkog mišljenja, za shvatanje da se istorija menja, da se kreće bez skretanja prema našim opštim ciljevima, a opšti cilj za nas je socijalizam. Put ka socijalizmu je složen. On je u nas utoliko složen što postoje ljudi koji su se umorili od socijalizma, razočarali se u socijalizam. Oni traže pribeglište u nekom ideološkom policentризmu posmatrajući policentризam koji postoji na Zapadu, u visokorazvijanim kapitalističkim zemljama, kao poznatu alternativu socijalizmu. Ja neću opovrgavati tu tačku gledanja svojim rečima. Za opovrgavanje te tačke gledanja citiraću iskaz jednog visokoautoritativnog mislioca našeg vremena koji ima veliki uticaj i koji je daleko od marksizma. Imam u vidu Herberta Markuzea autora knjige »Čovek jedne dimenzije«.

ZOR BRAK: KOMPOZICIJA

stigli ono što smo želeli da postignemo, ipak se može uočiti da nade koje smo mi i drugi polagali u literaturu mogu dati snagu književnosti da na dugu stazu utiče na promenu individue u pravcu veće svesti o slobodi.

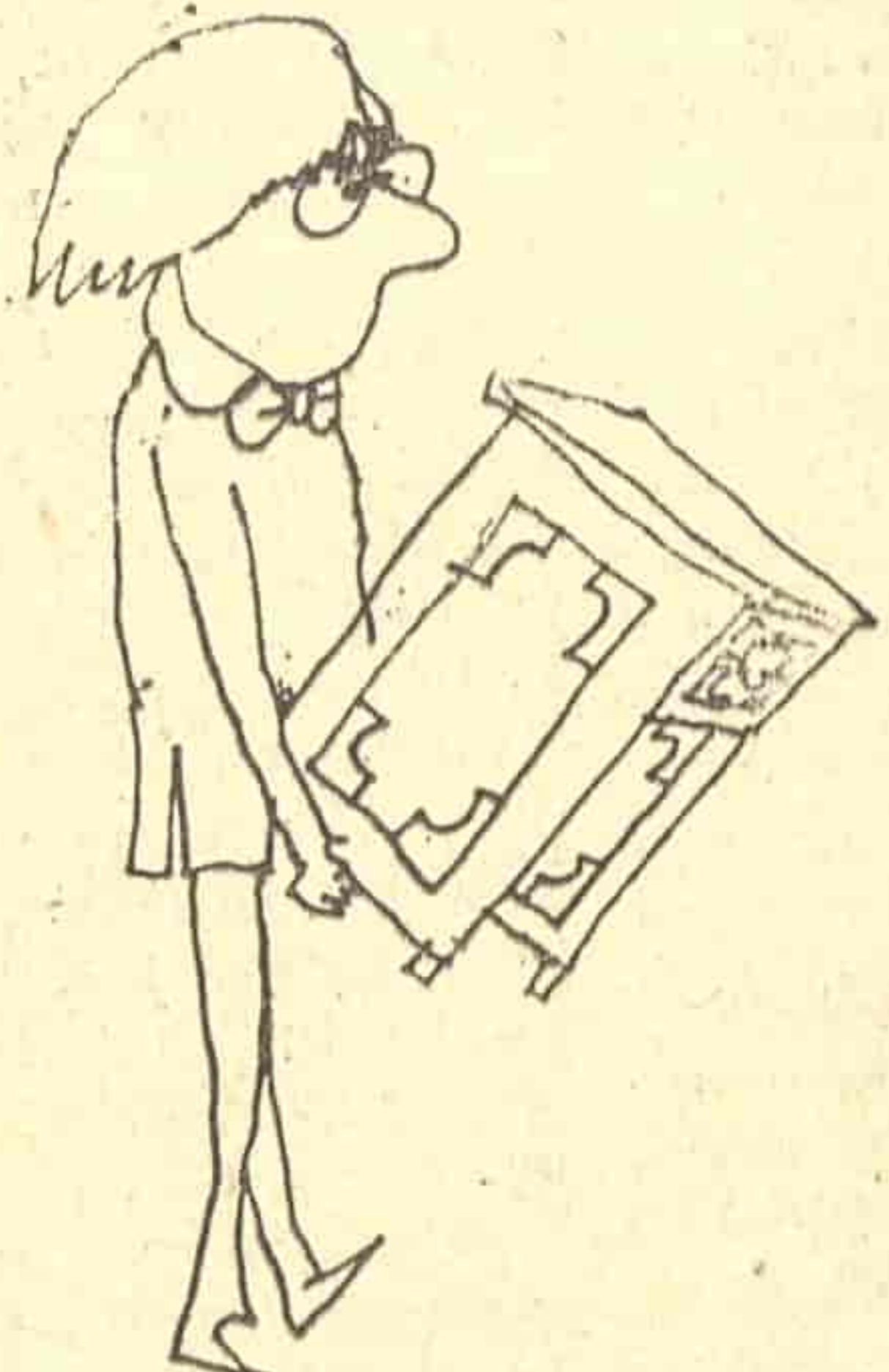
Jirži ŠOTOLA

Brani istinu sve do smrti

SA OSAMNAESTIM VEKOM u našoj književnosti počinje tradicija koja praktično traje sve do danas. Veliki narodi gledaju na svoju egzistenciju redovno kao na samu po sebi razumljivu činjenicu. Za mali narod čest sam fakt njegove egzistencije postaje problematičan. Tužno je što to moramo konstatovati i o dvadesetom veku, ali tako je. Naš narod je neprestano bio ugrožavan i stalno se morao boriti za svoja najosnovnija prava, za pravo na golu egzistenciju. Tok istorije je zato prisiljavao i naše književnike da u toj borbi zauzimaju svoj stav i da joj posvete svoju energiju. Ne može se reći da je to najidealniji položaj za literaturu. U periodima relativnog mira veliki deo naše književnosti se uvek i predano posvećivao specifično literarnim problemima. Ali ni oni nisu ostajali izolovani od istorijske problematike. I naša avangarda između dva rata bila je politički jasno i aktivno orijentisana ulevo. Češki strukturalizam počeo je da razmatra odnos književnosti i društva. Nezval, osnivač nadrealističke grupe, javljao je Agitpropu Komunističke partije da će se nadrealizam boriti za proletersku revoluciju. Avangardni »Devjetsil« je aktivno stao uz socijalistički pokret.

Ja sve ovo ne govorim zato da bih vas učio istoriji naše književnosti. Zeleo sam samo da ukážem na specifičnu misiju naše književnosti i da na nekoliko primera ilustrujem činjenicu da su naši književnici oduvek povezani sa svojim narodom i da je njihov bolji deo uvek stajao na strani napretka. To treba posebno naglasiti danas kada se, kao što vam je poznato, u naše književnike često i na mnogim mestima sumnja. Mi nemamo vremena i prilike nam ne dozvoljavaju da upravo sada, pred ovim međunarodnim forumom, govorimo o formalnim ostvarenjima našeg stvaralaštva. Hteli to ili ne, naša je era pre svega politička era i zato, možda, i nije nelogično što sam za svoje izlaganje odabrao pre svega društvene aspekte i što na prvom mestu dajem karakteristiku političkog stava većine naših književnika.

Ponavljam da se mnogo puta sumnjalo u politički stav naših književnika. Zeleo bih da podsetim da je većina književnika kod nas, kako pre drugog svetskog rata tako i posle njegovog završetka, simpatisala s komunistima. U Savezu čehoslovačkih književnika danas je preko 65 odsto organizovanih komunističara. Međutim, ne smemo zaboraviti jednu činjenicu koja je za našu zemlju prilično specifična. Od svih današnjih socijalističkih zemalja Čehoslovačka je jedina koja je prošla dug period liberalno-buržoaske demokratije. Nivo obrazovanosti i kulture kod nas prilično je visok. Humanitarni ideali su kod nas živi, slobodarske težnje stare i žilave, a naši su narodi uvek izražavali spontani otpor apsolutističkim formama vladavine, diktaturama i militarizmu, kao i policijskim državama. Niže to čudno što je za nas, isto kao i za ogromnu većinu naših naroda, pojam socijalizma nedeljiv od pojma slobode, od humanosti, od građanskih prava čoveka, koji je subjekt a ne objekt politike. Kao što je naš narod zauvek zapamtio Husovom poruku: »Braniti istinu sve do smrti«, kao što ga je ushićila Masarikova parola: »Istina pobeđuje«, tako

permanente revolucije. To je već vlast koja hoće samu sebe i svoj opstanak po svaku cijenu da stavlja ne samo iznad pravednog opstanka koji je dostojan čoveka, nego i iznad golog ljudskog opstanka. U klimi plebijsitarne nekritičnosti »totalitarna demokratija« neminovno završava u terorističkom dekoru spoljopolitičke agresije, koncentraci onih logora i ideološke diktature. U odsustvu narodne kontrole borba za vlast dostiže neslučajne razmjere pa stoga svaka promjena na vrhu, usljed »ius cogens« ili »hijerarhijske investiture« (kako bi rekao Marx), ima neminovno dramatičan karakter jer je praćena stalnim poremećajima političke ravnoteže, pučevima, zavjerama i državnim udarima razne vrste ili, što je čest slučaj, preventivnim tajnim procesima. Kada se to desi — a iz iskustva razvoja socijalizma sa »političkom dušom« za poslednjih pola vijeka to se po pravilu dešavalo — onda pouzdano znamo da je politička vlast progutala socijalističku revoluciju i da je upravo političko otuđenje glavna prepreka svakom nastojanju da socijalizam ispolji svoju dušu i svoj autonomni samocij.

U trenutku ovog preokretanja sredstva samocij, socijalizam se neminovno poistovjećuje sa vladajućim političkim režimom, sa interesima vlade, pa se indeks društvenih odnosa pravno ne ogleda u ustavu već u krivičnom kodeksu. Kako se interesi vlade poistovjećuju sa socijalizmom prikazao je na neuporedivo sarkastičan način slavni Bert Brecht u svojoj pjesmi »Rješenje«:

Angel Dumbrav- janu

ANGEL DUMBRAVJANU (Anghel Dumbrăveanu) je rođen 1933. godine; apsolvent je Filozofskog fakulteta na sveučilištu u Temišvaru. Dosad objavio knjige pjesama: »Fluviile visează oceanul« (Rijeke sanjaju o okeanu — 1961), »Pământul și fructele« (Zemlja i plodovi — 1964), »Iluminările măritii« (Privrednja mora — 1967). U štampi: »Oase de corăbii« (Kosti jedrenjače).

Dumbravjanu je generalni sekretar književnog časopisa »Orizonte« u Temišvaru (izdanje Saveza književnika Rumunije). Pjesme objavljuje u svim književnim časopisima Rumunije.

Suza vremena

Suza vremena, jesen
Podsjeća na izgubljenu stazu, ženu
Zaboravljenu na rubu sna, maglu
Koja nas u stopu prati.
Često sam stajao na obali neba, noću,
Međ zvijezde udubio ruke
I pjevajući sijao ih do svanuća
U snove mladih djevojaka.
No znači skriveni kazuju kako drveće usne,
Kako u more padaju ptice i kako
Počev od čela vidi se zalazak čovjeka.
Suza vremena, jesen
Podsjeća na povratak svega
Ka boji zemlje, podsjeća
Da magla polako u stopu nas prati...

Rune

Odoše žene jeseni moje, sâm sam,
U pustim snovima neutješnost raste, čuje se
Kako južni vjetar čudne ergele leđa tjerati.
Sa sjevera dolijetaju će odsad zimске ptice,
Uči ću slogove mraza i sjena moja
Tonut će sve više u zemlju;
Duge noći će doći da mi kazuju tih
Rune šutnje što ih nitko odgonetnuo nije...
Svjetlećim kostima dugo će mahati drveće
Po prozorima crnim, a da nikad ne sazna
Da se godišnje doba čovjeku nikad ne vraća...

Pšenica za pticu sunca

U promjenljivoj pokretu mora, tamo
Gdje nisi bila drugo no slutnja moja,
Jesenja slutnja što naiđe sa vjetrovom
Sahnuća, neurotično i samotno, tamo
Gdje se uvijek svoje ličnosti lišavam,
Osjećajući kako me para tih voda potčinjava,
Kako me svi ti neizvjesno plavi putevi,
Sve to mnoštvo talasa, sav taj
Prigušeni vrisak u maglu uvija,
U čudan nemir. Htio bih te imati tamo
Više no što slutiti mogu. Tamo
U promjenljivoj pokretu kraja mog i živaca mojih
Htio bih se u zbilji pripiti uz struk tvoj, kao uz jedrenjaču
Da me odvede na pučinu, ma kuda širokom pučinom,
Jedrenjaču koja može da se izgubi u vremenu bez straha
Da u Ništa zabludi, jedrenjaču bez vesala,
Sa pšenicom za pticu sunca. No ti,
Tek slutnja u dalekom tonu mojem —
I ne bješe drugo no promjenljiv pokret mora
I magla što sa pučine dolazila je k meni...

Pjesma prolaznosti

Podložni smo nevidljivoj vjetru nekom,
Eroziji, vatri živog nekoj.
Ponekad gubimo... Netko nam da po jedan list
Za svaku godinu, zrno pjeska
Za svaku zaboravljenu ljubav. Netko
Po licu nam bilježi šutnju i sjenu.
Od svega toga ne razumijemo ništa
Dok je jutro i duž mora kotrljamo
Kolot sunca. Ne razumijemo ništa
Sve dok naša orlovska krila
Šišaju gorske vrhunce, sve dok
Možeš savladati volju drugoga, sve dok
Let tvoj je bez ljage i mladi ga od tebe uče.
Al pomalo gubimo sve to
I netko nam u zamjenu da list, koru
Školjke, zrno pjeska. Ne možemo već
Na obali kotrljati kolot sunca, nitko se već ne čudi
Igru našoj na svodu nebeskom... I jednog dana
Vjetar neki odnosi lišće, talas neki
Mrtve školjke, dolazi nešto
Što se zaborav ili tko zna kako zove...

Preveo Đuro BACKI

Ranko RISOJEVIĆ

Glasnici vremena

Šta su govorili glasnici na kraju
Svog puta i šta su narodu doneli
Kad venci ciklama tonu u mrtvažu
A za pobjednike dugo su ih pleli

Zašto se bol dalje osmehuje reci
Zašto slavuj suzan na grani miruje
Zašto sa zidova već silaze sveti
Zašto vreme neće da im se smiluje

Jesu li glasnici opijeni vinom
Zaspali na travi u senci lovora
Preplašene reči lutaju dolinom
Reči sve pobjegle iz lepih govora

Šta su govorili glasnici pred smiraj
Kad plače narod opčinjen tišinom
Za praznik se pušta papirnati zmaj
Za praznik za spokoj mrljih nad dolinom

VIDICI

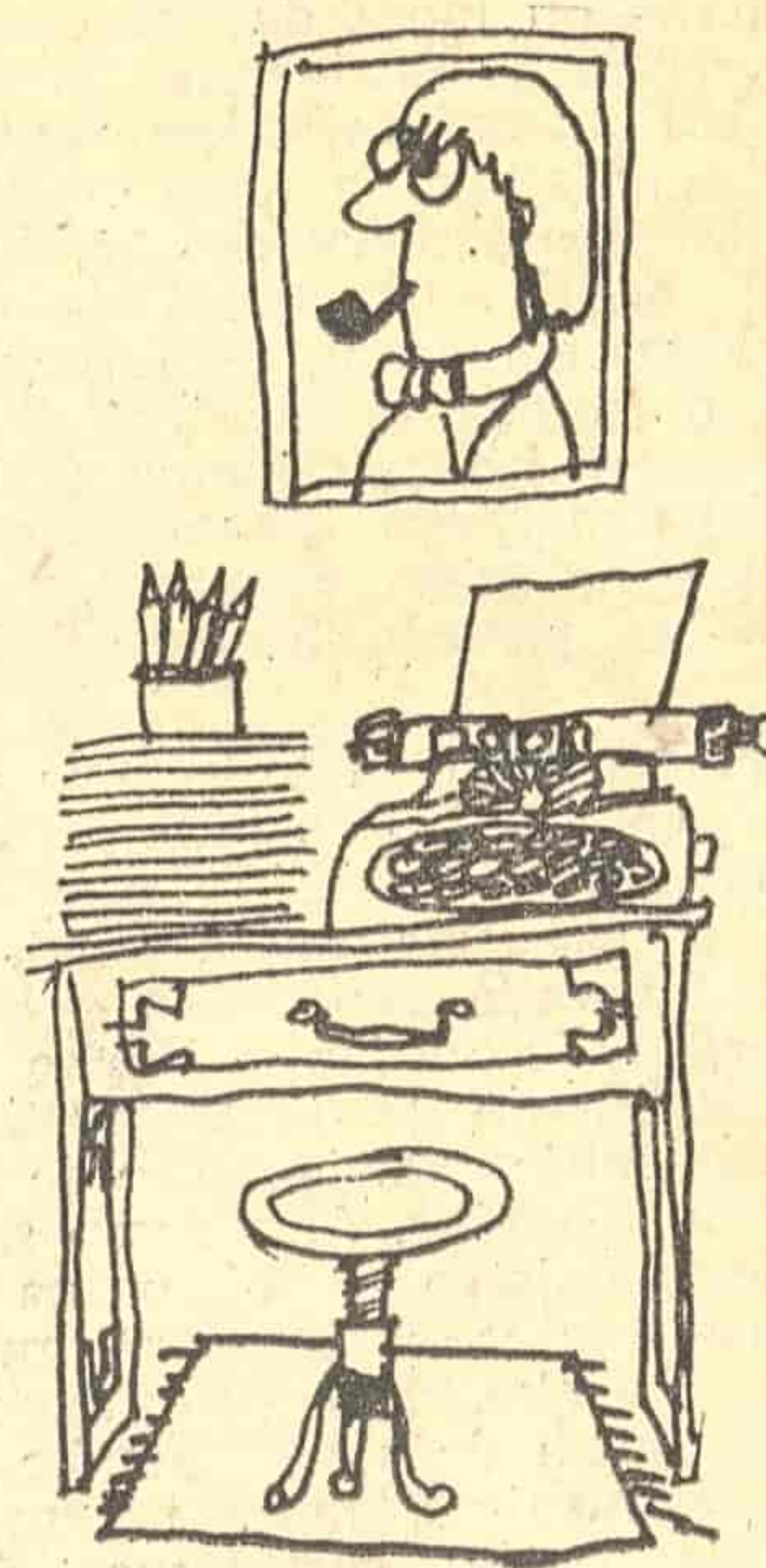
Vreme netrpeljivosti

U 123. BROJU ovog studentskog književnog lista Nikola Milošević objavljuje svoja razmišljanja povodom intervencije trupa petorice u Čehoslovačkoj. Za osnovu ovih izlaganja posluzio je jedan Miloševićev govor, održan pre vremena ove okupacije. Konstatujući da se u istoriji čovečanstva često događalo da se različiti vidovi netrpeljivosti ispoljavaju među ljudima sličnih duhovnih i političkih orijentacija, Milošević navodi tri primera. Prvi je sukob Sokrata sa atinskim društvom koje ga je osudilo na smrt iako je on hteo samo da sačuva antičke tradicije od sofista, protiv kojih su bili i oni koji su Sokrata osudili na smrt. Drugi slučaj je sukob Staljina i Trockog: iako Trocki ni po čemu nije mogao u Meksiku da ugrozi Staljina, Staljin je dao nalog da se Trocki ubije. Agenti NKVD-a likvidirali su u Španiji pristalice Trockog, ljude koji su kao i agenti NKVD-a, koji su ih likvidirali, došli da se bore protiv Franka. U Čehoslovačkoj, posle januarskih događaja, nastupio je proces demokratizacije. Ono što se tamo zbivalo predstavljalo je jednu od najvećih usluga koja se socijalizmu mogla učiniti. Demokratizirajući društvo, i utičući na progresivna kretanja, Komunistička partija Čehoslovačke izbjela je iz ruku neprijateljima socijalizma njihov najjači argument da socijalizam nije demokratski i humanistički sistem. To što se dogodilo prilikom sovjetske okupacije Čehoslovačke dogodilo se, mada u manje

drastičnoj meri, nedavno i u Sjedinjenim Američkim Državama. I Džon i Robert Kenedi, kao i crnački lider Martin Luther King, bili su daleko od toga da budu neprijatelji kapitalizma. Oni su samo hteli da reformišu američko društvo i da u tako reformisanom društvu spasu kapitalizam. Optužili su ih da su hteli kastraciju Amerike i ta optužba stala ih je glave. Oni isti koji su bili zainteresovani za sudbinu kapitalizma u Americi lišili su života njegove eventualne spasioc.

Sve ovo govori, naglašava Milošević, da živimo u vremenu netrpeljivosti i da je duh netrpeljivosti trenutno jači od duha tolerancije koji jedini može da spase savremeni svet.

Darko Lang

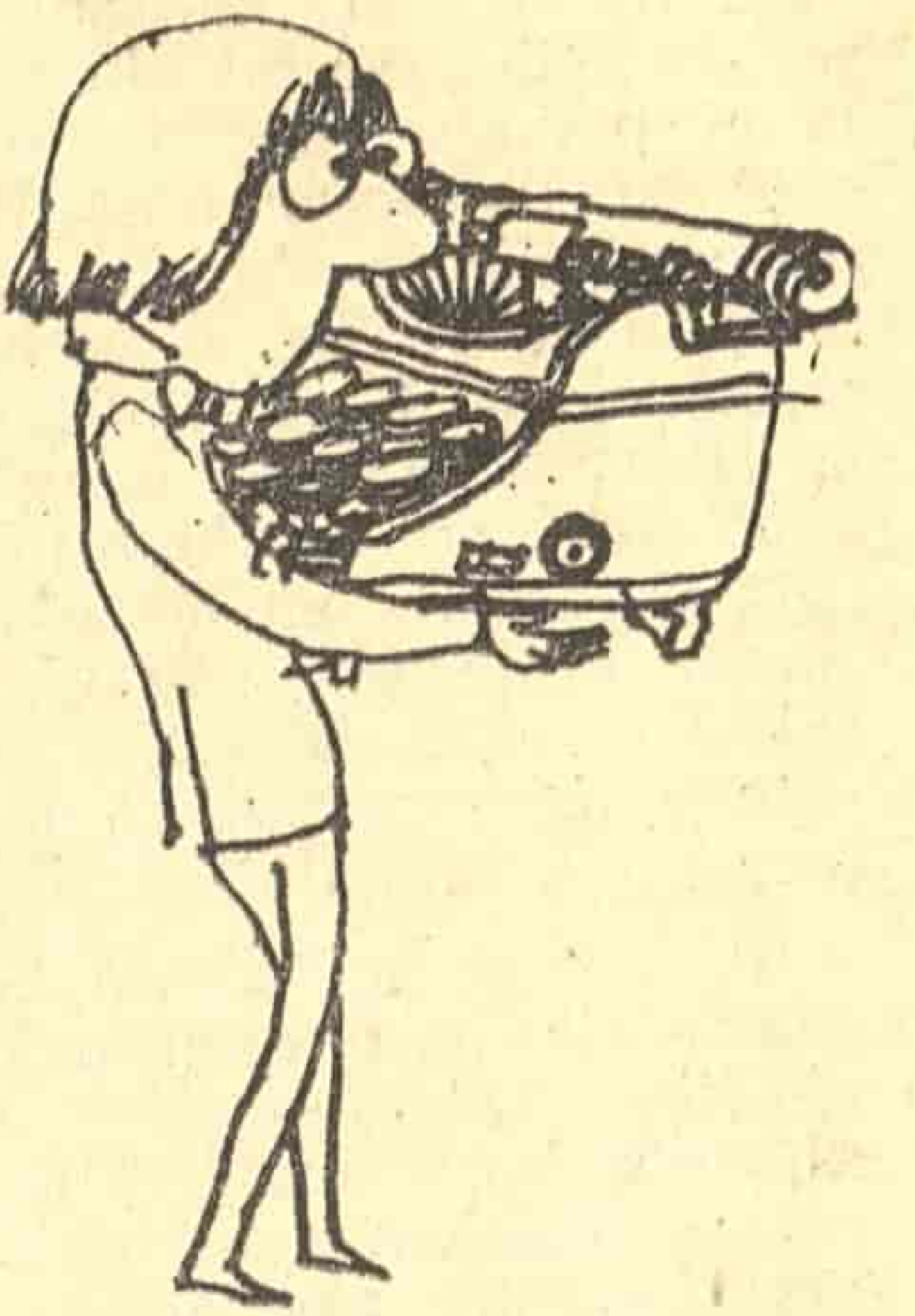
IZLOG ČASOPISA

LES LETTRES FRANÇAISES

Umetnost se otvara prema budućnosti

POVODOM POJAVE knjige »Nova kritika i moderna umetnost« Pjera Deksa, pariški nedeljnik »Les lettres françaises« donosi razgovor sa autorom ove knjige, inače svojim redovnim saradnikom. Deks se odlučno opredeljuje za modernu umetnost, kritikuje one marksiste koji su zadržali tradicionalni estetički ukus, u sporu Rejmon Pikar — Rolan Bart (prvi zastupa univerzitetku, lansonovsku kirtiku, a drugi strukturalističku) staje na stranu strukturalista. Deks govori i o bitnim obeležjima moderne umetnosti u celini koju karakteriše jedna nova teorija saznanja.

Istorijski govoreći, preokret je nastao sa Remboom u literaturi i Mancom i Sezonom u slikarstvu. Pre njih umetnost Zapada bila je umetnost imitacije, a sa njima rada se umetnost povezana sa teorijom saznanja stvaralačke, aktivne prirode. Čovek je naučio da saznaje svet nepasivno, odražavajući ga kao fotografski aparat, već utičući na nj. Kako se onda postavljala problem realizma? Nije li realizam uslovljen baš tom tradicionalnom teorijom saznanja koja se zasniva na nacelu imitacije spoljnog sveta i ne odlazi li u nepovrat zajedno s njom? Deks kaže da se danas izmenio i pojam realnosti i sadržaja realističke umetnosti. U ovom času realizam znači to da postoji spoljni svet u odnosu na nas i da je umetnost rad na organizovanju tog sveta. Materijalistička koncepcija se sadrži u saznanju da ljudi, po staroj Bekonovoj reči, upravljaju prirodom samo onda ako joj se potčinjavaju. Odgovornost umetnika

je u tome da upravlja podsticajima koje dobija iz spoljnog sveta, prirode, od ostalih ljudi organizujući ih, dajući im formu.

Kada se govori o odnosu stvarnosti i umetnika, primećuje Deks, treba voditi računa i o jednom i o drugom faktoru. Pogrešno je izolovati samo subjektivni, stvaralački činilac, isto tako kao što je pogrešno izdvojiti realnost — odraz; u ovom drugom slučaju pasčemo u vulgarni materijalizam. Moderna umetnost, završava Deks, daleko je od teorije odraza. Realizam je i danas mogućan, ali ne onaj stari realizam pod kojim se obično podrazumeva prevlast spoljnog, realnog, odraženog. Umetnost ne dolazi posle realnosti. Ona se otvara prema budućnosti, predviđa prisustvo sutrašnjeg dana.

Zoran Milošević

THE SATURDAY REVIEW

Mračno srce američke istorije

UBISTVA Džona Kenedija, Martina Lutera Kinga i Roberta Kenedija stavlja u dnevnici red sumorno pitanje o karakteru savremene Amerike. Jedno takvo ubistvo moglo bi se objasniti kao »izolovani užas« koji nema nikakve veze sa unutrašnjim životom američkog društva. Međutim tri užasna zločina u tako kratkom vremenu, ubistva trojice ljudi koji su u velikoj meri oličavali idealizam američkog života, nagoveštavaju da se u Americi širi zloslutno verovanje u efikasnost nasilja. Knjiga Artura Slezingera »Nasilje: Amerika u šezdesetih godinama« pokušava da odgovori na pitanje gde leže koreni te strasti Amerike da ubije ono što je najbolje u njoj; ogled »Mračno srce američke istorije«, objavljen u »The Saturday Review« od 19. oktobra odlomak je iz te knjige koja se u Americi očekuje sa velikim interesovanjem.

Ta tri ubistva, kaže Slezinger, izazvali su »sezona nacionalne tuđe«, ali ne i »sezona nacionalnog ispitivanja«. »Orgija tuđe i srama postaje lak način da se čovek oslobodi griže savesti i da se što je moguće brže vrati na posao.« »Bolesno društvo« ili »kolektivni zločin« nisu odgovori koji Slezingeru mogu da zadovolje, ali ni njihovo odbacivanje ne rešava problem, jer je taj problem užasavajući: zaraza političkog ubistva u Americi je danas raširenija nego ikada u američkoj istoriji i nego igde u savremenom svetu. Na Amerikancima je da odgovore zašto je to tako, jer »samopoznavanje je neizbežan preludijum za samokontrolu; a samopoznavanje, za naciju kao i za pojedinca, počinje sa istorijom.«

Amerikanci, kaže Slezinger, vole o sebi da misle kao o miroljubivom tolerantnom, dobroćudnom narodu kojim su uvek vladali zakoni a ne ljudi. To je neosporno jedna karakteristična osobina američke tradicije, ali ne i jedina: »Jer mi smo bili i narod sklon nasilju. A kad odbijamo da priznamo postojanje ove druge sklonosti, mi odbijamo da vidimo naš narod kakav jeste.«

Amerikanci su, kao narod, počeli ubijajući crvene ljude i bacajući u ropstvo crne ljude; nema tog naroda koji tako nešto može činiti a da ne pohrani duboko u sebi — u svoje običaje, svoje institucije, svoju psihu — sklonost prema nasilju. Ali to nasilje se nije ograničilo samo na crne i crvene ljude: Amerikanci su svoju slobodu izvojevali u revoluciji; prvi vek posle nezavisnosti bio je vek nasilja — ratovi, pobune robova, borbe sa Indijancima, neredi u gradovima, ubistva, dvoboji, tuče. Clanovi Kongresa su u Kongres nosili oružje, a u januaru 1838. Linkoln je unutrašnje nasilje proglasio glavnom pretnjom američkim političkim institucijama.

Tuga Amerika je u tome što su često njena najgora svojstva bila naličja najboljih, kaže Slezinger. Odanost morala i vera u eksperiment su bili izvori američke veličine, ali i grešaka. Američki moralisti su ponekad praštali ubistvo ako je za njega postojao dobar razlog; pragmatisti katkad nisu vodili računa o sredstvima ako je rezultat bio saglasan njihovim željama. Amerika je, kazao je Martin Luter King, »shizofrenična ličnost, tragično podeljena protiv same sebe.«

Kad se, nakon krvoprolića u građanskom ratu, iscrpao »nacionalni kapacitet za nasilje« i kad je nacija bila emocionalno i psihički istrošena Amerikanci su izgledali mirni, blagonakloni ljudi »kakvima još sebe volimo da zamišljamo«. Ali čak ni u tim mirnim godinama sklonost ka nasilju nije bila potpuno ugušena: Amerikanci su se njime ponosili i smatrali ga dokazom svoje muževnosti. Sada, u trećoj četvrtini dvadesetog veka nasilje je iz bilo novom žestinom. Šta je dalo toj staroj sklonosti novi život? Šta navodi mahnite pojedince da sprovedu u život svoje lude snove? Šta postoji u klimi ovog desetleća što ohrabruje, gotovo bi se moglo reći legitimizuje, ovu sklonost ka mržnji i nasilju? Zašto Amerikanci ubijaju toliko više Amerikanca nego što Englezi ubijaju Engleza, Nemci Nemaca, a Japanci Japanaca, pita Slezinger. Engleska, Japan i Zapadna Nemačka imaju 214 miliona sta-

novnika i 135 ubica vatrenim oružjem godišnje; Amerika ima 200 miliona stanovnika i 6.500 ubica vatrenim oružjem godišnje. U Americi se govori o strahovima i antagonizimima koji nastaju usled rasnih sukoba, ali to ipak ne objašnjava zašto je današnja Amerika sklona da političke probleme pretvara u vojne probleme, »probleme prilagodavanja u probleme nasilja«. Nova levica tvrdi da je nasilje neizbežno jer je Amerika kapitalistička zemlja i da je kapitalizam sam po sebi institucionalizovano nasilje; a li podseća Slezinger, neosporno je da su se najsuroviji akti nasilja čoveka protiv čoveka odigrali u nacističkoj Nemačkoj, staljinističkoj Rusiji i predkapitalističkoj Indoneziji. »Činjenica je da je svaki oblik zajednice u izvrsnom smislu institucionalizovano nasilje; čovek u društvu uvek napušta meru »slobode« i prihvata meru autoriteta.«

Nepostojanje efikasnih federalnih zakona o nošenju oružja može donekle da bude odgovor, jer je činjenica da je u onim američkim državama gde postoje adekvatni zakoni mnogo manji procenat ubistva vatrenim oružjem nego, recimo, u Teksasu, Misisipi, Luizijani ili Nevadi.

Zaključujući svoje razmišljanje, Slezinger navodi dva osnovna razloga za toleranciju nasilja u savremenoj Americi. Amerika se, kaže on, već čitav jedan ljudski vek nalazi u neprestanom ratu. Dugi rat devalvira ljudski život i privikava ljude na ubijanje. A rat u Vijetnamu je mnogo suroviji od drugog svetskog rata ili rata u Koreji zbog toga što njime ni na koji način nisu ugroženi američki nacionalni interesi ni nacionalna bezbednost. U drugim ratovima ubijali smo što smo morali, iz potrebe. U ovom ratu ubijamo bez potrebe i tako kužimo svoj nacionalni život. »Kad se nasilje legalno sankcioniše razli razloga u kojem ljudi ne vide nikakvu moralnu svrhu, to predstavlja očigledan podsticaj za pojedince da se posluže nasiljem radi onoga što oni mogu manijakalno smatrati svojom moralnom svrhom.«

Ladislav Ninković

GLE! — ČOVEK!

Gledajte noć! — Pao sam iz praha među vas. Zar ne čujete? — Bronza? — Ne: — čutanje... Zar ne čujete tišinu? U paučini kamenje prede moje goloruke sanje koje odzvanjaju — izgažene u vatri tame.

O, gde sam ja, kuda me je zaveo šumor granja što trune; mrtvački kovčez — svi beli, samo je moj vatrenocrn... Zašto ste poludeli? Ecce homo! — Ja jesam, živ kao voda u steni, ne postojim — nema me!

Šta je to dahnuo u mene — zašto? Što ste naduvani mirom? Ja ludim kad mirujem!

Budalim? — Možda ste se oprostili i vi, i ne pijete više moj pepeo — a zašto? Ko sam ja? Niko, na koga je lajao pas propale noći!

Ja — pa živ?! Ah, samo se vi smežete, samo... ko gunda, — vi? Ko smo bili, no, jeste — na vrhu zajedno? Ah, da — petnaest hiljada godina... Vidite stene?

Nije to list s ognjišta peščanog žbunja na platnu moje duše što ima u mramor uklesane kaplje mrtvih očiju. — Vi — vi — svi ste vi svetlosti; pijete, jedete u slavu časti.

Danas je dan, moj dan, moj poslednji dan što živim kao čovek; — sutra ću biti smaragdni puž. Ta ništa nisam: — kostur sam što je pao među vas i — šta?

Ne mrtvački kovčeg, majko, ne kovčeg, još nisam dovoljno živio!

Ja, ja sam — ludak, maloumno ždrebe koje bije mrtvim kopitama o grob živih mrtvaca. Majko! Bacam se, bacam... — Sram me je — zato ćutim.

Pet gavranova

Pet gavranova nose mrtvački kovčeg moga detinjstva iznad vodâ i ne znaju gde da ga ostave.

Pet gavranova s crnim kovčegom nad pepelom ugaslih ognjišta, bez krila udaraju u noć usijanim pandžama.

Pet crnih, ogolelih gavranova.

Drveta golih kestena su izrasla da rlihosnâim rukama pritisnu nebo uz sive stene; mrtvi gavranovi povzdan nose prazan kovčeg izgubljenih koraka moga detinjstva nad raskopano kamenje prezira...

Među gavranima i paucima

Kad gledam u sebe, vidim vas, truloga granja razbijene hrastove i samo usamljeni brestovi kraj puta još stoje uspravno.

Svakoga dana lomim sebi krive grane, a ptice crne i crvene gnezne se u dračama mojih utruđenih kostiju.

Noću me obavijaju zmiye

da korenje grozničavo sahranjujem u zemlju; pod korom misli pauci omotavaju konopce.

Kako cinično drhte u tami debeli i tanji...

Svakog jutra gavrani odnose izleženo jaje u siva polja, dok se crne i crvene vrane sa graktanjem osipaju između ugljenisanih kuća...

Zakasneli stranac

To što ste mi strani za mene nije iznenađenje: ja volim noć, maglu i dim u samoći.

Sva gola drveta su napuštena, zato ih cenim.

U meni je večno traženje nečega što slutim da nikad neću naći.

Bežanje je u meni iza koraka koji je uvek korak napred i koji neću uljaviti, ne mogu ga uhvatiti, ali trčim još uvek u traženju.

Ko tka

Neko, ne znam mu imena, krastavam prstima tka tanku tkaninu ubeđenja u duši ječanja.

Sušičav razboj menja glas hronične sudbine.

U paučini sobe raste prah samoće; pauci saznanja obešeni za tanke vratove mrtvo pipaju po ugaslim žeravicama u kaminu srca.

U večnom tkanju trepere svetovi.

Neka niko ne muti tišinu

Ako je nekom neki đavo, ako je prepun demonstva: niko neka ne muti tišinu.

Pustite ukletome čelični bič da ga zdrobi; ja tumaram tako i hoću da čuitem, potamnili ste, u noć oslepljenih očiju zaronili i opekli ih.

Ćutim. U sebe zatvoren, uništen — ništavac!

Okamenjenim plamenom izbičevani vraćaju se u ćelije. Tišina. Mir. Cvetovi su pretvoreni u pepeo.

Sa slovenačkog preveo Petar Vujičić

UCITELJ VERONAUKA je tražio od nas nemoguće: da izgovorimo u jednom dahu očenaš a da ne prsnemo u smeh do kraja molitve dok gledamo jedni druge u potiljak. Samo su najtupaviji uspevali da izvedu taj ceremonijal u prostiriji gde su zujale muhe a ruže otvarale usta ka prozorima u kojima je plovilo tanko sunce kao kašičica meda pažljivo nošena kroz cveće. Onda je jednog dana primetio da je moj udžbenik ukrašen neprirodnostima svake vrste i duvajući mi u lice rekao da će me tužiti oca. Na to sam zaplakao i rekao mu da moj otac nije tu, da je u zarobljeništvu, i on me je onda pomilovao po ruci i kasnije ispričao majci da sam ga jednostavno, dirnuo u srce jer sam plakao za ocem. Susedi, u kuhinji gde je cvetalo zmajevo seme, pričali su da imam dobro srce i da ću, svakako, biti divan i plemenit čovek, a ja nisam razumeo to njihovo nastojanje i nisam uspevao da ih razumem: suze su bile izazvane povredom sujetom, poniženjem koje sam doživio kada se učitelju to što sam učinio sa ilustracijama nije svideo i postalo uzrokom njegovih prekora.

Uveče smo rano gasili lampu. Samo je Petar drhtao šunjajući se između postelja i njegove plašljive usne dodirivale su devojačke grudi koje su se ravnomerno dizale i spuštale pod košuljama od čistog platna. Zore su otvarale okna sa snegom na licu i plamenom nekog drugog dana koji bi doneo pakete preko kojih su bile vezane vrpce od tamne svile i odakle su, nakon rezanja, bušenja, sečenja i premeštanja, ispadale knjige rumenih korica i začarane duše. Usne su se skupljale kao ujedene, zubi su cvokotali, kreveti su leteli prema nebu zviždeći i šumeći kroz vazduh sa svom posteljinom i rubljem što je mirisalo na sunce i karmin. Tamo je stajao učitelj veronauke. Otkopčavao je skijne i skidao sneg sa štapova kuckajući njima o gvozdeni ogradu iza koje su strčala gola granata stabla jabuka.

Ponekad bi do nas doprlo nemilosrdno zujanje jedne mašine za bušenje zuba. U blizini nalazila se ordinacija do koje je vodio trag od crvenih ispljuvaka i vate, prostorija kojom se šetao zubar Glodajući vešto baratajući kleštima i pedalom koja je stavljala u pokret čitav onaj sistem bolova zbog kojih sam obilazio tu kuću sa zastakljenom terasom što je gledala na visoke borove u parku. Izgubio sam iz vida jednog stvorenje, ružičaste kože na licu i punačkih nogu, koje je krasilo dvorište nekog proleća kada smo svi bili saterani u mišje rupe svojih rasklačenih mlečnjaka i probdevenih noći sa oblogama i nikotinom u ustima, i odakle je put vodio ka tom nemilosrdnom i raspevanom vrtu kojim je išla ona zadivljujuća jedna — takva — dama — od tamo — nekih — osam — ili — devet — godina stidljivim pribisvetima koji su još uvek mirisali na pastu istisnutu preko bolnih nateklih desni.

Onda smo pronašli prozor odakle su bacani gipsani komadi vilica, kalupi i već upotrebljeni uzorci, čitavo groblje, čitavo groblje dole na tlu, među perunikama i ljutićem. Ovi predmeti bili su, i pored gađenja koje bi nas katkada spopalo, odlični za ispisivanje imena preko zidova susednih kuća, betonom optočenih dvorišta, klozetskih vrata ili školske table. Gospode, jedan takav primerak držao je u ruci učitelj veronauke jednog dana one sedmice kada sam ja upravo bio redar, i dah mi je zastajao u grlu kada bi nečijim zubima stao da ispisuje deset božjih zapovesti, a oni su se krunili pod prstima i poslušno ostavljali za sobom sitne zapise o grehu, oecubistvu, lažima i čovekovoju prevtljivosti, o svemu onome čemu bismo, zaista, mogli da se izložimo ako ne budemo tu i takvi kakve želi da nas vidi on, neposredni zastupnik samoga gospoda boga.

Sneg je zasuo ulicu, išli smo kroz uzane i čiste hodnike prokopane od škole do kuće, i svuda kroz grad, a nad glavama su nam zujale telefonske žice pod belim i lakim teretom. Hermina je ječala u svom stanu jer je radio javio rodoljubima da je nemački korpus »unsere Freude« stradao pod Moskvom od silnih tamoš-

PRICA »KNJIŽEVNIH NOVINA«

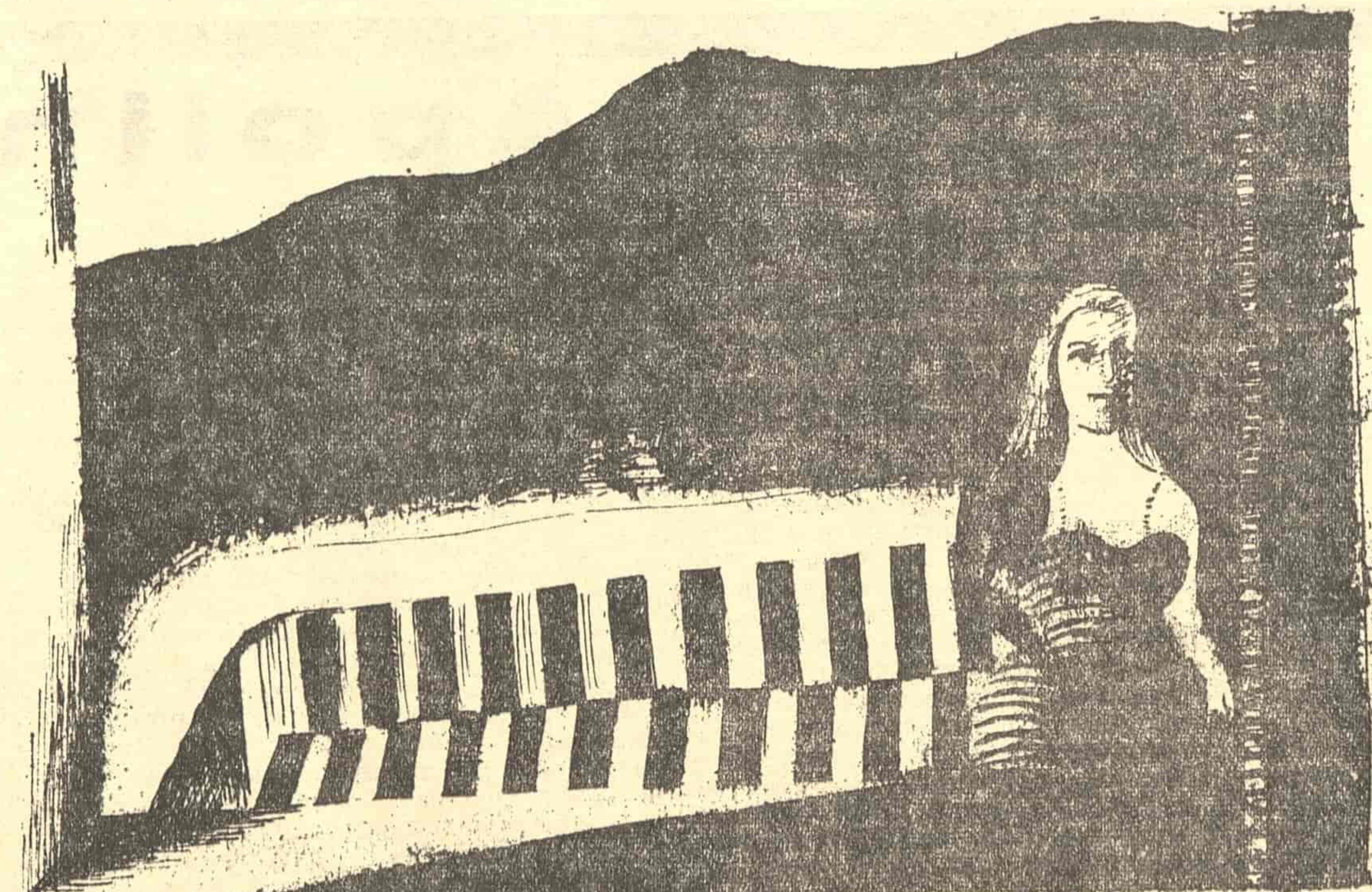
RAT

Aleksandar

RISTOVIĆ

njih mrazeva. Bila je to zaista porazna vest za trgovce i nemačke kurve, i Hermina se svojim suzama najednom odala, ali je histerija nastala tek uveče kada je baka izvukla komad naše zastave ispod jastuka i prikacila ga sa četiri pribadače na prozor kao da je sve već bilo gotovo i kao da se već smelo tako javno i otvoreno ispoljiti ono što je ljudima podizalo srce u grlo, i od čega su baki plamteli suhi obrazi. Nemačka patrola je izrešetala zastavu pucajući ravno u prozor dok smo ležali na dušecima što su za tu priliku bili bačeni na pod, tiskajući prste u uši i držeći usta otvorena da ne bismo ogluhnuli. Hermina je buljila u prazno, čak je ni milosrdna ruka našeg učitelja veronauke

snega iz dvorišta. Još jednom su strehe zavvekkale od ledene kiše koja je strujala niz oluke i terase gde će cvasti geranijum, gde ćeš ti, srce, biti meta za vešte strelce sa pračkama, sa vitim prućem i drvenim bodežom. Još jednom i još jednom učitelj veronauke, sad već proglašane kose i sa anđelom na ramenu, stajao je na doksatu verujući da je Hermina izvesila svoj veš: rupčice, gaćice, prslučiće i tampone sa pantljikom i dugmetom, da ga iznenadi, zaludi i općini dok se sama kupala u čadavoj vešernici gde su i vrapci crkavali od dima što ga je vetar vraćao svojim naletima preko krovova na kojima je nicalo cveće u drvenim sanducima. U toj pocrneloj prostiriji, iza probušene

ILUSTROVAO HALIL TIKVESA

nije mogla izvući iz stanja u koje je zapala. Uzalud je tom rukom on prelazio preko uzanih joj bedara koje je isticala vunena suknja, ona je te večeri, i nekoliko narednih, govorila nevezano, crvenih zapaljenih očiju i mokrog lica pominjući neprestano stotine plavkosih mladića čije senke prelaze preko nedoglednog polja dok im tela bacaju u zajedničku grobnicu.

Pričalo se po gradu da ti ljudi jednostavno nisu mogli ni nuždu da vrše jer čim bi to pokušali slindarivši gaće niz sare kratkih čizama, a ono pošlo iz njih, mrzab bi im napravio ledenicu u stražnjici te su umirali uzalud tražeći pomoć. Mama Nemačka nije — podsmevali su se susedi — snabdela svoje sinčice grejalicama-specijalkama koje se dadu upotrebiti i u tako delikatnim situacijama jednostavnim zagrevanjem debelog creva.

Baka je od ovih događanja napravila nekoliko dobrih šala koje su kružile po gradu podižući duh u ljudi koji su stajali u redovima za konjsko i magareće meso, i onesvešćivali se od dima, iznenadne toplote ili mirisa skuvanog jela.

Još jednom je granulo proleće kao da je neko ogromnom metlom uklonio žute gomile

peći pronašao sam, dok sam tragao za Hermininim mirisima, par epoleta. Baka je videla i onog koji ih je zderao sa ramena na prve glanove o kapitulaciji zemlje, navlačeći tuđe odelo preko glave, skraćujući dužinu vitkih i glatkih oficirskih čizama. Zvao se Zvonko i nakon tog delimičnog prurušavanja iščezao je između krivudavih plitkih rovova koji su opsedali grad i presećali ga na nekoliko mesta. Niko ga više nije video, niti se više čulo za njega, među prvim ratnim žrtvama ga nije bilo, jedino su ruže ostale klataći svoje teške glave nad jendecima, ostavljenim oružjem i zamkama za odbegele vojnike. Epolete sam pokazao učitelju veronauke i on ih je uzeo nasmejavši se ali mi ih nije vratio. Samo sam ga jedne večeri video kako stoji pred ogledalom i stavlja ta dva zlatna dlana na svoja ramena, a onda se okreće i zagleda ih kao da je hteo da proceni njihovu vrednost prema tome kako mu pristaju, iako čitava njegova pojava nije imala ničeg vojničkog.

Svakako da je Hermina čula za njih čim su tako nepovratno nestale kao da ih je vetar odneo, ali su joj ruke ostale zlatne i lepršale su neko vreme u mojim srovima kuckajući o sta-

klo, prelazeći preko livadskog cveća ili su trzale končić na čijem se kraju, visoko u nebesima, trzao zmaj načinjen do nepoderive hartije i drvenih umetaka.

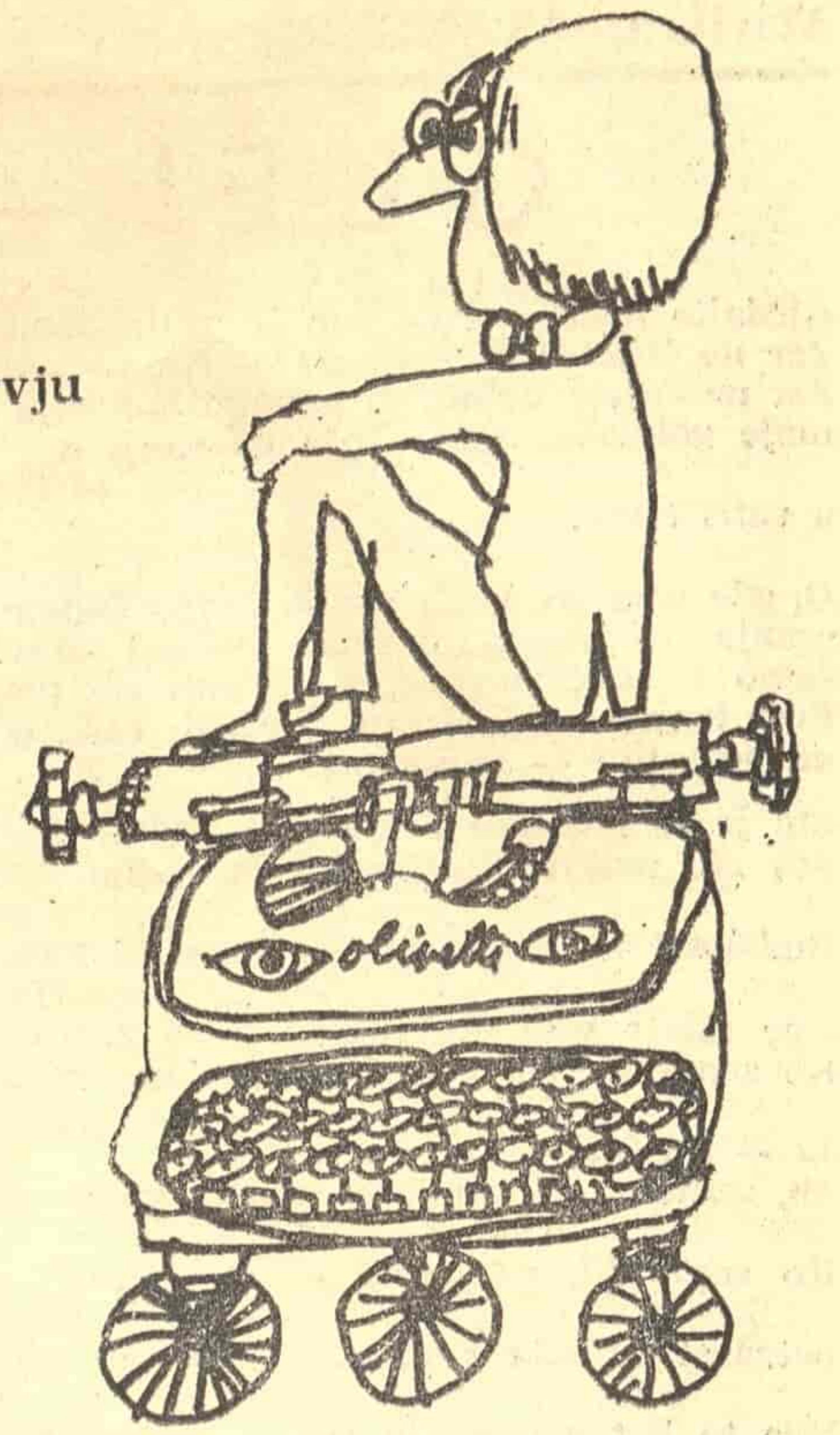
Onda je došao red na mene da izgovorim molitvu i ja sam stajao pred učiteljem dok se razred iza mojih leđa podgurkivao jedva savladajući smeh. Zastao sam već kod prvih reči i nasmejao se, ali to je više ličilo na plač jer sam prigušivao sve ono što je toplo, grgotavo i peneći se naviralo kroz grlo i nosnice, pa je učitelj stavio ruku na moje rame pomislivši da mi je zlo, i to je bio nov podstrek, te sam kikoćući se, sav u grčevima, potrčao u dvorište i pao na travu sa koje je sneg bio tek okopneo. Za mnomo je jurilo odeljenje razvijeno u strelce i praskalo, žuborilo, stenjalo bacajući uvis majice, bluze, šarene trikoe i džemperčiće. Zao duh proleća, kao mačak sa tigrovim krznom, protežući se od—do i ispred zgradurine — magacina, slao je svoje glasove kroz naša grla i mi smo to znali jer nije bilo nikog unaokolo sem rovovskih starešina i dobrovoljnih davalaca krvi za bodež i ružu. Sve vatre, plamičići, rasprskavanje boja grupisali su se odnekud u zoni dečakog trčanja kroz zovu, šimšir i majški pottočnjak. Sada je bio red na učitelja veronauke. Saterao nas je u odeljenje nekim gotovo blagim povikom da odustanemo, da ostavimo njemu svoje duše koje će, ipak, kad-tad biti sa njim, sa njegovim, uznese i privržene svetom duhu, ali je u učionici kojom je dominirao činuk, crn kao ruka odžačara, pokazao svoju mrzovolju, neku vrstu detinjastog durenja i pošao je prema nama sa podignutim rukama što su se znobile pod pazuhom, a onda, iznenada, pretvoren u gimnastičara naredio nam da ustanemo, zatim da sednemo, i opet da ustanemo i sednemo, dok nam stražnjice ne zabriđe. Koliko se bio uno u to svoje »ustani-sedi«, i sam je činio nešto slično tome izdižući se na prste i spuštajući se na pete, crven u licu i goropadnog izgleda. Naše gimnasticiranje koje je neke činilo apsolutno smešnim dok su se sa očainičkom revnošću bacali na klupе i dizali sa njih, bio je nov povod za veselost. Smejali smo mu se u lice, onako zajapureni i napregnuti, tako da nije izdržao nego je pobeo iz učionice, kroz širom otvorena vrata u kojima je andeo milosrda blagosiljao naš napor.

Hermina je stisnula pesnice i udarila ga u grudi. On je rekao: »Ne, mi ne pripadamo njima. Oni su mrtvi i niko im više ne može pomoći.« Bilo je čudno što to on govori kada se znalo da je neprijatelju već bio ustupio malo imanje u blizini grada koje je pretvoreno u vojno vežbalište Nedicevih mlitonja koji su jeli i pili zeleno polje kroz vraske nausnice igrajući se trubača i kurira dok je narod osluškivao povoljne vesti sa istočnog fronta o broju mrtvih, poraženim armijama i o pomanjkanju svesti Hitlerovog oficirskog kadra.

Mi smo bili narod. Baka sa veštačkim zubaloma, sa izvorčićima suza, sa svojim platnom i dotrajalim jastučnicama, ja koji sam urlikao od smeha bojkotujući časove u školi, a onda moja majka i ujaci, stričevi takođe, i moja sestra koja je vodila dnevnik i oni koji su silazili niz gimnazijsko stepenište koristeći se uglučanom ogradom. Na kraju, narod je bio i moj učitelj veronauke kome je zvono oduzimalo dah i čije sam prste osetio među zubima kada je razumeo da ga uhodim po svim pravilima ratne veštine. Pao sam na kolena. Hteo sam da se zahvalim za ono što nisu učinili za mene, da se zahvalim za krstiće-medalje, drvene cipele koje su tako vešto proizvodili Slovenci — izbeglice-stolari, za strah čija su kosmata krila šumela s večeri, za epolete i rumen-jagodice, za mišice, svetlu rosu i dve stotine streljanih pod bedmom koji je okružavao grad i branio ga od poplave. Za vjoku, gramofonske ploče, i za pribadače, za čezje koje me odnose, još sanjivog, prema selu gde sam imao ujaka čija kuća uvek miriše na suve i med, na orahov list i dunje, za kloppe, takođe, kašiku supe, za zvono i ptice koje naterujem u bekstvo sakriven ispod bagrema.

(Odlomak)

intervju intervju intervju intervju intervju intervju intervju intervju intervju intervju intervju intervju intervju

RAVNODUŠNOST je ravna neslobodi

PRIMOZ KOZAK kao književni i pozorišni kritičar i kao mislilac razvio se u jednu od vodećih ličnosti oko književnih revija i Odera 57. Napisao je tri drame: »Dijalozi«, »Afera« i »Kongres«. Ova druga je u svoje vreme izazvala živo interesovanje na Sterijinom pozorju, a »Kongres« je ove godine dobio nagradu na Pozorju kao najbolja drama u 1968. godini. Drama »Kongres« napisana je i prikazana pre junjskih događaja, a prikazana je na II BITEF-u, posle junjskih događaja. Drama »Kongres« je izazvala živo interesovanje i na Sterijinom pozorju i na BITEF-u zbog svoje dramske strukture a još više zbog koincidencije dramskog zbivanja sa studentskim događajima koji su se zbili u junu.

BOJIM SE da su Vas događaji prevazišli, jer Jonesko tvrdi da »čim se jedan poredak uspostavi, on je prevaziđen«. Ako je uopšte uspostavljen poredak on bi se odnosio na relaciju: teatar — politika, politika — sloboda. Može li biti reči o uspostavljanju takvog poretka i u kojoj meri?

S JONESKOM se slažem samo ukoliko je reč o svagdašnjoj literarnoj formulaciji određenog stava. Ali, ukoliko je reč o samom stavu, to znači o određenoj idejnoj i moralnoj strukturi jedne kulture, poretku, kako smo to nazvali, onda mi se čini da Jonesko deluje unutar te struk-

DRUZE KOZAK, o Vašoj drami »Kongres«, govori se kao o političkom teataru: koliko ta etiketa priliči Vašem shvatanju teatra i da li ima kakvog opravdanja?

AKO POJAM »politički teatar« treba da znači scensku sliku aktuelnog političkog događaja, odnosno problema, onda smatram da je za »Kongres« takva kvalifikacija suviše manjkava. Ali ako se termin odnosi na spoznaju da današnji život za svakog čoveka postaje sve političniji, to znači, u svim svojim odnosima uključenih u društveno i istorijsko zbivanje ukoliko, da to postaje sve egzistencijalnija dimenzija savremenog života, onda je oznaka verovatno adekvatna i onda mi ne smemo da izbegavamo svoju političku sudbinu.

KADA PISAC anticipira vreme, kada preduhitri događaje, onda bih ja to nazvao »prepisivanje budućnosti«. Zanima me, koliko takva jedna anticipacija koristi umetničkom delu i da li mu uopšte koristi?

SVAKO POZORISTE ima svoju aktuelnu svrhu, pa i značaj, bilo u formalnom, bilo u sadržajnom smislu, jer je pozorište kao takvo aktuelno. U tu kategoriju ubrajam i ono što nazivamo »prepisivanje budućnosti«, koje je aktuelnoj strani predstave sigurno korisno, ali ostaje pitanje: kakav je određeni tekst kao scenski organizam, kao drama, neutralno. Odnosno — ako izvodim tačan zaključak iz vašeg pitanja — zar je tako nesvakidašnji susret savremenog problemskog pisanja i drame kao literarnog teksta?

DOK STE PISALI dramu pretpostavljam da niste slutili da će najbližija budućnost, junjski događaji, doći kao potvrda onoga o čemu govorite u drami. Kada sada dramu gledate da li Vam se čini da je dobila još veću aktuelnost ili je pak izgubila i onaj žar koji je nosila u sebi dok nisu usledili studentski događaji?

MISLIM da se u tom pitanju najrazgovetnije otkriva nesporazum među nama. Kao autor gradim svoju dramaturgiju na određenom shvatanju sveta i čovekovog delovanja. Dođe li do koincidencije, koju pominjete, onda je to možda srećan slučaj, ali nipošto ne tvori samo ustrojstvo misli i analize, spoznaje procesa, ljudi u sebi. U dobra stara literarna vremena (za kojima ponekad i malo požalim) tvrdili su da dramsko zbivanje treba da bude takve prirode da bi se moglo dogoditi, makar se u stvari i ne zbilo. A što se same aktuelnosti tiče, moram Vam priznati da sam i ja isto tako iznenađen kao i drugi: sama priroda aktuelnosti moje drame menja se tokom događaja.

SADA KADA IMATE svoju dramu pred očima kao gotovu predstavu s jedne, i studentske događaje s druge strane, da li biste, i u kojoj meri, izmenili odnos prema temi kao i odnos između ličnosti u »Kongresu«, i, ako biste nešto menjali, šta bi to bilo?

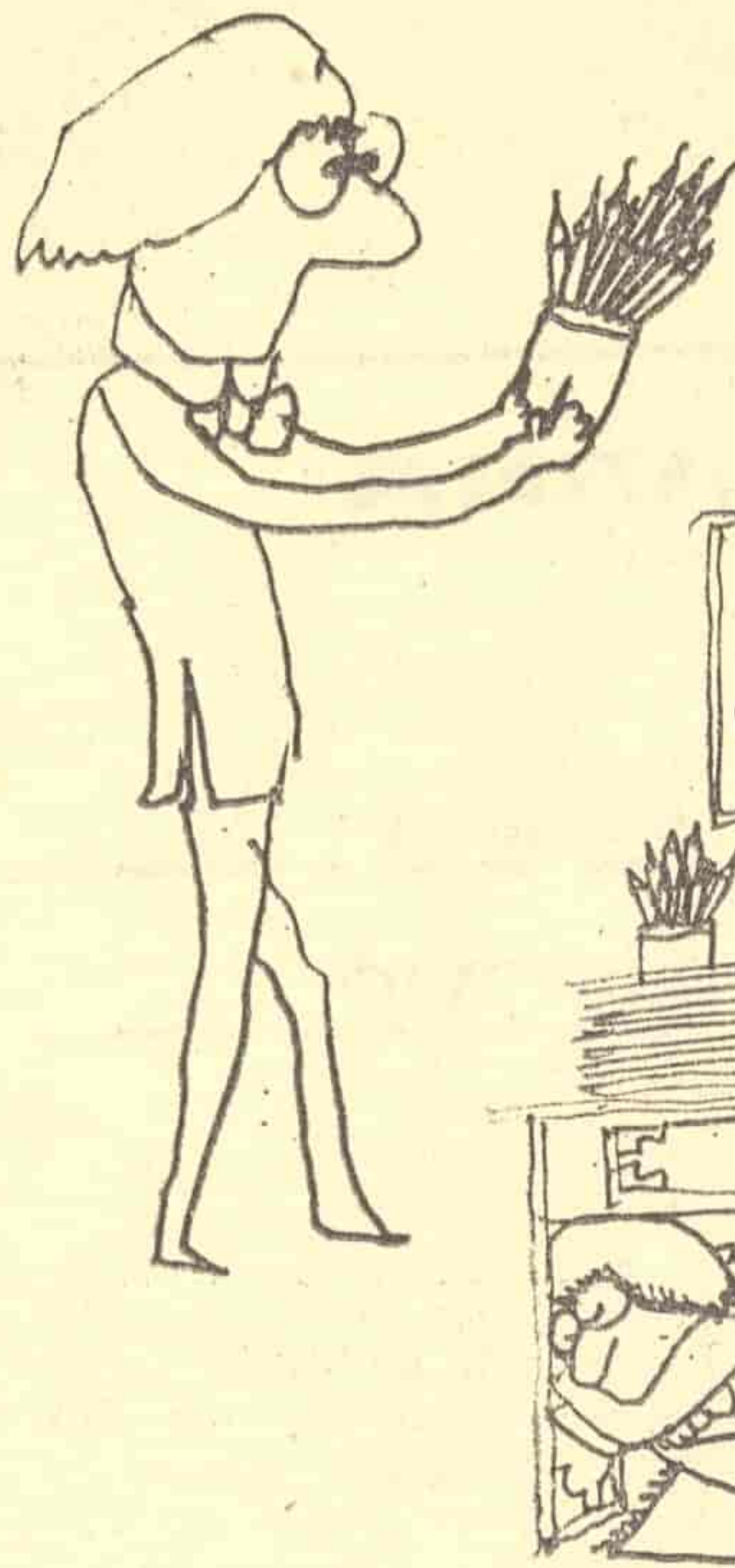
NAPISAO bih novu dramu.

IZ VAŠEG ISKUSTVA, a pitanje se nadovezuje na prethodno, možete li nam reći koliko jedan događaj može da potvrdi, a koliko da porekne umetničku reč?

U NACELU je to sasvim irelevantno. Za pisca, međutim, koji pokušava da analizira i oblikuje svoj svet, ponekad je to možda ipak potvrda da se u svojoj analizi nije prevario.

DA LI JE zadatak umetnosti da predskazuje događaje ili da ih prihvata kao svršenu činjenicu, pa tek onda da rekonstruiše, nadgrađuje i dograđuje i da pretvara u umetnost?

VEROVATNO ni jedno ni drugo ili oboje zajedno. Po mom shvatanju literature pisac uvek govori o svom svetu, svojim teškoćama, svojim dilemama — bez obzira na to kakvu objektivnu materiju odabrao. Organizuje je uvek u smislu svojih pitanja i svojih odgovora.

ture, hoću da kažem, sublimira, stilizuje onaj tip kritike koji su još klasici ustanovili polovinom prošlog veka.

Kao pisac koji živi u našem svetu, ja te mogućnosti nemam. Ne mogu se osloniti na zaključenu tradiciju sa izgrađenim sistemom vrednovanja života i društva. Iskustvo koje nam donosi život ja moram svaki put da po-

novo racionalizujem. Zato i ne mogu vrednovati u smislu koji ste naveli. Politika, sloboda itd., sve su to sigurno elementi koji tvore naš svet. Pa ipak, ako uopšte hoću da utvrdim i literarno fiksiram te pojave, mogu da ih upotrebim samo kao elemente, kao materijal za utvrđivanje naših antiteza. Moram da utvrdim njihove nosioce, njihove realne mogućnosti i nemogućnosti, njihov realni značaj i funkciju, i ne mogu ih bez premissiranja prihvatiti po njihovoj normalnoj vrednosti i upotrebljavati ih kao merilo. Hoću da kažem da »Kongres« za mene nije šilerovska drama o nasilju i slobodi.

SVAKO VREME zahteva uvođenje jedne vanvremenosti: Vi ste tu vanvremenost uveli u »Kongres«, međutim, ta vanvremenost bila je bliska budućnost, te je došlo do kratkog spajanja: Vaša vanvremenost stopila se u naše vreme. Da li to smeta umetnosti, ili joj pomaže?

STO SE TIČE aktuelnosti pozorišta, koju sam već ranije pomenuo, ne bih baš tvrdio da smeta. Uostalom, »Kongres« ne govori samo o događaju, već i o svemu što je u vezi s njim.

VAŠA STRAST je da izazivate: koga to zapravo izazivate?

PO SVOJ PRILICI gledaoca. Za naše društvo, a naročito za kulturu jedne ljudske zajednice čini mi se suštinski važno da što više ljudi i svaki čovek posebno što više razmislija o svojoj situaciji.

DOK STE PISALI »Kongres« jeste li bili pristrasni i sujetni ili ste pokušavali da budete »objektivni posmatrač«?

BIO SAM i još uvek sam pristrasan i sujetan sa stanovišta i u interesu svake ličnosti u »Kongresu«, nasuprot svakoj od njih.

ZA MENE NIJE simptomatičan Vincent: on je takav kakav jeste i tu se ništa ne može. Porazna je činjenica da postoji Just (taj savremeni, politički orijentisani Jago): gde ste ga našli? Pitanje je očigledno ironično, ali molim vas odgovorite bez ironije?

TA MI KARAKTERISTIKA izgleda moralistička. Zar uopšte postoji neki društveni poredak bez Justa?

KADA SE VEĆ GOVORI o političkom teataru, šta biste vi pod tim terminom podrazumevali: da li su naše svakodnevnice konferencije, na primer, neka vrsta dosadnog teatra? Ili politički teatar želi da govori o slobodama za koje ne zna drugi teatar, ili pak o ograničenjima u teataru, u životu, šta bi sve moglo o tome da se kaže?

ODGOVORIO BIH nešto drukčije: ako je tačno da određenih estetskih zakona danas nemamo, jer su se norme rasplinule, onda i reklamni natpis može da predstavlja pesmu. U tom slučaju izbor literarnih sredstava je neo-

bavezan. Politički rečnik, idejne i socijalne teme, situacije iz svakidašnje prakse, sve to mogu da budu elementi literarnog dela ako se pomoću njih može pretpostaviti određen svet. Sa tog stanovišta mogao bih da kažem: sva politička, ideološka i organizaciona scenarija našeg svakidašnjeg života bila je za mene najadekvatniji, mogu da kažem, najizvorniji materijal za formulisanje pitanja koja me zanimaju.

JE LI MOGUĆNA potpuna sloboda stvaralštva u socijalizmu i ako jeste, u čemu se ona manifestuje; ukoliko nije, šta je to što joj još uvek smeta da dođe do potpunog izražaja?

NAJLAKŠE ODGOVARAM konkretno. Koliko su mi poznate prilike kod nas, u Sloveniji, gotovo i ne bih mogao tvrditi da piscu nedostaje sloboda. Literarna produkcija je obimna, ne ometaju je ni forumi, ni izdavači, ni časopisi. Ono što mi nedostaje je rešeniji, obavezniji i autoritativniji kritički aparat koji bi tu literarnu produkciju po njenoj realnoj vrednosti samostalno oblikovao, to znači stvorio kulturni milje u kome bi literatura imala svoj značaj, svoju težinu i svoju socijalnu vrednost. Mislim, naime, da je ravnodušnost ponekad isto tako ubitačna kao i nesloboda.

NA KRAJU, molim Vas, recite, kako se događa da teatar koji na direktan, aktuelan način govori o savremenosti, nije avangardan? I, šta je sa avangardom: da li je ona mrtva?

NIJE AVANGARDA? Nisam razmišljao o tome. Ali, ako dozvolite, citirao bih Pirandellova misao: »Što je nastalo kao novo, uvek ostaje novo«. Osim, naravno, ako se avangardno pozorište ravna po sistemu određenih formalnih i idejnih pravila, ali u tom slučaju je normativno, što znači, konvencionalno. A takvo za naš svet ne dolazi u obzir.

Ognjen Lakićević

INOSTRANE TEME

Nastavak sa 2. strane

skih naroda) i o Apolinerovim biblijskim, antičkim i srednjovekovnim motivima i inspiracijama, s razlogom izražava bojazan da izlaganje ljubavnih i drugih pesnikovih doživljaja ne dobije preterane razmere postajući samo sebi svrha. Očigledno je da svi učesnici nisu pristalice nove kritike, naprotiv.

»La Femme assise«, »L'Enchanteur pourrisant«, »Le poète assassiné«... Prepitivanje ličnih doživljaja i sopstvene sudbine sa mitiskim i herojskim ličnostima. Želja za objašnjavanjem samoga sebe kroz te ličnosti. U opsesiji vremena koje prolazi, stalno prisutnoj u Apolinerovoj poeziji i prozi, pribegavanje mitu postaje način borbe protiv prolaznosti. Nije isključeno da se i u toj svetlosti može posmatrati i Apolinerovo toliko živo interesovanje za folklor, za narodne običaje i izreke, plodove vremena koji se protiv prolaznosti i menjanju.

»Apoliner u Renaniji«, jedno lirsko tumačenje Apolinerovog doživljaja toga kraja i poručenje Apolinerove Lorelaj sa istom ličnošću kod nemačkih pesnika.

Jedan od dvojice prisutnih predstavnika slovenskog sveta, Ceh Vladimir Bret govori o Apolineru i Čehoslovačkoj, o ogromnom ugledu francuskog pesnika kod čeških naprednih intelektualaca. (Na kraju simpozijuma Apolinerove veze sa Čehoslovačkom biće opet evocirane odličnim filmom »Češki prolaznik«, kinematografskom transkripcijom istoimene Apolinerove priče.)

Posle saopštenja o Apolineru i literaturi na holandskom jeziku, referat »Apoliner i evropska politika« osvetljava jednu obično manje poznatu stranu bogate pisčeve ličnosti: njegovo živo interesovanje za dnevne događaje i savremenost uopšte, i njegov pisani izraz u brojnim novinskim člancima. Kao i u domenu umetnosti i ovde Apolinerov kosmopolitizam dolazi do najvećeg izražaja. Na pitanje da li se može govoriti o političkoj misli Apolinerovoj odgovoriće mladi autor teze u pripremi: ono što se za sada sa sigurnošću može konstatovati to je jedan opšti stav pesnikov, dosledno opredeljivanje za potlačene a protiv ugnjetaća. O tome svedoče i članci posvećeni našim

Apoliner 68.

narodima, kao na primer onaj, objavljen za vreme rata, o prognama srpske kulture od strane Bugara i Austrougara iz koga izbija jedno ogromno osećanje pravde i čovekoljublja.

Izlaganja o jednoj Apolinerovoj izgubljenoj prepisci, o jednom izgubljenom romanu, o njegovom poznatom delu »L'Enchanteur pourrisant«, o izdavanju celokupne korespondencije, govore o neiscrpnom izvoru istraživanja koji predstavljaju Apolinerov život i njegovo delo. O tom neiscrpnom bogatstvu pesnikovog dela naročito svedoči egzegaza dveju njegovih pesama (»Lul de Faltenin« i »Les Sept Epées«) i diskusija u kojoj se izražavaju oprečna mišljenja. Ingenioznim tumačenjima jednog mladog profesora, zasnovanim na erudiciji, suprotstavlja se jedan umetnik, ustajući protiv »intelektualističkih spekulacija«, protiv suvišnog komplikovanja i nalaženja onog što pesnik nije mislio. Ovo nas podseća na Valerijevo nestupljenje pred složnošću objašnjenja njegovih pesama, podseća nas i na Nervalu koji jednostavno nije priznavao mogućnost racionalnog

tumačenja njegove poezije. A zatim se slušalac diskusije iz koje se ukazuje sva ona hermetična strana Apolinerove poezije, pita, ko zna po koji put, da li je uvek toliko važno znati šta je pesnik htio da kaže i nije li svakome dopušteno da traži i nalazi smisao za sebe, smisao koji mu odgovara, pod uslovom da time nalazi hranu svome duhu i zadovoljstvo srcu. Ali bilo da se slažemo s jednim ili drugim mišljenjem, bilo da nalazimo neko treće objašnjenje, sve ove kontroverzice nas približavaju pesniku, pozivaju nas i navode da razmišljamo nad njegovim delom, da u njemu tražimo nova, često neslućena bogatstva.

Dve druge manifestacije, različite međusobno i drukčije od »razgovora« sastavni su deo ovog bijenala. Prva od njih, pod naslovom »Apoliner-Pulenk«, dočarala je u toku jedne umetničke večeri, kroz muzičko-instrumentalno izvođenje i kroz recitovanje, lepotu Apolinerove poezije. Druga je stvarala »apolinerovsku« atmosferu jednim sasvim drugim jezikom: to su bile tradicionalne »agapes ardenaises«, gastronomska priredba u apolinerovsko-ardenskom duhu, sastavljena od jela i pića koja je Apoliner upoznao u Ardenima i uno u svoja dela. Nije izostao ni krompir koji se isto tako zove i na valonskom dijalektu i koji je pod istim imenom našao svoje mesto kod Apolineru. Na kraju, grupa folklornih igrača izvodi narodne igre među kojima i onu čuvenu »maclotte« iz pesme »M a r i e k«, napred već pomenute, gde pesnik tako čudesno spaja dve osobe, jednu iz daleke prošlosti i jednu iz sadašnjosti, dve osobe koje je voleo i izgubio.

Mnogo više nego simpozijum, bijenale u Stavlou je, dakle, ne samo mogućnost za izlaganje rezultata književno-naučnih proučavanja već i manifestacija jednog dubokog i prisnog interesovanja za Apolineru i ljubavi prema njemu. On je stecište svih onih koje povezuje ista privrženost velikom pesniku, i prilika da se proživi jedan trenutak njegovog života, jedan od najinteresantnijih, najzbudljivijih i najznačajnijih, trenutak u kome je on ušao u dva čarobna sveta: svet poezije i svet ljubavi.

Mihailo B. Pavlović

